

ION-RADU PASCAL

DOCTOR IN DREPT — AVOCAT

I D E E A
DE
N A Ţ I U N E
IN ISTORIA DOCTRINELOR POLITICE ŞI SOCIALE

1936

„TIPOGRAFIA CAPITALULUI” — B-DUL ELISABETA 5

ION-RADU PASCAL

DOCTOR IN DREPT. — AVOCAT

IDEEA DE NAȚIUNE

IN ISTORIA DOCTRINELOR POLITICE ȘI SOCIALE

„La matière veut la dispersion, l'esprit veut l'unité. La matière essentiellement divisible aspire à la dissolution, à la discorde; l'unité matérielle est un non-sens, en politique, c'est une tyrannie; l'esprit seul a le droit d'unir, seul il comprend, il embrasse et pour tout dire, il aime“.

Michelet.

1936

„TIPOGRAFIA CAPITALA“ — B-DUL ELISABETA 5

Amundtson N. Yorg
Respectuosa omnia

I. R. Sacerd

IDEEA DE NAȚIUNE

IN ISTORIA DOCTRINELOR POLITICE ȘI SOCIALE

INTRODUCERE

Ce e Națiunea ?

Ce e naționalismul ?

Cu tot abuzul ce s'a făcut de aceste cuvinte mai ales în decursul ultimului veac, ele n'au avut întotdeauna acelaș înțeles. Sub influența unor situațiuni locale și în lumina unor concepții deosebite, ele au fost utilizate în sensuri diferite și au slujit adesea drept cuvânt de ordine unor partide opuse. Ele erau cuprinse în strigătul de răliere al popoarelor însetate de libertate și tot odată constituiau lozinca celor mai barbare împilări

Isvor nesecat de iubire și de ură, naționalismul a contribuit la răsturnarea unor vechi idoli. Istoria lui e plină de gesturi eroice și sacrificii înălțătoare și tot în numele lui s'au săvârșit nenumărate crime și cele mai oribile pustiri, menite să turbure civilizația și armonia dintre popoare

Forța lui e nemărginită și influența sa imensă.

În decursul unui singur veac el a schimbat harta Europei, a modificat raporturile dintre State, a prezidat conferințe și a dictat tratate ce vor constitui actul de naștere al unor State noi; a secerat într'o clipă nenumărate vieți tinere, a însângerat pământul cu trupurile celor care-și pusese ră în el întreaga lor nădejde, a adus măriri și glorie pentru unii foame, mizerie și suferință pentru alții.

Și totuși puțini sunt aceia cari au căutat să precizeze cuprinsul Ideii de Națiune. Ea ne apare astăzi la fel

de vagă și neconturată ca și acum un veac. În fața ei dreptul public și sociologia rămân mute sau contradictorii. Părerii diverse au fost exprimate, fără ca ele să arunce totuși o lumină reală și obiectivă în întunericul ce învălue acest domeniu. Chiar dacă uneori știința a încercat să tragă o brazdă nouă în această materie, ea n'a putut-o face decât superficial și necomplect. Tot ce s'a scris în această privință are un caracter vag și nebulos.

E drept că o literatură efină a exploatat cu prisosință acest subiect; ea n'a făcut însă decât să accentueze confuziile și să împovăreze și mai mult roful destul de greu al științei.

Și totuși națiunea nu este numai un mit. Ea constituie o realitate socială care nu mai poate fi tăgăduită. Genul marilor înfăptuitori a înțeles-o de mult. Istoria ne-o dovedește cu prisosință.

Dacă naționalismul constituie o aparițiune relativ recentă nu rămâne mai puțin adevărat că națiunile apar ca niște puternice organisme sociale ce-și împlântă rădăcinile în adâncul evului mediu. Existența lor nu poate fi pusă la îndoială, deși nu se poate tăgădui că aparițiunea lor constituie unul din fenomenele sociale cele mai complicate și cele mai greu de lămurit. Cauzele profunde de ordin social, cultural sau politic, ce stau la baza acestor aparițiuni, trebuiesc mai întotdeauna căutate cu multe veacuri în urmă. Cercetarea lor ar putea constitui unul din capitolele cele mai pasionante ale istoriei; din nefericire însă, în această materie, ne lipsesc aproape cu totul date precise. Cu atât mai greu este să căutăm natura raporturilor sociale ce stau la baza grupărilor naționale și să definim cu precizie legătura ce apropie între ei pe membrii unei aceleiași națiuni.

Dar, pe lângă dificultatea de a descoperi adevărul, de a-l curăți de toate impuritățile datorite subiectivismului, pasiunilor politice sau teoriilor preconcepute, acel ce vrea să pătrundă și să cuprindă în întregime acest domeniu mai întâmpină o nouă dificultate creată de data aceasta prin lipsa de precizie și nenumăratele aspecte ale acestei probleme.

Făcând parte din acele noțiuni cari n'au avut întotdeauna și pretutindeni același înțeles, Ideea de Națiune

apare inezisabilă, vagă și greu de definit. Transformarea ei continuă și nesfârșită ei variabilitate ne înlătură aproape cu totul posibilitatea de a cuprinde într-o singură formulă aspectele multiple sub care o întâlnim. Astfel nu este posibil să confundăm ideea pe care o avea despre națiune Mazzini și fauritorii unității naționale italiene cu aceia ce domină toată opera lui Bismarck care, la aceeași epocă, desăvârșește unitatea germană, după cum și astăzi trebuie să deosebim concepția democratică franceză de aceea național-socialistă sau fascistă și de concepția religioasă a naționaliștilor indieni.

Caracterul nestabil și neconținută variabilitate a formațiunilor sociale. Pe de altă parte realitatea socială concretă, ce corespunde Ideii de Națiune se află și ea într-o continuă prefacere. Structura ei se schimbă, componentele ei variază, raportul de forțe ce pare astăzi definitiv stabilit se modifică încetul cu încetul. Istoria, care ne ofera posibilitatea să fixăm, — ce e drept destul de vag, — momentul încheierii diferitelor națiuni, nu ne explică în același timp și cauzele care au determinat formarea acestor organisme noi, pe cari antichitatea nu le-a cunoscut și pe cari evul mediu a încercat să le ignoreze. Deasemenea ea nu ne explică nici cauzele care au determinat dezvoltarea ulterioară, evoluția și prefacerile prin care au trecut aceste națiuni. Marea greșală a istoricilor a fost de a nesocoti caracterul nestabil al națiunilor, asemuindu-le cu acele corpuri fizice cari ne apar veșnic identice și neschimbate.

„De altfel, spunea Gustave Le Bon, caracterul efemer și nestabil al formațiunilor și al tuturor fenomenelor sociale nu mai poate fi pus la îndoială. Credința în imutabilitatea lucrurilor și siguranța pe care o dădea această credință au domnit până în ziua când progresele științei le-a condamnat să dispară. Astronomia ne-a arătat că stelele, considerate odinioară nemiscate pe adâncul firmamentului, erau în realitate animate de o viteză vertiginoasă. Biologia a dovedit că speciile privite altădată ca invariable se transformă totuși cu timpul. Atomul însuși își pierde caracterul etern devenind un agregat de forțe condensate în mod tranzitoriu. În fața acestor rezultate,

ideia de adevăr a fost progresiv zdruncinată, așa încât a început să apară multor gânditori ca o concepție lipsită de sens. Certitudinile religioase, filozofice și morale și însași teoriile științifice, s'au prăbușit pe rând, lăsând în locul lor o scurgere continuă de lucruri efemere ¹⁾“.

În acelaș sens vorbește Karl Marx: “Trăim în mijlocul unei continue mișcări, a înmulțirii forțelor productive a, distrugerii raporturilor sociale, a formării ideilor; imobilă este numai abstracția mișcării: „*mors immortalis*”²⁾.

Această perpetuă schimbare, această continuă transformare interioară, constituie însași esența vieții și principiul nemuritor al morții. În omenire totul se scurge *Πάντα ῥεῖ* cum spunea Heraclit. Viața înseamnă mișcare, echilibrul aparține morții.

Pentru a prinde în aceste condițiuni adevăratul caracter al națiunii, trebuie deci să părăsim, definitiv și complet în cece ne privește, noțiunea falsă de imutabilitate și, renunțând la orice considerațiuni statice, să recurgem la aceia mult mai justă de *variabilitate permanentă sub influența unor condițiuni locale exterioare*.

Această observațiune este de primă importanță. Ea ne ajută să privim nu numai națiunile, ci toate grupările și toate fenomenele sociale, sub aspectul lor real și ne oferă noi posibilități pentru studiul nostru. Bătrânul Heraclit a întrezărit acest adevăr, iar dialectica hegeliană și marxistă constituie desigur o reînviere a concepțiilor filozofului grec; adevărata ei valoare constă în faptul că ea prinde realitatea în mișcare, nu sub o formă fixă, devenită.

Componentele națiunii variază așa dar și ele prin forța lucrurilor; dar această variațiune nu e bruscă, ci progresivă și lentă. Viața națiunilor poate fi considerată după expresia lui Le Dantec ca «un compromis între tradiția conservatoare și influențele revoluționare», ³⁾ căci influența condițiunilor exterioare este în mare parte corijată de o energie proprie a națiunilor, al cărei rol de frunte este de a echilibra acțiunea exterioară distructivă. Existența națiunilor, mai mult chiar de cât aceia a indivizilor, reclamă o luptă continuă, iar viața lor implică neapărat o victorie.

1). Gustave le Bon *La vie des verités* Paris 1919 pag. 11.

2). Karl Marx. *Das Elend der Philosophie* pag. 91.

3). Felix Le Dantec, *La lutte universelle* Paris 1920 pag. 13

Lipsa de unitate în concepția națiunii. A încerca în aceste condițiuni o definiție precisă, în care să putem cuprinde toate elementele națiunii, este oarecum riscat. Cu toate acestea mulți autori au încercat s'o facă; întâlnim astfel o serie întreagă de definiții ce privesc națiunea. Multe din ele sunt contradictorii, deși adeseori exacte; toate sunt însă incomplete într'un sens sau în altul, după cum autorul a dat mai multă sau mai puțină importanță unora dintre elemente în dauna celorlalte. Aproape toți acești autori au privit națiunea pornind dela anumite teorii preconceptuate și n'au putut cuprinde decât un singur aspect al ei. O astfel de definiție nu poate fi exactă decât pentru o singură epocă și o anumită societate și numai dintr'un singur punct de vedere: acela al autorului ei.

Fiecare se referă la alte elemente și fiecare cuprinde un alt aspect al acestei probleme. Unii ne vorbesc despre unitatea de rasă, de limbă, de religie și de cultură, alții de o comunitate de interese și de raporturi reciproce între membrii națiunii, alții pomenesc de legi și de instituțiuni identice, de teritoriu și de limite geografice fixe, în timp ce cei din urmă vorbesc de o conștiință colectivă, o misiune comună, de un suflet și o conștiință națională¹⁾.

Cu atât mai puțin precise sunt raporturile dintre națiune și Stat, acestea dând loc după cum vom vedea la ne-numărate și interminabile discuțiuni.

1) Cu toată nesfârșita lor varietate, aceste definițiuni pot fi clasificate, după Mitscherlich, (*Volk und Nation*, art. in *Handw. der Soziologie*, Stuttgart, pag. 647) în două mari categorii.

În prima vom trece toate definițiunile care insistă mai mult asupra elementelor *obiective* ale națiunii, (comunitatea de rasă, de limbă, conveniențele geografice, interesele politice sau comerciale etc). Din această categorie fac parte definițiunile date de Kant (*Antroposociologie*), Otto Bauer (*Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, 1924), F. I. Neumann, (*Volk und Nation* 1888), J. Fels (*Begriff und Wesen der Nation*, 1927) ș.a.

În categoria a doua vom grupa definițiunile, mult mai numeroase, ce insistă asupra elementelor *subiective* ale națiunii: voință de a conviețui (Robert Michels. *Patriotismus*, Art. in *Handw. Soziologie*, pag. 438); sentimentul unei comune apartenențe (*Zusammengehörigkeitsgefühl*), spre ex. definiția dată de Helfritz), precum și definițiunea dată de Ernest Renan (au'est-ce qu'une nation, 1882) și acelea formulate de autori mai noi ca H. Hauser (*Le principe des nationalités*, Paris 1915 pag. 1—2), Auerbach (*Races et nationalités d'Autriche-Hongrie*, ed II, Paris 1917. p. 339), Israel Zargwill (*The principles of nationalities*, New York 1927 pag. 54—57), J. de Morgan (*Essai sur les nationalités*; Paris 1917, p. 3), Keyserling (*La révolution mondiale et la responsabilité de l'esprit*, 1934, pag. 82—83) ș. a.

Științele sociale sunt deci foarte departe de a putea cunoaște o unitate doctrinală în această materie. Lipsa de tradiție științifică ar putea să explice într-o oarecare măsură, confuzia ce domină științele politice, dar nu aceasta este singura ei cauză. Adevărata cauză trebuie căutată în altă parte. O vom găsi, nu în lipsa de interes pentru chestiunile politice, ci dimpotrivă în patima și interesul prea mare ce se pune în discuțiile și teoriile politice ¹⁾. Realitatea socială a fost adesea mascată și deformată cu scopul de a servi anumite revendicări naționale, de a sprijini un sistem politic sau de a confirma unele ipoteze sau teorii filozofice. Lipsa de obiectivitate domină desigur întreaga această materie.

Importanța ideilor și rolul lor în viața socială.
Viața socială ne apare ca un amestec complex de fapte și idei; legătura și acțiunea reciprocă dintre acestea au rămas însă până astăzi nedesluite. Influența ideilor asupra faptelor și a acestora asupra ideilor constituie una din problemele cele mai desbătute.

Cu toate acestea, însemnătatea covârșitoare a ideilor și a credințelor e astăzi dovedită. Ideile, credințele și principiile au jucat întotdeauna un rol de căpetenie în istorie. „Evoluțiunile sociale, întemeierea și răsturnarea imperiilor, mărirea și decadența civilizațiilor sunt legate de un mic număr de credințe luate drept adevăruri. Ele reprezintă adaptarea mentalității ereditare a raselor la necesitățile fiecărei epoci” ¹⁾. Istoria dramatică și pasionantă a acestor idei este atât de strâns legată de istoria umanității, încât adesea se confundă cu ea.

Totuși aceste principii și idei nu pot avea în nici un caz o valoare absolută și universală. Oricât de restrâns ar fi mănunchiul de idei ce alcătuiesc structura spirituală a unei anumite epoci, ele vor fi, la rândul lor, influențate de caracterele specifice ale fiecărei rase și adesea interpretate și denaturate de gândirea diferiților autori care le imprimă o notă personală.

Dacă vom urmări raporturile dintre popoare din an-

1). Vezi și H. G. Wagner *Essai sur l'universalisme économique*, Paris 1933 p. 11.

1), Gustave Le Bon op. cit. pag. 1.

tichitate și până astăzi vom observa că ele sunt dominate pe rând de două principii opuse: naționalismul și cosmopolitismul. Lupta continuă dintre aceste două tendințe poate fi urmărită pas cu pas în istoria civilizației, afirmându-se sub forme diferite dealungul veacurilor.

Antichitatea nu a cunoscut desigur ideea de națiune sub forma ei de astăzi. Evul mediu deasemenea a încercat să o ignoreze. Nu rămâne însă mai puțin adevărat că lupta dintre cele două principii exista și atunci, deși sub o formă mai puțin gravă decât astăzi. Tendința de unitate și aceea de diferențiere se succed rând pe rând, influențând desigur organizația socială a timpurilor. Aceste tendințe formează mentalitatea unei epoci căreia i se adaptează apoi instituțiunile sociale.

În studiul de față vom încerca astfel să urmărim în decursul vremii evoluția concepțiilor despre națiune privită în raport cu organizațiunile politice. Cu alte cuvinte, nu vom căuta atât să lămurim *ce este* națiunea cât mai ales *eum e privită* această națiune în raporturile sale cu Statul. Teoriile sociologice privitoare la esența și structura națiunii nu ne interesează în felul acesta decât în măsura în care ele pot constitui suportul unei doctrine politice. Ceeace vom urmări nu este procesul de formațiune și dezvoltare al națiunilor, cât mai cu seamă evoluția și *desfășurarea istorică a Ideii de Națiune și aceasta numai în măsura în care această Idee a înrăurit asupra sistemelor sau doctrinelor politice.*

În prima parte a lucrării noastre vom urmări mai cu seamă geneza Ideii de Națiune. Aparițiune tardivă ea fusese cu totul necunoscută antichității, care fusese dominată mai cu seamă de ideea unității, concepută sub forma unei coheziuni materiale, întotdeauna silite ¹⁾. Astfel a fost imperiul lui Alexandru cel Mare și mai apoi impunătorul colos roman clădit prin nesfârșite lupte și menținut printr-o politică de nivelare și totală despersonalizare a popoarelor învinse.

Mai apoi Evul mediu, dominat de aceiași ideie a unității, — spirituale de data această, — a încercat deasemenea să ignoreze, ideea de națiune. Năluca marelui

1) Vezi Mihai Antonescu, Organizarea Păcii și Societatea Națiunilor Vol. I, p. 11.

imperiu roman definitiv înfrânt, unită cu ideea unității universale pe baze religioase, a dat naștere unor monarhi ciudate ca Sfântul Imperiu Roman al Națiunii Germane. În această vreme dominațiunea universală creștină constituia încă idealul politicei mondiale.

Lupta dintre papalitate și împărații germani, cele două forțe politice, mai întâi aliate, apoi dușmane, cari domină toată istoria evului mediu, are drept consecință consolidarea statelor suverane, create de data aceasta pe baze naționale.

Renașterea și corolarul ei, Reforma, determină curând după aceea prăbușirea ultimelor fragmente ale vechilor sisteme politice. Statul național era creat.

De acum înainte ideea de națiune e precizată. Ea domină toată doctrina, constituind axul central al organizațiunii politice.

Secolul XVI, precursor al marilor reforme înfăptuite mult mai târziu, afirmă cu toată vigoarea drepturile națiunilor de a se guverna libere și de a se realiza ca State. Principiul suveranității naționale ca și dreptul de autodeterminare al națiunilor sunt exprimate pentru prima dată.

Veacul următor vede continuându-se această râvnă de consolidare a nouilor state naționale. Ca și politica, economia ia un caracter național, pierzând cu totul vechiul ei aspect regional. Mercantiliștii constată cei dintâi cu deplină claritate, existența solidarității naționale, realitate pe care vor clădi noi sisteme economice.

Un naționalism viguros covârșește de acum înainte toată gândirea politică.

Revoluțiunea franceză, proclamând drepturile omului, afirmă tot odată și drepturile Națiunii; odată cu „Declarația Drepturilor Omului”, Adunarea Națională franceză vroia să adopte, în Mai 1790 și o „Declarație a Drepturilor Națiunilor”.

Până astăzi, — spunea Volney depunând această declarație, — Europa a înfățișat un spectacol împovărat de orgoliu aparent și de mizerie reală; nu s'a ținut socoteală decât de casele domnitoare... Națiunile n'au avut decât o existență accesorie și nesigură; se aduceau dotă popoare întregi ca turmele... Nu veți suferi ca milioane de oameni să fie jucăria unora dintre semenii lor și le veți

da națiunilor libertatea și drepturile lor... Până azi ați deliberat în Franța și pentru Franța; azi veți delibera pentru Univers. Veți convoca îndrăsnesc să o spun, o adunare a Națiunilor¹⁾).

Europa a auzit această chemare. Popoarele oprimate au înțeles însă în felul lor acest strigăt al revoluționarilor. Principiile abstracte, metafizice ale revoluției franceze, interpretate conform tradiției și situației speciale a fiecărui popor, își pierd îndată caracterul lor absolut. Atunci când se vorbea de „drepturile Națiunii“, nimeni nu mai înțelegea prin aceasta Națiunea ideală, așa cum o văzuse revoluția franceză, după cum vorbind de drepturile omului nimeni nu se mai gândea la „omul abstract“ fără trup și fără suflet așa cum l'au imaginat filozofii revoluției franceze.

Principiul pierde astfel din valoarea lui filozofică însă câștigă în vigoare. Nimeni nu s'a gândit, — nici în Franța nici în restul Europei, — să lupte, așa cum spunea Volney, pentru Univers. Europa nu a înțeles să lupte pentru ideea unei libertăți absolute, ci fiecare națiune a luptat pentru drepturile ei. Libertatea națiunilor nu mai apare ca o simplă idee morală, de sine stătătoare, sau ca un principiu universal; mai ales sub influența doctrinei germane ea capătă o formă mai interesată, mai egoistă.

Vom vedea cum de aci înainte însăși concepția națiunii se schimbă. Doctrinile politice urmează o evoluție precisă ce tinde să atribuie astăzi națiunii o existență organică, materială și concretă realizându-se din punct de vedere politic în State naționale puternice și centralizate.

Aceste formațiuni organice au fost nesocotite de revoluția franceză și mai apoi destrămate și pulverizate de regimul napoleonian care lucra numai cu individul ca atare. Revoluționarilor le-a lipsit acel simț istoric care, după cum spune domnul Iorga, este și „un simț de realitate“.

Tot secolul trecut e puternic influențat de lupta dintre această concepție individualistă și aceea organicistă care se afirmă cu tot mai multă vigoare. Viața organică a Statului constituie însă o realitate istorică prea puternică pentru a fi multă vreme ignorată. De aceea din această

1) Vezi Aulard la S. A. N. et la Rev. Fr. p. 65; Mih. Antonescu op. cit. p. 76; G. Sofronie, Principiul Naționalităților.

luptă concepția individualistă va cădea înfrântă fiind depășită de noile doctrine.

Privite mai întâi ca simple comunități de idealuri la începutul veacului trecut, națiunile sunt considerate astăzi ca niște puternice organisme, având funcțiuni complexe și scopuri precise.

Mari și puternice curente se afirmă tot mai mult în acest domeniu al științelor politice, grupând în jurul lor adeziuni tot mai numeroase și tot mai entuziaste.

În studiul nostru vom încerca să desprindem sensul acestei evoluțiuni și formele politice deosebite la care ea a condus în decursul vremii. Ne vom mărgini desigur să privim numai cele mai de seamă aspecte ale ei, și în primul rând, acelea cari au înrâurit asupra dezvoltării Statelor moderne.

Bineînțeles că o lucrare care să cuprindă această evoluție în ansamblul ei nu poate fi completă decât dacă e opera unor cercetări îndelungate. Această lucrare ar fi extrem de interesantă și ar putea pasiona pe oricare cercetător al doctrinelor politice.

Studiul de față nu râvnește atât de departe. El nu face decât să schițeze în linii mari progresul Ideii de Națiune, relevând formele diferite pe cari le îmbracă această idee în diferitele concepții, doctrine și sisteme politice.

Ținând totuși seama că această materie nu a fost aproape de loc cercetată până în prezent, fiind nevoit să caut materialul pe care l-am folosit în lucrări cu caracter general, — evitând pe acelea, foarte numeroase, cari, lipsite de obiectivitate științifică, nu pot decât să ne îndrumeze pe o cale greșită — trebuie să mărturisesc că această lucrare mi-a cerut totuși o muncă stăruitoare și cercetări îndelungate. Meritul ei este cel puțin acela de a fi încercat să aducă o contribuție de material nou, necercetat, mai ales în literatura românească.

CAPITOLUL I

ANTICHITATEA

Imperiul roman. Antichitatea nu cunoscuse State într'adevăr mari până la Imperiul Roman. Acesta este cel dintâi care a reușit să-și creeze o organizațiune stabilă și unitară, cucerind prin forță și abilitate politică aproape totalitatea teritoriilor pe care antichitatea le cunoștea.

Ceea ce caracterizează această politică de expansiune a Romanilor, este tendința ei de a asimila popoarele supuse. Toate primeau aceeași administrațiune și aceeași cultură și, toate la un loc alcătuiau aceeași lume romană — *orbis romanus* — în care orice individualitate era anihilată prin înglobarea ei în acest vast imperiu a cărui putere de asimilare era neîntrecută.

Orașele aflate pe teritoriile cucerite dobândeau o înfățișare romană; locuitorii părăseau vechile datini adesea prea violente și barbare, în timp ce nouile generații ivite din căsătoriile colonilor sau soldaților Romei cu fetele ținutului își uitau cu totul origina și înlocuiau numele barbare ale strămoși'or, prin altele latine mai frumoase ¹⁾.

Această societate dobândește astfel, în aparență și împotriva tuturor diferențelor de rasă, o aceeași înfățișare pe tot cuprinsul teritoriilor supuse Romei.

Pentru a desemna în ansamblul ei această lume ro-

1) Comte de Gobineau, Essai sur sur l'inegalitaté des races humaines.
pag. . .

mană se inventă sub Cesari cuvântul de «*romanitas*». Prin el se exprima deosebirea ce exista între această lume supusă legilor Romei și restul popoarelor, fie dela Sud, fie dela Nord, ce nu erau cuprinse în granițele ei, cum erau Germanii, cari alcătuiau ceea ce se numea pe atunci *barbaria* ¹⁾.

Cetățile grecești, deși superioare Romei prin cultură și prin originalitatea gândirii, nu au putut să creeze niciodată un organism politic a cărui forță și durată să poată fi comparată acestui vast sistem politic.

Ele au rămas veșnic divizate, incapabile de a-și crea o organizațiune unitară din cauza rivalităților dintre ele și mai ales din cauza caracterului local al religiei antice.

E destul de cunoscută importanța deosebit de mare pe care religia a avut-o în antichitate și strânsa legătură ce există între ea și Stat, pentru a ne da seama cât era de dificilă o uniune politică ce nu s'ar fi sprijinit pe o comunitate de cult.

Romanii, națiunea politică prin excelență, au înțeles dela început această piedică ivită în calea expansiunii lor. Ei știură să înlăture totuș dificultățile rezultate din deosebirea de religie și mai ales din caracterul local, municipal, al cultului, care făcuse imposibilă apropierea cetăților grecești ²⁾. Printr'o foarte suplă și ingenioasă diplomatie teologică, Romanii adoptară zeii cetăților supuse.

Roma este prima care a practicat această politică necunoscută până atunci, creind astfel un nou și foarte interesant principiu de unitate și de coeziune. Romanii și-au însușit totul dela învinșii lor. Ei au pus stăpânire atât pe locuitorii cetăților supuse cât și pe divinitățile acestor cetăți.

Astfel, ei au primit încă din primele timpuri ale expansiunii lor, cultul cetăților latine. Cetățile Veii și Lanuvium le împrumutară o Junonă, Proeneste un Jupiter, Faleriae o Minervă, în timp ce Samniții le dăruiră pe Venus. ³⁾.

1). Vezl Amed. Thierry. *Hist. de la Gaule sous l'administration romaine*. Gobineau op. cit. vol. p 258.

2) Bigne de Villeneuve (Marcel de la) *Traité général de l'état*. Vol. I. p. 94.

3). Tit Liviu V-21,22, VI-29. Ovidiu *Fast.* III 837,843 (Fustel de Couzanges- *La Cité Antique*-Paris 1929. p. 431).

Cucerind și punând stăpânire pe zeii cetăților învinse, Roma își mărea numărul protectorilor ei ajungând să creeze o comunitate religioasă superioară cultului municipal al vechilor cetăți. Dacă până atunci religia izolase popoarele, Roma știu să o utilizeze pentru a realiza comunitatea spirituală ce lipsea marelui Imperiu.

Aspectul cosmopolit al societății romane. Puternica organizație romană, sprijinită pe inflexibila disciplină ce constituia una din virtuțile înăscute ale rasei latine, reușește acest miracol de a impune o organizațiune și o civilizațiune durabilă și unitară unor popoare diferite prin rassa și aspirațiunile lor.

Acest imens imperiu roman nu putea totuși să fie realizat decât sacrificându-se o sumă de cetăți, de triburi și de popoare, cari până atunci duceau o viață proprie și independentă. Astfel dacă unificarea Italiei s'a înfăptuit prin desființarea unor popoare nu prea numeroase, puternica monarhie mediteraneană realizată de Cesar nu a putut să fie înfăptuită decât din ruinele unor State și popoare odinioară puternice ¹⁾.

Cesar a impus acestora civilizația și cultura cosmopolită a Romei, și a creat astfel un imperiu căruia nu-i lipsea decât individualitatea, fiind mai curând un produs neînsuflețit și artificial decât o creațiune istorică viroasă ²⁾.

Mâna puternică și geniul lui Cesar a putut cu toate acestea să asigure pentru multă vreme încă, unitatea politică a acestui organism, deși domnia lui nu dură decât cinci ani și jumătate, dintre cari numai cincisprezece luni le petrecu la Roma în intervalul celor șapte campanii pe cari le a condus.

Totuși societatea romană era greu atinsă. Inegalitatea socială și lupta între bogați și săraci subminase încă din primele timpuri ale Republicei fundamentul Statului și nu putea lua sfârșit decât prin prăbușirea definitivă a acestei societăți. Patriotismul admirabil al lui Cesar a reușit pentru un moment, să restabilească un echilibru, întârziind

1) Mommsen *Histoire Romaine*. Vol. VII, p. 296, Paris, ed. Flammarion.

2) Ibid., p. 284.

cu o clipă destrămarea societății romane. Iuliu Cesar căzu însă și după el prăbușirea lumii romane devine inevitabilă. Nebunia Cesarilor ce urmărea, intrigile politice și mai ales disproporționata inegalitate socială, luxul, imoralitatea și beția jocurilor de circ, fac din această vreme epoca cea mai turbure din istorie.

Revanșa popoarelor înfrânte era apropiată.

Nu numai imperiul, ci Roma însăși era lipsită de avantajele pe care le conferă unitatea de rasă și coeziunea etnică. Vechea rasă latină dispăruse din Roma, care și pierduse de mult orice caracter național. Clasele superioare se retrag din viața publică, în timp ce capitala e invadată de o populațiune străină și nestabilă. Aventurieri fără patrie, negustori lipsiți de scrupule în căutare de câștiguri ușoare, străini în căutare de plăceri și de distracții își dau în Roma întâlnire cu lumea cosmopolită a celor veniți aci pentru intrigi, crimă și desfrâu. Vechile familii se stinseseră, iar oameni ce purtau nume celebre, legate de marile victorii ale Romei, erau adesea nevoiți să lupte în circuri pentru a-și câștiga existența. Odată cu aceste familii s'au pierdut și vechile tradiții și spiritul latin, în timp ce lășitatea, corupția și desfrăul, câștigau tot mai mult teren, pe măsură ce populațiile asiatice invadeau teritoriile romane.

Dacă eri un arab ocupa tronul Romei, acesta trecea azi în mâinile unui țaran din Panonia ¹⁾. Cetățeanul roman din Galia sau din Africa, se va mângâia la gândul că mâine vă veni poate rândul lui sau al fiului său.

În felul acesta Roma nu mai poseda aproape nimic în propriu. Religia, legile, limba, literatura se resimțeau puternic de influențele acestor populații străine. Gloria vechilor eroi era cântată de străini fără patrie pe care nimic, nici limba, nici cultura nu-i lega de patria romană.

Inegalitatea socială. Creștinismul. Tabloul societății romane din acele vremuri cuprinde însă părți și mai întunecoase atunci când reprezintă luxul parvenitilor, și suferințele neînchipuie ale masei de sclavi și de proletari desnădăjduiți. O nemaipomenită diversitate de origină, carac-

1) Gobineau op. cit. Vol. II. p. 275.

terizează aceste mase; astfel întâlnim sclavi mauri, libieni, sirieni, frigieni, geți, iberi, greci și mai ales celti și germani.

Pe lângă acești sclavi trăia proletariatul roman, într-o situațiune cel puțin tot atât de grea.

Răscoala Grachilor, conspirația lui Catilina, revolta lui Spartacus și a sclavilor din Sicilia sunt tot atâtea dovezi că, în umbră, se pregătea prefacerea fundamentală a acestei societăți.

Cauzele cari determinară în veacul V prăbușirea acestui imperiu, sunt aceleași cari, câteva secole mai târziu, au ajutat la ridicarea unei societăți creștine în plin Evul Mediu din ruinele civilizației antice. Încă din antichitate ideea fraternității umane era admisă de unii filozofi printre care stoicii sunt acei cari exprimă cu multă precizie ideea justiției și existența unui drept natural, constituind astfel prima reacțiune împotriva egoismului antic. Acești filozofi, dintre cari mulți sunt eșii din rândurile cele mai inferioare ale societății, dar printre care totuși numărăm și pe împăratul Marcu Aureliu, reuneau într-o aceeaș străduință către un ideal de justiție, ideile de umanitate, binefacere și egalitate, proclamând idealul republicii universale în care legea și dreptatea guvernează toți oamenii fără distincție de rang, avere sau condițiune socială ¹⁾. Ei pregătiră astfel calea pe care avea să pășească mai târziu creștinismul, religie apărută timid într'un colț al lumii asiatice și care, cu toate acestea, avea să găsească un atât de profund răsunet în sufletul acelor cari suferau sub sceptorul apăsător al Romei.

Morala creștină, morala celor slabi și obidiți, s'a plămădit în suferința și revolta ce clocotea de veacuri în sufletele sclavilor și ale proletariatulului roman. În toate religiile întâlnim precepte pentru cei asupriți și pentru cei ce sufăr, însă religia creștină părea creată numai pentru aceștia, deaceia ea a înrăurit atât de profund asupra maselor și nu este de mirare că prin ea s'a putut înfăptui transformarea fundamentală a lumii romane. Această transformare a durat veacuri îndelungate și se poate spune

1) Paul Janet — Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale. Vol. I, p. 239, Paris ed. Felix Alcan

că este cea mai anevoioasă pe care a cunoscut-o omenirea. Totuși după un lung purgatoriu de aproape o mie de ani, civilizația renaște și o societate nouă se înjghebează purtând în sine germeii lumii moderne.

Caracteristica noului religiu este că ea nu mai aparține nici unei familii, nici unei caste, nici unei cetăți. Ea se adresa umanității întregi fără nici o deosebire de rasă și de rang social. Pentru prima dată apărură o religie universală, ce putea fi îmbrățișată de toate popoarele. Creștinismul nu mai voia să țină seamă de ura dintre popoare și, spre uimirea tuturor, pentru această religie numai existau nici străini și nici dușmani. El sfărma pentru totdeauna divinitățile poliade și răstoarnă cultul local.

Dar creștinismul face și mai mult decât atât: *el separă religia de Stat*. Se poate spune că, timp de trei veacuri religia a trăit cu totul în afara Statului, fără a fi susținută de el, ba chiar luptând împotriva lui.

Aceasta fu suficient ca să schimbe fundamental metoda de guvernământ.

Proclamarea acestui principiu va fi sfârșitul unei credințe și începutul unui nou sistem politic.

CAPITOLUL II.

EUROPA LA INCEPUTUL EVULUI MEDIU

După prăbușirea imperiului roman, Europa intră într-o epocă de lungi și penibile frământări. Această epocă, ce cuprinde cele patru veacuri cari despart căderea imperiului roman de înființarea imperiului lui Carol cel Mare e cea mai turbure și mai neprecisă pe care o cunoaște istoria. Lipsite de orice continuitate istorică, monarhiile, adesea puternice, apărute în această epocă, se prăbușesc cu multă ușurință. Popoare care se găsesc stabilite în răsăritul Europei, le găsim curând după aceea în apus, pentru a se pierde apoi cu totul în massa compactă a altor popoare cari le succed. Cine ar putea spune ce au devenit de pildă Vizigoții pe cari îi regăsim în preajma anului 380 la sudul Dunării și cari reapar puțin după aceea în Dalmația, apoi în Spania și în Franța pe Loire ¹⁾).

Și totuși această epocă prezintă pentru noi un foarte mare interes, deoarece atunci se plămădesc în Europa, ca într'un imens laborator, națiunile cari vor avea să răsună bească dealungul veacurilor până azi.

Germanii. Atunci când armatele romane trecură victorioase Alpii, ele găsiră aci, stabilită de veacuri, o populație germanică. De când era aici, nu putem ști cu precizie. Știm doar că ea succedă Celților, — împinși mai apoi spre Vest probabil în veacul al V-lea sau al VI-lea

1) Vezi Aulneau Hist. de l'Europe Centrale, pag. 2.

i. C. — și cari la rândul lor fuseseră precedați de alte popoare de origină finică.

Popor independent, Germanii știură să apere și față de Romani neatârarea lor. Supuși de către August și Tiberiu, Germanii dela răsărit de Rin înfrânseră curând după aceia legiunile lui Varus și, cu toată victoria lui Germanicus, Romanii nu putură păstra aceste ținuturi.

În schimb triburile rebele ale Germanilor invadau adesea imperiul și putură obține chiar însemnate cuceriri teritoriale. Totuși până în veacul al patrulea, Rinul și Dunărea formează încă hotarul între lumea romană și Germani.

În veacul al patrulea însă Hunii pătrund în Europa și împing înaintea lor o sumă de popoare diferite. Germanii, sub presiunea lor, încep deasemenea să se miște. În felul acesta Francii, Alamanii, Burgunzii, Vandalii, Marcomanii amenințau granițele imperiului, care în cele din urmă, ne mai putând rezista, se prăbușește în fața presiunii lor. În Europa, regate noi se crează, monarhii puternice, condamnate totuși să dispară curând după aparițiunea lor.

Înființarea regatului franc. Evenimentul cel mai important al acestei epoci este nașterea regatului Franc care sub Clovis, șeful de curând trecut la creștinism al francilor salieni, — după înfrângerea germanilor la Soissons, a Alamanilor la Tolbiac și după asasinarea șefilor franci din Cambrai, Thérrouanné și Colonia, — ajunge să cuprindă toată Galia și o parte din Germania. Cuceririle continuă apoi sub urmașii lui Clovis, — regatul Thuringiei dispare, iar Bavaria recunoaște supremația regatului Franc, care ajunge să supună astfel toată Germania, învecinându-se la răsărit cu teritoriile ocupate de Slavi. Popoarele germanice recunosc suveranitatea francă, afară de Saxonia care singură își păstrează independența.

Totuși, cu timpul neînțelegerile se înmulțiră în sânul regatului Franc, care începu să decadă mai ales din cauza sistemului de succesiune la tron prin partajarea regatului. Desmembrarea lui ar fi fost inevitabilă dacă primii șefi ai Dinastiei Carlovingienilor nu l-ar fi scăpat dela ruină

redebândind autoritatea pierdută a șefilor franci și lărgindu-i posesiunile prin cuceriri însemnate.

Slavii. Deasemenea o mare importanță prezintă pentru această epocă și apariția în răsăritul Europei a popoarelor slave. Până către anul 600 acestea nu începuseră încă incursiunile lor dincolo de Elba. Curând după aceea însă ei vor ajunge până aproape de Galia, ocupând Boemia, Styria, Carintia, unde Croații, Slovenii, Cehii și Sorabii erau supuși Ostrogoților și Arabilor. Organizați mai apoi sub domnia unui rege franc, Samo, aceștia înving pe Avari și intră pentru prima oară în luptă cu imperiul. Acesta e începutul luptei milenare dintre Slavi și Germani¹⁾.

Regatul Britanic. Tot în aceste timpuri, în apusul Europei se înfiripa un nou regat în insulele Britanice. După invazia germană din veacul al IV-lea și al V-lea se organizase aci șapte regate germanice alături de vechile comunități celtice încă puternice cari se vor menține independente multă vreme și, sprijinite pe o neînfrântă coeziune etnică, vor duce o luptă îndârjită împotriva străinilor. Mai târziu însă, regatele saxone reușiră să despartă una de alta aceste comunități celtice, slăbindu-le prin această rezistență. Putem spune că acești celti sunt singurul popor care a opus o rezistență reală invaziilor și care nu au cedat înaintea lor decât după o foarte lungă și sângeroasă luptă.

Totuși cu vremea în fața nouilor invazii daneze, după îndelungate rivalități, pericolul comun reuni comunitățile saxone sub un singur rege. Suferințele comune creaseră astfel ideea unei patrii comune. Totuși năvălirile daneze care nu conteneau, apoi grozava invazie a Normanzilor din veacul XI nu îngăduiră decât mult mai târziu cristalizarea definitivă a acestei idei. Dar, mai mult decât orice, îmbucătățirea feudală fu aceea care a întârziat înjghebarea unui regat național; deși supuse unui rege național, având o organizație națională, comitatele aveau încă un profund caracter particularist.

1) Fulneau hist. de l'Europe Centrale, pag. 24.

Imperiul lui Carol cel Mare. Iată dar situația nea Europei la jumătatea veacului VIII când pe tronul regatului franc se sui Carol cel Mare, care avea să fundeze un imperiu ce va cuprinde toată Europa dela Atlantic până la Tisa și dela Marea Nordului la Mediterană. Invingând rezistența Saxonilor pe care-i supune și îi creștinează, Carol se încoronează apoi la Roma, reînviind cel puțin în aparență și numai pentru o clipă, imperiul roman de apus. Indemnăt de amintirea încă vie a marelui imperiu roman, el încearcă să ocupe și tronul Bizanțului printr'o căsătorie cu împărăteasa Irina. Negocierile sale nu reușesc însă, iar împărăteasa este închisă într'o mănăstire.

De altfel, imperiul lui Carol cel Mare era dela început sortit pieirei. Feudalitatea, care, mai târziu, va lua o dezvoltare atât de mare, își găsește origina în drepturile de jurisdicțiune pe care el le acordă seniorilor și episcopilor și cari cu timpul vor duce la îmbucătățirea imperiului. Pe de altă parte numărul mare de popoare din care era alcătuit imperiul își păstrează individualitatea, și vechile lor datini și legi. În acest fel multe din popoarele germane se întăresc tot mai mult și caută să-și redobândească independența. Dar ceeace aduse slăbirea imperiului a fost mai ales sistemul german de partaj prin succesiune. Încă dela moartea lui Carol cel Mare, acesta fu divizat între cei trei fii ai săi, Carol, Pepin și Ludovic, și apoi e întregit sub cel de al treilea fiu al lui Carol cel Mare, Ludovic cel Blând, care plictisit de domnie, divide din nou imperiul între fii săi Lotar, Pepin și Ludovic (817)¹⁾.

Divizarea imperiului. Jurământul dela Strasbourg, cea dintâiu afirmare a naționalităților. — Dintr'o a doua căsătorie, Ludovic cel Blând mai avusese încă un al patrulea copil, pe Carol, în favoarea căruia el vru să calce partajul dela 817. Cu toată coaliția celor trei frați el reușește să dea lui Carol partea cea mai frumoasă a Regatului său și prin convenția dela Worms (839), după moartea lui Pepin, el divide monarhia carlovingiană în două părți, dându-i lui Lotar partea orientală împreună

1) la cari se adăugă Bernard un alt nepot al lui Carol cel Mare.

cu Italia și cu titlul de împărat, iar lui Carol, partea occidentală. Ludovic, fratele lor, care fusese neglijat în acest partaj, este totuși recunoscut de către Germani ca rege în 840, *creînd astfel prima monarhie germană*. La moartea tatălui său, el s'a aliat cu Carol împotriva lui Lotar pe care-l învinse. Atacat din nou de Lotar, ei hotărâră să se unească printr'un jurământ împreună cu supușii lor.

În câmpia dela Strassbourg, Ludovic și supușii săi jurară cei dintâiu în limba germană; apoi Francii lui Carol în vechea limbă franceză, *marcând astfel pentru prima oară diferența de limbă și de rasă între Franci și Germani*. În aceasta rezidă pentru noi marea importanță a acestui jurământ, care, după cum s'a spus,¹⁾ *constitue actul de naștere a două națiuni*.

După înfrângerea lui Lotar se stabilește la Verdun (Aug. 843) partajul definitiv al monarhiei Carlovingiene. Însemnătatea acestui tratat este imensă deoarece prin el *se consacră pentru prima oară separațiunea între Franța, Germania și Italia*. Deși diferitele naționalități existau și sub imperiul lui Carol cel Mare, ele erau însă confundate într'o singură masă sub autoritatea unui singur șef. De aci înainte vom avea trei regate deosebite, cari vor pregăti pentru viitor calea marilor State moderne.

Crearea Statului francez și a celui german.

Dacă în urma tratatului dela Verdun nu putea fi vorba încă de o demarcațiune precisă între regatele de limbă francă și germană, prin convențiunea dela Mersen din 870, Carol și Ludovic Germanicul își împart și regatul lui Lotar după moartea acestuia. Noua linie de demarcațiune precisă între Franța și Germania urma cursul Moselei și al Meusei *separând de data aceasta complet limbile francă și germană. Statul francez și cel german se născuseră*.

Titlul de împărat, păstrat prin tradiție de monarhia occidentală, va trece cu timpul de partea cealaltă a Rinului, continuându-se prin ultimii Carlovingieni, Arnulf

1) Aulneau op. cit. p. 29. Lavisie et Rambaud, Hist. Générale du quatrième Siècle à nos jours, Vol. I. p. 386.

și Ludovic Copilul, pentru a fi primit în cele din urmă prin elecțiune de membrii Casei de Franconia și Saxa.

Imperiul german se încheagă astfel din rămășițele orientale ale imperiului Carlovingian, până când la 2 Februarie 962, prin încoronarea lui Otto cel Mare ca rege al Italiei, ia naștere Sfântul Impèriu Roman al Națiunei Germane.

Transformări ulterioare. Am examinat pe scurt cari au fost transformările pe cari le-a suferit Europa după prăbușirea definitivă a imperiului roman, și am văzut cum din haosul în care se sbăteau diferitele popoare și naționalități odinioară grupate sub autoritatea Romei, apar, timide la început grupările naționale, pe cari le vom putea urmări dealungul veacurilor până azi. Aceste grupări, insuficient conturate și lipsite de o tradiție capabilă să le mențină unitatea, vor trece în secolele următoare prin lungi și grele transformări, în căutarea unor formule noi cari le-ar putea asigura stabilitatea.

Nu vom urmări mai departe aceste lungi prefaceri, determinate de cele mai multe ori de hazardul succesiunilor la domnie, de ambițiunea unor aventurieri sau de slăbiciunea și incapacitatea ultimilor carlovingeni, până când Henric I de Saxonia grupează pe Germani sub o nouă dinastie (919), pregătind marele imperiu pe care-l va realiza fiul său Otto, în timp ce Hugue Capet întemeiază dinastia menită să conducă fără întrerupere destinele națiunii franceze timp de aproape nouă veacuri. Luptele continue cari se succed până la întemeierea acestor două monarhii, și chiar după aceea, -- mai cu seamă în Italia, care căzuse pradă unei grozave anarhii, -- nu prezintă pentru noi nici un interes.

CAPITOLUL III.

CAUZELE CARI AU IMPIEDICAT FORMAREA UNEI CONȘTIINȚE NAȚIONALE

Rasse și popoare. Evul mediu a cunoscut, ca și antichitatea, existența unor regate mari și puternice, ce cuprindeau teritorii imense pe cari nenumărate popoare își găseau existența, monarhii uriașe pe cari numai forța și geniul unui șef dotat cu calități excepționale le putea conduce. De abia născute, ele strălucesc o clipă, apoi se pierd din nou în umbră, se destramă și dispar, căci nu întinderea unui Stat hotărăște destinele sale ci coeziunea și înțelegerea între popoarele pe care el le cuprinde. Aceasta a fost soarta regatului babilonian sau a celui persan precum și a imperiului lui Alexandru cel Mare. Acelaș a fost și destinul monarhiei creată de Carol cel Mare precum și al Sfântului Imperiu Roman al Națiunii Germane.

Ceeace lipsea tuturor acestor State imense a fost, în primul rând, unitatea; o unitate politică și socială care să creeze o apropiere între nenumăratele populațiuni cuprinse în granițele lor.

La începutul Evului Mediu, ca și în antichitate, nu putem, deci, să vorbim de existența unor State naționale. Împotriva formării unor asemenea State, era atât organizația politică și socială cât și spiritul timpului. Chiar dacă putem deosebi popoarele din acele vremuri în Ger-

mani, Francezi, Englezi sau Spanioli, aceasta nu înseamnă că existau chiar de atunci națiuni ce purtau acest nume. Erau simple popoare, cari în faza primitivă a existenței lor, nu se deosebeau unele de altele decât prin felul lor de trai și uneori prin rassa ori prin limba lor.

E foarte puțin probabilă Francul din acele vremuri să se fi simțit German, considerându-se prin aceasta cu totul deosebit, prin rassa lui, de Slavi sau de Arabi ¹⁾.

Chiar dacă au existat denumiri pentru unele din ramurile poporului german, nu s'a găsit mult timp un nume autohton prin care să se desemneze poporul în totalitatea lui. Cuvântul «*Diet*» ²⁾ însemna „popor” în vechea Germană ³⁾, iar prin cuvântul «*Deutsch*» se înțelegea numai limba poporului spre deosebire de latină, limba cultă a clerului. Despre «*Diutischen*» — Germani, sau „*Duttskland*” — țara Germanilor —, amintește pentru prima oară cronica imperială către jumătatea veacului al XII-a.

Atunci când pomenim de Franci, Englezi sau Germani, la începutul evului mediu, nu putem prin aceasta să înțelegem nimic mai mult, decât popoarele care de abia mult mai târziu, vor alcătui o națiune francă, engleză sau germană. Nu putem spune totuși că evenimentele politice cari în secolul IX crează și o demarcațiune politică între popoarele cari mai târziu vor alcătui marile State naționale din occident, s'au desfășurat la întâmplare, așa cum au pretins unii autori ⁴⁾. Dacă la acea epocă nu au existat încă națiuni, au existat în schimb popoare, cari, având aceiaș limbă, acelaș cult, aceiași îmbrăcăminte sau aceleași arme, se simțeau mai apropiate unele de altele și capabile să ducă o viață comună. E drept că acestea nu erau decât elemente exterioare; o legătură sufletească între ele nu putea să existe încă.

O altă eroare, ce se face adesea, este de a se considera aceste popoare legate prin rassa și origina lor. Deosebirile fizice cari astăzi încă se mențin pronunțate între membrii unui acelaș popor, ne aduc o dovadă si-

1). Kurt Breysig. Kulturgeschichte der Neuzeit. Altertum und mittelalter als Vorstufen der Neuzeit, Berlin 1901, Vol. II p. 737.

2). Dela goticul Thiuda — popor.

3). Breysig, op. cit. Vol. II p. 750; Heyk, Deutsche geschichte 1905, Vol. II p. 59. Mitscherlich, Nationalismus, 1929, p. 66.

4) Heyk, op. cit. Vol. I, p. 62 23.

gură că nu toți acei cari vorbesc aceeași limbă sau au aceleași obiceiuri, au neapărat și aceeași origină etnică.

Grupările politice. Feudalitatea. Ceeace a grupat aceste populațiuni, a fost pe lângă elementele de cari am vorbit și anumite interese comune, cum ar fi spre exemplu nevoia de apărare. Unite, ele erau mult mai puternice decât izolate. Unitatea de conducere, pericolul comun, bucuriile victoriilor comune, sau clipele de suferință au creat cu timpul legături puternice și durabile între ele.

Uneori principiul dinastic, apărut mult mai târziu, a constituit deasemenea un nou element de apropiere,

Foarte adesea însă principii ce cârmuiau aceste popoare, erau cu totul străini de ele și de interesele lor. Ei conduceau războaiele și de multe ori întrețineau armata din jafuri pe care populația trebuia să le suporte. Prin războaiele pe care le-au întreprins, ei nu au urmărit de cele mai multe ori decât ambiții personale de cari poporul era cu totul străin.

Din luptele acestor principii, poporul nu trăgea nici odată foloase, ci dimpotrivă sărăcie și nenumărate suferințe. Cum era posibil ca, în aceste condițiuni, poporul să se simtă atașat de principele său.

Dar cauzele, cari dela începutul evului mediu au împiedicat formațiunea unor puternice State naționale, sunt mult mai numeroase și mai variate. Organizația politică feudală este cea dintâiu care s'ar fi opus la crearea unor asemenea State. Acestea nu s'au putut înfiripa decât mult mai târziu, către sfârșitul evului mediu, atunci când sistemul feudal era în plină decădere. Cum era oare posibil să se creeze un asemenea Stat unitar atunci când principii, episcopii și orașele, luptau între ei pentru a-și conserva neatinse drepturile lor feudale, încheind alianțe și pornind războaie pe cari poporul nu le-a înțeles nici odată? Intreaga viață politică a acestor vremuri este plină de asemenea lupte, cari nu puteau decât să destrame tot mai mult legăturile, deja și așa destul de slabe, dintre locuitorii unei aceleiași regiuni. Aceștia adoptară în cele din urmă o atitudine pasivă, așa încât le era indiferent dacă războaiele erau îndreptate împotriva unui Stat străin

sau împotriva unui principe de acelaș sânge cu ei ¹⁾.

Cum era pe de altă parte posibil să se afirme o singură voință suverană din țesătura inextricabilă de raporturi juridice nelămurite, care crea nenumărate suveranități mărunte, printre cari nici una nu ar fi putut stabili cu precizie întinderea drepturilor sale. Chiar acolo unde exista o putere centrală, nimeni nu ar fi putut lămurii raporturile ei cu supușii dealungul complicatelor țesături create prin întretăgerea și suprapunerea legăturilor de vasalitate. Nu rare ori se întâmplă ca în baza acestor legături, un suveran puternic să fie vasalul unui principe neînsemnat. Supușii nu știau adesea cărei voințe să se plece; aceia a principelui sau a episcopului, a regelui, sau a comiteului, a orașului sau a vre-unui abate ²⁾. În interiorul unui Stat mare nu au existat niciodată reguli de drept cu un caracter general. Țăranul își avea dreptul său iar nobilii, clerul, orașanul, fiecare pe al lor.

De altfel situațiunea aceasta nu putea fi înlăturată, deoarece suveranul căruia aparținea puterea centrală, nu-și putea afirma singur voința pe întreg teritoriul regatului său. E suficient să ne gândim la întinderea unui imperiu ca acela al lui Carol cel Mare pentru a ne da seama de aceasta. Lipsa mijloacelor de comunicație, imensitatea ținuturilor cucerite și însăși caracterul precar al stăpânirilor, au făcut ca puterea să scape din mâinile suveranilor pentru a trece în aceea a unor vasali puternici ce dispuneau de forțe suficiente pentru a conduce masele.

Caracterul local al economiei medievale. Atât organizația economică a societății cât și sistemul de impunere erau influențate de aceleași principii ca și întreaga viață politică pe care o copiau. Un sistem de impozite unitar ar fi reușit poate să convingă pe oricare din supuși că el aparține Statului, că munca lui profită acestuia și că Statul însuși este îndatorat să-l apere și să-l susțină la nevoie. Din nefericire acest sistem n'a existat niciodată în evul mediu, plata impozitelor făcându-se după aceleași reguli ale dreptului feudal ³⁾.

1) Mitscherlich op. cit. p. 69.

2) Ibid. p. 69.

3) Vezi Adolf Wagner, *Finanzwissenschaft, Steuergeschichte von Altertum bis zur Gegenwart*, Leipzig 1910. pag. 46 și urm.; Mitscherlich, op. cit., pag. 71,

Viața economică avea deasemenea același caracter local. Fiecare grupare, oricât de neînsemnată, dela gospodăria celui mai umil țăran până la aceea a curțiilor senoriale, nu consuma decât ceea ce producea și nu era capabilă să producă decât ceea ce era absolut necesar consumației. Dacă din întâmplare producția depășea nevoile consumației, prisosul aparținea seniorului.¹

Acest sistem a fost același în tot decursul evului mediu,

Totuși, acolo unde exista o organizație sătească independentă și mai avansată, se forma de multe ori o comunitate de interese ceva mai largă, iar dacă satul era în apropierea unui oraș, atunci se efectua uneori un schimb de produse. În felul acesta apăreau grupări mai întinse ce cuprindeau un număr mai mare de locuitori legați prin interese de natură economică. Deși de cele mai multe ori această comunitate de interese lega laolaltă mai multe sate și chiar orașe, ea își păstra cu toate acestea caracterul local pe care-l aveau toate organizațiunile medievale. Creind astfel comunități mărunte capabile să-și satisfacă singure nevoile, acest sistem nu era făcut să înlesnească formarea unor grupări economice mai largi și cu atât mai puțin a unei economii naționale.

Este drept că unele orașe ale evului mediu constituiau mari centre comerciale având o puternică organizație economică și uneori chiar legături întinse în tot cuprinsul țării și chiar în străinătate.

Prin aceasta însă orașele ajungeau să se considere mai curând ca părți din marele sistem economic, cărui aparțineau, decât ca membre ale Statului în care erau cuprinse. Nici aici nu vom putea așa dar găsi elementele cari ar putea să înlesnească o apropiere între membrii aceluiaș Stat. Chiar dacă interesele comune făceau să se nască în suflétul orașenilor sentimente favorabile unei apropieri mai strânse, acestea nu se întindeau decât asupra locuitorilor aceluiaș oraș. Așa vom întâlni frequent expresii ca acelea de „*Natione florentina*” sau „*Natione Senese*”, neînțelegându-se prin ele nimic mai mult decât totalitatea locuitorilor orașelor Florența și Siena.

Zădărnici încercăm să găsim în acele timpuri o conștiință națională, sau cel puțin raporturi mai strânse între

membră unui acelaș Stat. Nu întâlnim pretutindeni decât o puzderie de grupări mărunte, legate prin interese particulare adesea opuse, într'o continuă rivalitate, dând naștere la nesfârșite lupte și zădărniciind cu totul posibilitatea unei colaborări în vederea unor interese superioare de ordin național.

Cu toate acestea, deși nu putem vorbi încă de *Națiuni* în adevăratul înțeles al cuvântului, existau totuși tradițiuni și obiceiuri comune, precum și o limbă comună pe care poporul o iubea. Întâlnim pretutindeni în sânul aceluiași popor o poezie populară asemănătoare, o aceeași artă rudimentară, același fel de viață și aceleași suferinți. Chiar dacă nu există o conștiință limpede a unității naționale, existau totuș germeii unei apropieri sufletești care mai târziu va trebui să se traducă în fapt prin legături concrete și durabile pe cari să se poată sprijini existența noilor națiuni.

Spiritul vremii. Am văzut până acum, cari erau, pe scurt, raporturile politice, juridice și economice, pe cari erau clădite Statele medievale. În felul acesta nu am examinat decât o parte din cauzele ce se împotriveau liberei dezvoltări a popoarelor și formațiunei unor puternice State naționale, cari să se sprijine pe ele. Cauza principală ce se opunea individualizării acestor popoare o vom căuta în primul rând chiar în spiritul acestei epoci. La drept vorbind, însăși cauzele de ordin politic ori economic pe cari le-am examinat, nu au la rândul lor decât un caracter secundar, fiind ele însăși determinate și impuse de acest spirit al timpului ce nu îngăduise nici indivizilor, nici Statelor și nici popoarelor să se afirme, ci, dimpotrivă, căuta să confunde totul într'o unitate spirituală superioară cu un caracter universal. Aceste tendințe se afirmau cu putere în orice domeniu. Le găsim atât în filozofie cât și în artă, literatură sau politică. Ele anihilau pretutindeni orice personalitate, gâtuind, în acelaș timp, năzuințele de independență ale popoarelor. Sprijinite de biserica din Roma ele erau răspândite tot mai mult prin reprezentanții ei, — singurii cari în aceste vremuri obscure de ignoranță și de oarbă credință, păstrează în parte tradiția.

de cultură a antichității, putând în același timp să influențeze masele prin forța spirituală de care dispuneau.

Nu putem spune cu precizie dacă spiritul universalist ce domină tot evul mediu a fost determinat, impus și răspândit în tot occidentul de biserica romană, fiind o creațiune a ei, sau dacă aceasta a știut numai să-l cultive și să-l sprijine în sensul intereselor ei. Ceeace e sigur este că el era continuu întreținut de această biserică, care sprijinea pe el toate drepturile și pretențiunile sale.

Latina, limba universală, oferea noilor popoare posibilitatea de a-și formula gândirea într-o formă simplă, elegantă și precisă, fără a mai aștepta ca limba lor proprie, limba națională, să fie suficient formată pentru aceasta. Ușoară de învâțat, având o gramatică și o sintaxă destul de simple, ea se răspândise destul de repede. Prin ea cultura dobândește cu timpul acel caracter aproape uniform ce o caracterizează dealungul evului mediu. În aceste condițiuni nu putea fi vorba de o afirmare a unei gândiri proprii, ci numai de tâlmăcirea unor aceleași texte și de interpretarea lor conform cu spiritul timpului. Singurii cari cunoșteau la început această limbă, erau numai reprezentanții bisericii. Știind să scrie și să citească ei aveau în acele vremuri o mare superioritate asupra tuturor celorlalți și devin în felul acesta păstrătorii unei culturi pe cale de a fi pierdută. Această netăgăduită forță a bisericii a contribuit în mare măsură să-i sporească prestigiul în ochii mulțimei, pe care astfel o putea oricând influența.

Biserica găsește în această superioritate netăgăduită un sprijin puternic, atunci când căuta prin tot felul de argumente să demonstreze întâietatea puterii sale spirituale, față de puterea politică a principilor.

Cultura fiind în mâinile clerului, acesta nu s'a sfiit niciodată să o utilizeze în sensul intereselor sale. Școlile conduse de călugări, căutau să formeze spiritul copiilor după ideile și credințele cari atunci puteau să folosească tendințelor de dominațiune universală a bisericii catolice.

Dacă astăzi se caută ca prin orice mijloace să se întipărească, cât mai adânc în sufletul copiilor dragostea de țară și de neam, în școlile din evul mediu călugăriile nu pierdeau nici o ocazie de a forma spiritul copiilor în sen-

sul vederilor lor, îndreptându-le toată gândirea și tot sufletul către acel ideal al Statului creștin universal ¹⁾).

În felul acesta biserica a pus bazele culturii medievale și deveni reprezentanta acestei culturi; ea răspândea ideile, ea creaa noi idealuri și tot ea încorda energiile pentru realizarea lor ²⁾). În mâinile ei era toată știința și toate posibilitățile. Aceasta era scuza nețărmaritelor sale dorinți de autoritate și putere; ea a rămas valabilă atâta vreme cât arma neînfrântă a culturii și a forței spirituale rămase efectiv în mâinile ei.

În felul acesta biserica se furișe pretutindeni. Nimic nu se mai putea face în afară de ea, nimic nu se putea sustrage influenței sale.

Școlile deasemenea, rudimentar organizate, contribuiau să desăvârșească opera de nivelare și uniformizare a bisericii. În aceste școli tinerii nu puteau învăța decât latina. Aceasta era singura limbă pe care călugării o îngăduiau. Chiar mai târziu, după crearea ordinului iezuiților, atunci când puterea bisericii începe să declină, toate eforturile erau concentrate în aceste școli în vederea unei anihilări a individualităților.

Cum putem să ne mai gândim în aceste împrejurări la o afirmare a spiritului național și la crearea unei conștiințe naționale? E suficient să ne reamintim că idealul lui Ignațiu de Loyola, întemeetorul ordinului iezuiților, a fost de a ține pe fiecare membru al ordinului departe de patria sa și de a nu îngădui decât educatori de altă naționalitate. Mai mult decât atât în școli era interzis elevilor sub pedeapsa bătăii să vorbească limba maternă.

În aceste condițiuni era imposibil ca gândirea să progreseze. Înlănțuită cum era de biserică, ea a rămas la mai toate popoarele în același stadiu. Nimeni nu s'a gândit vre-odată să creeze un nou sistem de gândire original și o nouă metodă de cercetare. De abia putură fi păstrate comorile filozofiei și literaturii antice. În această privință marele merit aparține ordinului de călugări benedictini creat încă dela 529, printre cari putem găsi nenumărați cercetători modești a căror muncă, adese nerecunoscută,

1) Mitscherlich op. cit. pag. 78.

2) A. Harnack, Das Wesen des Christentums, Leipzig 1901, p. 153-4.

a înlesnit cunoașterea literaturilor greacă și romană. În rândul lor găsim pe singurii oameni de știință din evul mediu.

Filozofia. Însăși regina științelor, filozofia se pleacă înaintea bisericii și, coborând din înălțimile neîntrecute ale antichității, ea devine slujnica idealurilor catolice ¹⁾. Veacuri de-a rândul, lipsită de personalitate, ea se va târî în umbra ideilor timpului și va servi întotdeauna idealurile unor papi ambițioși. Vestigi erau în acele vremuri: Hrabanus Maurus, episcop de Maienta († 856), Johannes Erigena († 877), Prudentius († 861), Einhart († 844). Beda (născ. 672), Otto Gerbert, devenit mai târziu papa Silvestru II († 1003), Berengar de Tours și Anselm de Canterbury († 1109), cari toți făceau parte din cadrele puternice ale bisericii, împreună cu Albert cel Mare și Thomas d'Aquin, din perioada de glorie a scolasticeii.

Ideile de unitate și comunitate mistică prin care papii justificau autoritatea lor universală, își găseau fundamentul în ideile scolasticeii și în discuțiunile teologilor medievali. Astfel cearta dintre nominaliști și realiști, precum și victoria acestora din urmă, a oferit papilor un suport ideologic mai puternic pretențiunilor lor de dominațiune universală.

Aceste discuțiuni tindeau să lămurească dacă ideile corespund unor realități distincte, având o existență proprie, sau dacă ele nu-și găsesc existența decât prin lucrurile sau indivizii pe cari îi desemnează în totalitatea lor. Astfel realiștii, în frunte cu Sfântul Anselm, episcopul de Canterbury, susțin că ideile universale au o existență proprie, independentă de lucruri sau de indivizi și constituiesc prin ele însăși realități, în timp ce nominaliștii, cu Roscelin, nu le recunoșteau această existență și spun că ele constituiesc doar nume, — *nomina*, — neavând decât valoarea unui sunet al vocii, — *flatus vocis*, — obiectele și indivizii fiind singura realitate. Din această discuție nominaliștii fură desigur învinși. Conciliul din Soissons condamnă nominalismul în timp ce realismul, care favoriza ideea de unitate și aceea de comunitate superi-

1) Mitscherlich op. cit. pag. 82.

-oară metafizică, pe care se sprijinea biserica universală, devine doctrina catolicismului. În modul acesta, umanitatea ajunge să fie concepută ca o realitate superioară și de esență divină, rămânând independentă de indivizii, de națiunile și de Statele din care e alcătuită.

Dar cum ne putem explica acum acest triumf al universalismului tocmai într-o epocă de fărâmițare generală și de pulverizare a suveranităților? În realitate nu există nici o contradicțiune între doctrinele filozofice ale evului mediu și acele politice; dimpotrivă o apropiere între ele e foarte ușor de găsit. Dacă această filozofie a condus după cum am văzut la ideea existenței unei comunități superioare și a unității mistice a umanității, nu trebuie să pierdem din vedere că nu acesta este singurul caracter al gândirii din acele vremuri a cărei complexitate sfidează adesea orice închipuire. Pe de o parte, această filozofie ajunge la o mărunțire a tuturor problemelor, printr'o examinare minuțioasă și aridă ce conduce la un haos de distincțiuni verbale și fără valoare reală, iar pe de altă parte ea încearcă să reunească totul într'un sistem universal și armonic de origină divină.

Aceste două aspecte ale gândirii evului mediu, — de o parte complexitatea și de alta ideea Unității Totale, — corespund celor două elemente, pe cari se bazează sistemele filozofice medievale: *dialectica* și *misticismul*.

La baza acestor sisteme, vom regăsi întotdeauna ideea unei unități esențiale, de origină divină: Universul¹⁾. Subordonată acestuia în erarhia imensă imaginată de filozofi, avem ideea de umanitate, — *universitas humana*, — ce se confundă cu lumea creștină numită după expresia teologilor medievali „trupul mistic al lui Christos“. După această entitate secundară, gândirea medievală va construi mai departe o întreagă erarhie în care fiecare subdiviziune va fi în acelaș timp parte și întreg; întreg deoarece va avea o existență proprie cu scopuri bine determinate, iar parte întrucât ea era neapărat încadrată în marele sistem universal.

Concluziile, pe cari biserica nu s'a sfiit să le tragă

1). Bigne de Villeneuve (Marcel de Ia), *Traité gén. de l'Etat*. Paris 1929, pag. 116.

de aci, se impun dela sine. Papii vor avea conducerea spirituală a umanității, — preeminența și supremația puterii spirituale găsindu-și astfel o justificare teoretică, pe care niciodată în tot decursul evului meniu puterea laică nu o va putea sfărâma. Dacă, la început, această supremație a bisericii a fost de ordin spiritual, cu timpul ea capătă un caracter politic pronunțat și papii, nemulțumiți să păstorească sufletele, conform învățaturii creștine, vor urmări realizarea concretă a marelui imperiu teocratic.

CAPITOLUL IV

RAPORTURILE DINTRE BISERICĂ ȘI STAT ÎN DECURSUL EVULUI MEDIU. POLITICA UNIVER- SALISTĂ A BISERICII CATOLICE

Raporturile dintre biserică și organizațiile politice. Prin fondul său moral, ce nu era legat de o anumită organizație politică, religia creștină a avut dela început un caracter universal. Morala creștină situa pe om deasupra condițiilor materiale în cari el se dezvoltă, iar din iubirea aproapelui ce constituia însăși fondul moral al noiei religii, decurg ideia de *egalitate*, ideia de *justiție* și ideia de *fraternitate*, incompatibile cu vre-o limitare sau demarcațiune de orice natură, fie ea datorită organizațiunii politice, fie rezultată din deosebiri de rasă ori de rang social. *Religia creștină ne apare deci, prin esența ei, universalistă și nepolitică.*

Atitudinea bisericii creștine față de organizația de Stat a fost multă vreme conformă cu aceste idei. Ea a arătat o completă indiferență față de treburile politice, adoptând dela început atitudinea pasivă exprimată prin cuvintele: „Dați Cesarului ce este al Cesarului...”

Chiar atunci când, mai târziu, noua religie iese din această rezervă, în care se afla față de Stat, ajungând la recunoașterea formală a organizațiilor politice, ea încă nu-și schimbase concepțiile sale ci dimpotrivă, subordonează totul moralei sale. Astfel Sf. Augustin în lucrarea

sa „*De Civitate Dei*“ admite deosebirile dintre națiuni dar susține că acestea lucrând pentru conservarea lor nu pot lovi scopul suprem: iubirea și pacea¹⁾. Tot aceeași atitudine, dictată de o profundă înțelegere a moralei creștine, determină pe papii din veacurile următoare să întreprindă o adevărată campanie pentru salvagardarea păcii²⁾.

Dealungul acestor veacuri obscure, în fața disocierii generale a societății, atunci când nici o putere civilă nu mai păstra viçoarea și prestigiul necesare pentru a regrupe fărâmele de suveranitate târate în vâltoarea unor lupte anarhice, biserica, rămăsese singura putere organizată, putând să înfrâneze încă prăbușirea definitivă a societății. În aceste timpuri, intervențiunea ei fusese adesea necesară și utilă. Străduința ei de a organiza o comunitate superioară pașnică și idealistă putea fi justificată, dar mai ales era justificată intervențiunea ei de câte ori era vorba să limiteze puterea discreționară a suveranilor, atunci când aceștia abuzau de ea.

Atâta vreme cât papii se mărginiră la acest rol de arbitrii ai suveranilor, de păzitori ai ordinii și ai păcii, urmărind realizarea unei solidarități creștine, ei n'au făcut decât să urmeze preceptele moralei creștine păstrând și nota de moderațiune specifică acesteia.

Totuși această situațiune a bisericii, a cărei superioritate nu putea fi tăgăduită de nimeni, prin faptul că ea constituia singura unitate, care în haosul societății medievale mai dispunea de o forță reală, făcu să crească cu timpul și pretențiunile papilor. Principiul separațiunii bisericii de Stat fu călcat și tendința de a confunda cele două puteri, — cea laică și cea spirituală, — deveni tot mai marcată. Depășind prin aceasta învățămintele fundamentale ale creștinismului, ea își arogă drepturi tot mai mari, lărgind sfera sa de influență în dauna puterii laice. Cu timpul ea tinde să realizeze un imperiu universal, transformând fiecare monarhie într'o feudă a Sfântului Scaun. Acea „*Civitas Dei*“ despre care vorbea Sfântul Augustin ca despre o solidaritate superioară creștină a națiunilor cari își păstrau toate drepturile în măsura în care ele

1). Prof. P. Andrei, Probleme de Sociologie. pag. 298.

2). Mihai Antonescu, Organizarea păcii și Societatea Națiunilor, Vol. I pag. 48 și urm.

nu dăunau armoniei universale, era acum concepută ca o organizațiune politică supusă în întregime bisericii.

Justificarea istorică a pretențiunilor bisericii.

Aceste pretențiuni erau în foarte mare măsură sprijinite pe tradiția imperială legată de numele Romei. Amintirea marelui imperiu dăinuia încă în sufletul celor mai mulți, deși trecuseră nenumărate veacuri dela dispariția sa.

Simțul politic al papilor a știut să utilizeze în folosul lor prestigiul marelui imperiu revendicând pentru ei tradiția și puterea politică a vechilor Cesari. Imprejurările politice au favorizat deasemenea într-o foarte mare măsură aceste pretențiuni, deoarece în Italia nu exista în acele timpuri nici o putere politică constituită. Din cele trei regate ce luară naștere prin divizarea succesivă a imperiului lui Carol cel Mare numai Franța și Germania au reușit să-și dea o organizațiune politică stabilă și aproximativ unitară. În schimb Italia cade pradă unei grozave anarhii și intră într-o lungă perioadă de frământări, pierzându-și cu totul orice năzuințe de întregire și orice conștiință națională. Aventurieri, curtizane și nobili de origine dubioasă ajung să conducă Roma, în timp ce tot restul Italiei intră într-o epocă de grele suferințe.

Cu toate acestea prestigiul marelui imperiu de odinioară se răsfrângea încă asupra cetății eterne. Roma de altădată, — *aurea Roma* — se înfățișa imaginației ca o cetate de basm, evocând minunate amintiri de glorie și bogăție. În jurul ei se crează cu timpul legende populare, în care misticismul și miraculosul creștin se îmbină naiv cu reminiscențele păgâne. Din toate țările catolice, pelerinii și călătorii se îndreaptă în mare număr către Roma, coborând în catacombe și evocând smeriți în fața mormintelor, amintirea apostolilor și martirilor creștini.

În afară de aceasta Roma rămânea legată de amintirea imperiului universal așa cum îl cunoscuse antichitatea. Aci au fost încoronați marii împărați, a căror amintire era încă vie, trăind în legendele poporului și tot aci se încoronase legendarul Carol cel Mare. Către ea se îndreaptă toți acei cari de atunci înainte au râvnit demnitatea imperială, chiar când această demnitate era prilejul unor drame de o îngrozitoare barbarie și deveni pentru

toți acei ce au cucerit-o, o cauză de ruină și de moarte.

În ciuda dramelor cari se succedau, a barbariei și a războaelor continue, Roma simboliza încă ideia eternității, a dominațiunii universale și a unității. „Atâta vreme cât Coloseul va fi în picioare, Roma va trăi; când Coloseul se va prăbuși, va cădea și Roma; când Roma va cădea, lumea întreagă se va prăbuși“.

Acesta era imensul prestigiu pe care cetatea eternă îl avea încă, mai ales în ochii străinilor, barbarilor de o dinioară. De el s'a folosit biserica de occident punându-l în slujba tendințelor sale imperialiste și tot pe el s'au sprijinit mai târziu împărații germani atunci când urmăreau realizarea visului lor de dominațiune universală.

Însă pe lângă acest imens prestigiu moștenit prin vechea tradiție romană, papii mai posedau o armă neînfrântă: e organizația puternică a ordinelor religioase constituite și erarhizate în baza principiului: *nulla scientia est magis quam sciere oboedire*. Această organizație le va sluji să se impună principilor sau să influențeze și să dirijeze masele dezorientate în această epocă de nemăpomenită anarhie. Puterea clerului catolic și a ordinelor religioase era atât de mare încât puteau spune fără sfială: „reprezentantul lui Isus stă într'adevăr între Dumnezeu și oameni, el este mai mic decât Dumnezeu, însă mai mare decât toți oamenii“. De aci rezultă clar că cel mai neînsemnat preot este mai puternic decât un rege, acesta trebuind să se plece înaintea voinței sale.

Justificarea teoretică a pretențiunilor bisericii. Sprijinit pe această forță neîntrecută și pe marele prestigiu al autorității lor, pretențiunile papilor nu mai cunosc nici o limită. Papa Grigore al VII-lea, Hildebrand, adevărat călugăr încoronat, cu un temperament violent și arogant, reclamă pentru biserică drepturi de suveranitate universală, precizând teoria imperialismului teocratic al bisericii catolice: *Dominus Petrus non solum universam ecclesiam sed totum reliquid seculum gubernandum*. Înăbușind aspirațiunile de libertate ale 'popoarelor, papii vor urmări prin orice mijloc subjugarea completă a acestora și, printr'o greșită interpretare a universalismului creștin, ei vor ajunge astfel să pretindă la o dominațiune

universală. În concepția primitivă a religiei creștine, noțiunea de *universal* nu se confundă cu aceea de *general*. Universalismul creștin este de ordin strict interior; el trebuie să fie conceput într'un plan pur spiritual și nu are nimic comun cu noțiunea cantitativă a *generalului*. Acesta nu poate fi decât o abstracțiune de ordin cantitativ, în timp ce *universalul* este o noțiune calitativă. Universalul nu are nimic de a face cu numărul; el trăiește în sufletul fiecăruia¹⁾.

Pentru atingerea scopurilor pe cari le urmăreau, papii nu s'au sfiit să scadă prin orice mijloace prestigiul regilor și principilor în ochii mulțimii. Ei prezentau adesea organizațiunile laice ca niște produse ale infernului și ale păcatului, îndemnând mulțimea credincioasă să se îndepărteze cât mai mult de ele. În felul acesta prestigiul Statului era grav atins iar organizațiunea politică era lipsită de fundamentul etic necesar existenței sale²⁾. Puterea spirituală a bisericii întuneca astfel cu totul pe aceea de care dispunea Statul, iar masele preferau de cele mai multe ori să se considere membre în unitatea creștină, largă și tolerantă, decât într'o organizațiune politică de care se simțeau cu atât mai îndepărtate cu cât era mai apropiată de ele.

În aceste condițiuni, înțelegem cât era de greu să se poată înjgheba o națiune și o conștiință națională. La aceasta se opuneau în primul rând ideile timpului, cari prinseseră adânci rădăcini în sufletul mulțimilor. O individualizare a națiunilor era cu totul imposibilă; nimeni nu s'ar fi gândit s'o realizeze, iar dacă unii principii s'au gândit să-și consolideze posesiunile strângând laolaltă popoare de aceeași limbă, ei n'au fost înțeleși și nimeni nu i-a urmat. Toate spiritele erau îndreptate, în occident, către realizarea republicei universale pe care o sprijinea biserica, în timp ce Statele prin cari s'ar fi putut realiza mai ușor închegarea națiunilor nu existau decât cu numele, autoritatea principilor fiind aproape inexistentă și întotdeauna contestată.

Sfântul Imperiu Roman al Națiunii Germane.
Printre aceste State ale evului mediu, acela care a încer-

1) Kelsierling, *La révolution mondiale* p. 78.

2) Mitschlich, *op. cit.* pag. 103.

cat să înfrângă pretențiunile Romei și să umilească pe papă a fost desigur Sfântul Imperiu Roman al Națiunii Germane. Henric IV, Frederic Barbarossa, Frederic II de Hohenstaufen s-au străduit pe rând să smulgă papilor autoritatea lor.

Au încercat ei prin aceasta să creeze o monarhie națională germană ?

Pentru a înțelege politica acestor împărați romani de națiune germană vom încerca să examinăm foarte pe scurt care era structura acesui Stat despre care se poate spune că nu era nici imperiu, nici roman, nici național și nici german, ci numai o creațiune hibridă, inexplicabilă în alte condițiuni decât acelea ale evului mediu și alcătuind produsul cel mai caracteristic al acestei epoci.

Înjghebarea acestui puternic imperiu nu are nimic comun cu aspirațiunile poporului german. El s'a născut din încrucișarea ambițiunii împăraților germani din casa de Franconia și de Hohenstaufen cu năzuințele de dominațiune universală ale papilor. Împărații germani, urmărind în primul rând ambițiunea lor, își îndreptau privirile mai ales către Roma de care erau legate prestigiul și autoritatea lor și neglijau cu totul interesele vitale ale poporului german. Acest imperiu, dacă a constituit o formulă, care pentru moment a convenit aspirațiunilor bisericii catolice, nu va putea niciodată să constituie un statut definitiv pe baza căruia să poată avea loc dezvoltarea firească a unei națiuni.

Creațiune cu totul nouă, el va fi la început sprijinit de biserică, dela care el va împrumuta tot prestigiul și toată puterea sa. Această nouă și puternică monarhie, asupra căreia se vor resfrânge pretențiunile de dominațiune universală ale bisericii, constituie pentru aceasta și cu toată rivalitatea lor, o armă politică nouă, menită să servească idealurile ei. Toată gloria și strălucirea acestui imperiu e datorită numai tradiției romane pe care papii au știut s'o păstreze, și s'o reverse mai apoi asupra noului imperiu, care astfel ne apare ca o creațiune a lor. Continuitatea tradiției imperiale, moștenită de papă și transmisă apoi Germanilor, constituie pe de altă parte una din coloanele fundamentale pe cari în tot decursul evului mediu papii și-au întemeiat autoritatea indiscutabilă și în baza

căreia ei au pretins să-și însușească dreptul de a numi pe împărat.

Pentru a vedea cât era de mare sprijinul pe care biserica l'a acordat împăraților și cât de întinse erau drepturile pe cari ea le recunoștea acestora împotriva năzuințelor de libertate și de independență ale noilor națiuni e suficient să cităm cuvintele lui Bonifaciu VIII, care respinge cu multă violență pretențiunile de independență ale Francezilor și proclamă că «Impăratul este monarhul tuturor principilor» și toate popoarele sunt și trebuie să fie supuse de drept regelui Romanilor și Impăratului ¹⁾.

Biserica din Roma și imperiul german se sprijină amândouă pe aceleași principii. Ele nu vor constitui nicio dată două forțe opuse, ci numai două aspecte diferite ale unei aceleiași idei: universalismul creștin.

Rivalitatea dintre puterea temporală și cea spirituală. După cum se spunea, religia creștină avea două spade menite s'o apere; cea dintâi mănuită chiar de biserică era puterea spirituală, iar cealaltă încredințată de bunăvoie împăratului era puterea temporală, menită să lupte tot pentru biserică, atunci când papa o va cere în numele ei, și numai atâta vreme cât el o va îngădui. În felul acesta, biserica și Sf. Imperiu vor domina timp de câteva veacuri, viața politică a Europei și vor duce o luptă comună pentru realizarea unui imperiu universal.

Această idee reese clar și din lucrările celor mai mulți scriitori din evul mediu. Printre ei putem număra și pe Dante, care în lucrarea sa „*De monarchia*” vede în împăratul german pe acela care va putea grupa în jurul Romei toate celelalte popoare, realizând o monarhie universală capabilă să reînvie pentru Roma zilele de glorie pe cari le cunoscuse odinioară. Nădejdea pe care o avea Roma în împăratul german își găsește expresia și în versurile dureroase prin care Dante apostrofază pe împăratul Albert și-l acuză că a părăsit Italia, lăsând-o pradă războaielor și umilințelor:

1) ...*sunt et esse debent sub rege romano et Imperatore*. Vezi și Otto von Gierke, *Les théories politiques du moyen âge*; Villeneuve op. cit. pag. 121, notă.

Vieni a vedere la tua Roma che piagne,
 Vedova e sola, e di e notte chiama:
 Cesare mio, perche non m'accompagne ¹⁾

Cesar, simbol etern al puterii temporale, apărându-
 pe Petru, simbol al puterii spirituale, acesta era idealul
 întrezărit nu numai de Dante ci de aproape toți oamenii
 timpului său. ²⁾

Dacă cele două puteri, cea spirituală și cea tempo-
 rală, — prima reprezentată de papă, șeful suprem al bi-
 sericii, și cealaltă de împăratul german, veșnic candidat
 la monarhia universală, — decurg amândouă din unul și
 acelaș prncipiu al universalismului bisericii creștine, a-
 tunci *o luptă între împărat și papă rămâne tot o luptă
 în interiorul bisericii*; unul vrea să asigure mai multă
 influență puterii laice, *regnum*, și celălalt puterii spirituale,
sacerdotium, însă visul dominațiunii universale rămâne
 comun, atât unuia cât și celuilalt. ³⁾

Acesta va fi sensul rivalității dintre cele două pu-
 teri. Oricât ar fi de însemnată prin consecințele sale, *lup-
 ta între împărații germani și papalitate nu a avut ni-
 ciodată de scop emanciparea popoarelor*, ale căror
 drepturi au fost neglijate chiar de împărați ca Henric IV,
 Frederic Barbarossa sau Frederic II, cari au înfruntat cu
 îndrăzneală politica imperialistă a papilor.

1) Purgatoriul Cântul VI.

2) J. Carrère, *Le pape*, cap. III, Pierre et César.

3) H. S. Chamberlain, *Genèse du XIX Siècle*.

CAPITOLUL V

IMPERIUL DE ORIENT

Am insistat atât de mult asupra forțelor politice și raporturilor dintre aceste forțe în occidentul Europei în tot decursul evului mediu, pentru că din frământările acestor veacuri s'a născut o nouă formulă politică, ce va schimba cu totul aspectul societății europene. Aci s'au plămădit în umbră cele dintâi națiuni, cari, conștiente de individualitatea lor, se vor constitui cu timpul în puternice organizațiuni politice. Aceste State noi nu au nimic comun cu vechile State cunoscute până atunci. Ele se sprijină pe o nouă formulă politică, precizată mai întâi în occidentul Europei și apoi adoptată mult mai târziu și de celelalte State.

Înainte de a continua cu studiul evenimentelor politice, cari au înlesnit formarea puternicelor organisme naționale din occidentul Europei, credem interesant să aruncăm o privire și în Orient pentru a vedea care era aici situația diferitelor popoare și dacă împrejurările au îngăduit aci o individualizare mai pronunțată a acestora, și încadrarea lor în organizațiuni politice independente.

Continuitatea tradiției romane. Atunci când marele imperiu roman creat prin eforturile seculare ale unei rase întreprinzătoare, dotată cu calități organizatoare neîntrecute și cu o energie pe care o disciplină rigidă și ne-

desmințită o făcea proprie unor mari înfăptuiri, fu împărțit în două provincii în fața unor necesități militare impuse de nevoia apărării împotriva năvălirilor barbare, el nu încetă totuși de a constitui și de atunci înainte o unitate ideală, care va menține încă multe veacuri o apropiere între cele două fracțiuni purtând atât în Orient cât și Occident același titlu de *Imperiu*. Totuși în timp de imperiul de Occident va pierde în fața unor vicisitudini politice, caracterul său material și concret, rămânând ca o simplă reminiscență a gloriei trecute,— ceea ce d-l Iorga denumește «*Occidentul Imperial*» ¹⁾ în locul vechiului imperiu de Occident rămas o simplă ficțiune după ce căzu pradă ambițiunii papilor și împăraților germani,— fracțiunea orientală a vechiului imperiu continuă viața acestuia păstrând și de acum înainte tradiția imperială și legile romane.

Aci viața romană va continua să se desvolte liberă dealungul veacurilor, oricare ar fi haina ei cea nouă. ¹⁾ Aci puterea Cesarilor nu va cădea în mâinile unor barbari ca Odoacru sau ca Teodoric și nici în mâinile unor împărați germani cari vor relua în folosul lor vechea tradiție imperială după ce veacuri întregi ea a fost întreruptă. Aci, în Orient, vom avea împărați cari nu se vor ridica la aceeași demnitate decât după ce vor fi renunțat la popoarele din cari s'au ridicat, uitând de rassa și origina lor și după ce se vor fi asimilat caracterului roman al imperiului, fără a încerca să modifice pe acesta după nevoile politice lor. *Imperiul roman continua să păstreze aci același putere de asimilare* pe care o posedase odinioară imperiul Cesarilor. În timp ce în Apus împărații germani încearcă în zadar să-și făurească o coroană din fragmentele cununei de lauri a vechilor Cesari, aci în Orient, împărații bizantini așează pe fruntea lor splendida coroană imperială strălucitoare de gloria vechii Rome, ce le-a fost transmisă de către Dioclețian și Constantin cel Mare.

Imperiul de Orient continuă dar tradiția romană, păstrând neatinsă cel puțin *armătura legală latină* și vechile constituțiuni, ceea ce e suficient pentru oameni cari nu

1), N. Iorga—Histoires de la vie bysantine. Vol. I pag. 26, București 1934.

1). Ibid, pag. 30.

vedeau în Stat altceva decât o formulă juridică.¹⁾ Sprijinit pe această armătură latină, imperiul bizantin continuă opera de asimilațiune începută de Roma, indiferent de rezultatele la cari se ajungea. Justinian încearcă astfel să romanizeze până și formele de drept ale Armeniei.

Națiunile orientale și autonomia religioasă. Cutoate acestea, împotriva tendințelor generale ale dreptului al cărui caracter latin ere considerat imuabil, popoarele își păstrează și aci caracterele lor proprii, reamintindu-și vechile forme pe cari tradiția le-a păstrat neatinse din vremea când fiecare provincie a imperiului constituia un Stat independent. *Din acest punct de vedere, putem spune că orientul a cunoscut cu mult înaintea occidentului grupări întinse și organizate cu caractere naționale.* Sub țesătura legilor latine impuse și menținute cu forța, se simțeau încă pulsațiile unei vechi conștiințe naționale.²⁾ Aci însă nu mai e vorba de națiuni tinere pe cale de a se afirma, ci dimpotrivă nu se simte decât spasmul desnădăjduit al agoniei unor națiuni vechi și odinioară puternice. Acestea erau însă destul de viguroase pentru a nu se identifica cu masele străine ale căror legi nu le primeau de bună voe. Justinian se plânge că «acei ce locuiesc provinciile Mesopotamiei» își mențin încă felul lor particular de a celebra căsătoriile. Amenințările cu moartea și confiscarea bunurilor sunt inutile iar acel *„romanis legibus decentem ordinem conservabimus“*³⁾ rămâne literă moartă în timp ce judecătorilor «trebuia să li se acorde destulă latitudine pentru a ține socoteală de realitățile invincibile»⁴⁾.

Acolo însă unde naționalismul acestor popoare se afirmă încă destul de puternic, stârnind discuțiuni fără sfârșit, este biserica. Dacă vechile națiuni nu au putut dela început să se despartă din punct de vedere politic de imperiu, ele au reușit curând de tot să-și creeze o biserică autonomă. Armenia, Egiptul și Siria ce se mândrea-

1). Ibid, pag. 41.

2). Iorga- Origine et développement de l'idée nationale surtout dans le monde oriental, 1935.

3). Novele, col. IX. Tit. XXXVI. nov. GLIII.

4). Bury, History, 1923 I p. 145-citat de d-l Iorga, op. cit. Vol I pag. 46

încă cu amintirea Seleucizilor, separate de o ură veche nu puteau consimți să conviețuiască legate laolaltă prin unitatea imperială. Cearta ivită între monofiziți și difiziți își are origina nu atât în subtilitățile aproape imperceptibile ale doctrinei cât mai ales în antagonismul inconciliabil dintre Sirieni și Egipteni, cari luptau cu toată ardoarea rasei lor pentru interesele lor naționale¹⁾). În acelaș timp Armenia alcătuia o provincie separată, cu un profund caracter național, cu o limbă proprie, o eră cronologică și un alfabet,²⁾ iar, curând după aceea, Ciprul își va dobândi de asemenea autonomia religioasă.

Observăm dar că în timp ce în Occident biserica era unitară, căutând să desăvârșească o operă de nivelare și de uniformizare, înăbușind aspirațiunile naționale adesea sprijinite de puterea politică, în Orient dimpotrivă, puterea politică este aceea care caută să asimileze cât mai mult vechile națiuni încă destul de puternice, făcând să dispară orice caracter național al acestora, iar biserica este aceea care sprijină aspirațiunile lor luptând adesea împotriva unității imperiului.

Aceste națiuni îmbătrânite erau însă incapabile să continue o viață proprie. Ele se vor stinge definitiv ca națiuni și, fără a dispărea ca popoare, vor pierde pentru întotdeauna conștiința individualității lor. La aceasta a contribuit în mare parte și spiritul oriental căruiia îi lipsea în primul rând dinamismul și energia vitală a popoarelor europene.

1). Iorga, op. cit. I' 84.

2). Ibid. pag. 87.

CAPITOLUL VI

PERIOADA PRENAȚIONALISTA

Declinul formelor politice medievale. Atâta vreme cât religia constituia singura legătură dintre oameni într'o epocă de mari frământări sociale și de completă destrămare a organizațiilor politice, ideea unei monarhii universale și-a putut găsi o justificare. Totuși acest ideal al bisericii catolice îmbrățișat cu sprijinul papilor și de împărații germani, rămase nerealizat.

Sfântul Imperiu, creat dela început pe o idee greșită, —aceia a continuității imperiului roman,— nu a putut nici odată să constituie o monarhie viabilă. Împărații germani se vor considera într'atâta continuatorii cesarilor romani, încât își vor lua acelaș titlu de „*semper augustus*“, pe care ei îl purtau, făcând chiar să figureze în sala tronului din Frankfurt, figurile tuturor împăraților Romei de la Iuliu Cesar până la cel din urmă Habsburg. Vrăjiți de mirajul pe care și-l creaseră, ei se străduiră cu toții să consolideze o monarhie imaginară, neglijând cu totul interesele vitale ale poporului german, care constituia matca firească a acestei monarhii.

Năzuințele magalomane ale acestor împărați nu au găsit niciodată un răsunset în sufletul popoarelor germane. Dimpotrivă, orașele comerciale, dintre cari multe deveniseră extrem de puternice sub guverne municipale proprii, încercară să-și asigure o independență politică, după ce

reuşiseră să constituie puternice organizaţiuni economice pe baze autarhice. Ele refuzară să mai urmeze pe împărat, şi, asociindu-se între ele, formară puternice confederaţii, fiind călăuzite desigur de interese de ordin particular între cari acelea economice erau predominante. Astfel *Liga Rinului* organizată sub Frederic II-lea, era alcătuită din 70 de oraşe. Tot astfel erau *Liga Suabiei* şi celebra *Hansă Teutonică*.

În trecut Frederic Barbarossa avusese de luptat în Italia împotriva *Ligei Lombarde* care cuprindea principalele oraşe italiene: Milano, Cremona, Bergamo, Brescia, Mantua, Ferrara, Verona, Vicenza, Padova, Lodi, Placenza, Parma, Modena, Bologna şi Veneţia. Nu putem trece cu vederea această Ligă, care din ură împotriva Germanilor, a redeşteptat, — ce e drept numai pentru o clipă, — conştiinţa naţională a Italiei, şi a putut înfrânge la Legnano pe marele şi puternicul împărat german. Astfel, într'un răspuns pe care Liga Lombardă îl adresează acestuia, vedem apărând încă din 1177 ideia unei patrii comune: „Intrucât ne priveşte, spuneau delagaţii italieni, noi dorim pacea cu împăratul, cu condiţiunea ca *onoarea Italiei să fie respectată, ca libertatea noastră să rămână intactă*“¹⁾. Din nefericire, această uniune durează prea puţin; luptele reîncep curând după aceia între cetăţile comerciale din Nordul Italiei şi nu vor lua sfârşit decât odată cu declinul puterii lor, la sfârşitul evului mediu.

Pe de altă parte împăraţii germani au aflat o rezistenţă tot atât de îndârjită din partea unor principii, cari prin sistemul feudalităţii, adesea sprijinit de împărat, au putut să-şi consolideze cu multă trudă dreptul de suveranitate pe care acum înţelegeau să-l apere împotriva oricărei intervenţiuni.

Puzderia de state mărunte, dintre cari unele au luptat pentru împărat, iar altele împotriva lui, fuseseră învrăjbite mai întâi prin luptele de expansiune ale imperiului apoi prin rivalitatea dintre papalitate şi împărat şi tindeau tot mai mult către independenţă.

Consecinţa a fost că Germania încetă de a mai fi un Stat pentru a deveni cu timpul o Confederaţie de State, aşa cum o vom regăsi până în zilele noastre.

1) Lavissee et Rambaud, Hist. gén. vol. II p. 151.

Încetul cu încetul, vechile regate ale Burgundiei, Arles și Lorena se depărtează de asemenea de imperiu pentru a intra tot mai mult în sfera de influență politică a regilor Franței. În felul acesta se tindea cu vremea la realizarea unor noi grupări politice, cari nu mai intrau în contradicție cu tendința firească de asociațiune și de dezvoltare a popoarelor, în timp ce interesele particulare ale acestor popoare începeau să fie luate în considerație.

Vechea concepție a monarhiei teocratice universale nu putea să nu redeștepte o reacțiune puternică. Acest sistem politic, care, de la Constantin, primul împărat creștin, până la Frederic al II-lea de Hohenstaufen ¹⁾, cu care se încheie epoca de glorie a Sfântului Imperiu German, nu a îngăduit atât în Orient cât și în Occident nici cea mai neînsemnată libertate, nici indivizilor, nici naționalităților, era menit să dispară. În Occidentul Europei, regatul francez se întărise prin guvernarea serioasă a unor regi, cari printr-o luptă dâră reușiră să înfrângă spiritul anarhic al feudalității. Grupând în jurul său provincii tot mai întinse, el întrecuse prin vigoarea sa pe toate celelalte. Această monarhie al cărui prestigiu crescuse tot mai mult, mai ales sub Ludovic cel Sfânt, *reprezenta antiteza monarhiei teocratice a împăraților germani* la a cărei prăbușire ea va contribui într-o mare măsură.

Inceputurile naționalismului modern. Națiunile, ale căror drepturi fuseseră ignorate în tot acest timp și trecuseră pe planul al doilea în lupta pentru suveranitatea universală, încep și ele să intre în joc. Libertățile politice și libertatea de conștiință încep să fie recunoscute și îngăduie formarea unei conștiințe naționale pe care să se sprijine politica de unificare a Statelor. Chestiunile de egalitate, libertate și justiție, nesocotite de evul mediu, încep să fie discutate și tot odată începe să fie discutată origina și limitele suveranității principilor. De asemenea națiunile, dintre cari unele deabia și-au precizat de curând contururile, încep o viață nouă, proprie și pășesc la crearea unei lumi noi bazată pe un nou sistem politic.

1) Vezi asupra lui Frédéric II : De Ziegler, Frédéric le Grand, Paris, 1935.

Căderea Sfântului Imperiu. Politica regilor Franței. Atunci când papa francez Urban IV ceru ajutorul lui Carol de Anjou, fratele regelui Ludovic cel Sfânt, soarta Sfântului Imperiu era de mult hotărâtă. Cu toată bravura sa, Manfred, fiul lui Frederic al II-lea este înfrânt și ucis în luptă de Francezi și, puțin mai târziu, Corradino, ultimul Hohenstaufen, intrând și el în luptă, încheie în mod eroic, prin moartea sa, epoca de glorie a Sfântului Imperiu Roman al Națiunii Germane. Puțin după aceea, Filip cel Frumos prinde pe papă și-l obligă, ca și pe urmașii săi, să locuiască în Franța și să-i sancționeze privilegiile.

Marele merit al regilor francezi a fost acela că s'au ferit întotdeauna de metafizica teologilor catolici, guvernând întotdeauna cu un puternic realism politic. În timp ce împărații germani urmăreau fantoma imperiului universal și, obsedați de amintirea Cesarilor de odinioară, își îndreptau privirea lor către Roma, regii francezi, cu un simț politic realist și o neînfrântă perseverență, îngrijesc de consolidarea regatului lor pe care-l apără împotriva oricăror intervențiuni din afară.

Acestea sunt principiile pe cari, în măsura posibilităților, le respectase monarhia franceză în efortul ei continuu de a realiza un Stat unitar și independent. Ele au ridicat prestigiul acestei monarhii și au asigurat desvoltarea rapidă a Statului francez. Papii, chiar atunci când nu întâmpinau din partea regilor francezi o dușmănie fașişă, nu putură niciodată să-i atragă în sfera lor de acțiune, iar pretențiunile de suveranitate ale împăraților, nu au fost niciodată luate în serios de Francezi.

Legiștii francezi au susținut întotdeauna că nu poate exista o suprapunere a mai multor state. „*Le roi de France est empereur en son royaume*“ ziceau ei; sau „*Li rois n'a point de souverain ès choses temporels, ne il tient de nului que de Dieu et de lui*“.¹⁾ Inocențiu al III-lea pare să fi admis acest principiu.²⁾ Bonifaciu al VIII-lea, dîmpotrivă, are cuvinte foarte violente împotriva lui: *Nec insurget hic superba Gallia quod*

1) Etablissements de Saint Louis I. II c. XIII.

2) Paul Janet op. cit. I 358.

dicīt quod non recognoscit superiorem. Mentiuntur : quia de jure sunt et esse debent sub rege Romano et Imperatore.

Rezultatul celor două concepții politice, — cea franceză și cea teocratică germană, — nu întârzie să se arate. În timp ce regatul francez se consolidează tot mai mult, biziindu-se în desvoltarea sa pe munca unei națiuni unitate, Germania se afundă într'o perioadă de anarhie al. cărui sfârșit nu se va întrezări decât după veacuri îndelungate și, lipsită de orice conștiință națională, va pierde cu desăvârșire însemnătatea ei politică.

Acesta este rezultatul la care a dus regimul de confuziune între religie și Stat, aflat la baza Sfântului Imperiu. Prin falimentul acestui regim, cauza teocrației era definitiv pierdută. Independența puterii laice față de cea eclesiastică este, cel puțin teoretic, complet câștigată.

Anglia. Pentru a completa aspectul politic al acestei epoci trebuie să spunem că Franța nu este singura care în acele vremuri și-a putut realiza unitatea. Poate chiar nu este nici prima care să fi realizat această unitate. În Anglia, cu toate deosebiri de rasă, exista de mult o conștiință națională. Aci poporul avea de luptat nu atât împotriva dușmanului din afară, cât mai ales împotriva tiraniei exercitată de rege și de nobilii din jurul lui. Normanzii și vechii Saxoni luptă împotriva acestora pentru drepturile lor și, din această luptă, ei eșiră învingători și mai ales uniți.

Pretențiunile papilor nu au găsit niciodată un răspuns în Anglia. Atunci când papa ceru lui Wilhelm Cuceritorul să-i depună jurământul de credință după cucerirea Angliei, acesta îi răspunse chiar de atunci: „Nu am depus până astăzi nici-un jurământ de credință și nici nu voi depune vreodată un asemenea jurământ”. De asemenea legenda spune că atunci când papa ordonă să fie aruncat în temniță un anume Hubert de Burgh, care luptase împotriva influenței romane în Anglia, nimeni nu găsi în toată țara un fierar care să-i lucreze cătușele. Mai mult decât atât, fierarul amenințat de către rege cu tortura dacă nu lucrează lanțurile, răspunse cu îndrăzneală: „Prefer să mor de orice moarte mai bine decât să

pun în fiare pe omul care a apărut Anglia de străini".¹⁾

Tot atunci apar și primele documente oficiale scrise în limba engleză. Astfel la 1258, Henric al VII a adresat poporului o proclamațiune în limba engleză și tot în acest timp se înființează o literatură națională cu Laymon sau Lazamon și Robert de Glowcester.

Primele aspirațiuni naționale germane. Chiar în Germania găsim o gândire națională și aspirațiuni naționale într-o vreme când Frederic Barbarossa visează încă un imperiu universal. Astfel chiar dela această epocă găsim pe Walter von der Vogelweide și alți poeți naționali exaltând ura față de străini: „blestemat să fiu, dacă vre-odată inima mea s'ar simți atrasă de obiceiurile străine. Trăiască obiceiurile germane".²⁾

Încă din secolul al XIII și XIV se precizează elementele cugetării germane pe cari le vom regăsi în toată literatura și filozofia germană de mai târziu³⁾. Deși nu putem vorbi încă de o conștiință națională, în sufletul poporului german găsim chiar de atunci o comunitate de gândire care-și găsește obârșia în vechile instituțiuni germane.

Solidaritatea popoarelor în fața pericolului străin determină formarea unor State noi. Comunitatea de rasă și ura față de străini nasc în sufletul multor altor popoare un nou sentiment de solidaritate. Astfel Arabii sunt cu timpul alungați din Spania și în locul lor regatele naționale câștigă tot mai mult teren. E drept că ele sunt încă stingherite în desvoltarea lor de lupta pe care sunt nevoite s'o poarte împotriva clerului catolic. Această luptă are la origina sa tributul enorm reclamat de papă și ridicat în fiecare an în numele pretinsului său drept de suveranitate, precum și atitudinea arogantă a clerului a cărei imixtiune în afacerile publice nu mai cunoștea nici o margine. Lupta aceasta a luat o formă mai gravă mai ales în Portugalia. Dacă aci cucerirea regatului din mâinile Maurilor nu dură decât un se-

1) Chamberlain op. cit. vol. II p. 904.

2) Ibid.

3) Alfred Rosenberg — Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts.

col, lupta împotriva bisericii pentru recâştigarea independenţei politice nu luă sfârşit decât două veacuri şi jumătate mai târziu ¹⁾).

Naţiunile Slave. Totuşi fenomenul cel mai interesant în această epocă este ridicarea neaşteptată a naţiunilor slave. Primele organizaţiuni de rasă slavă cari cu greu au putut să fie înjghebate în decursul evului mediu au fost nimicite cu totul către mijlocul veacului XIII de către hordurile mongole venite din Asia Centrală şi organizate de geniul lui Gengis Han. După retragerea lor, ele lăsară în urmă popoarele slave demoralizate şi mai divizate ca înainte. Boemia şi Polonia intră tot mai mult sub influenţa Germaniei, în timp ce Rusia, supusă Mongolilor, devine un Stat asiatic. Rassa slavă, spune Rambaud ²⁾, părea condamnată să dispară înainte de a fi trăit. Cu toate acestea ea va fi salvată prin redeşteptarea neaşteptată a conştiinţei naţionale, care prin coincidenţa sa cu slăbirea Sfântului Imperiu, va opri pentru multă vreme înaintarea Germanilor spre Est. Astfel regatul ceh al Boemiei se consolidează mai întâi între Oder şi Elba dominând apoi sub Ottokar II tot basînul central al Dunării. Tot aşa înfrângerile şi ameninţarea continuă din partea Germanilor redeşteaptă sau mai exact creează şi la Polonezi sentimentul naţional. Deasemenea, în faţa invaziei tătare, pericolul comun a determinat o mai puternică legătură, pe de o parte între diferitele popoare din Rusia şi pe de altă parte între acestea şi dinastia care-şi legase destinele de ale lor şi se sacrificase pentru ele. S'a putut astfel spune că, dacă nu era Gengis Han, nici Ivan cel Groaznic, fondatorul imperiului rus, nu ar fi putut exista.

În peninsula Balcanică şi la nord de Dunăre diferite naţiuni divizate în mici cnezate se grupează în unităţi naţionale mai mari ca Serbia, Valahia, Moldova, Bulgaria, etc., cari în faţa pericolului turc îşi dau mâna ca să lupte pentru existenţa lor. Ele cedară însă în faţa numărului şi a puternicei armate turceşti pe câmpia din Cosova, dar cu toate vicisitudinile prin care au trecut timp de cinci secole ele şi-au putut menţine vie conştiinţa lor

1) Lavissee et Rambaud op. cit. vol. III pag. 485

2) Ibid p, 745.

națională pentru ca în veacul al XIX să sfârșească prin a se consolida în State naționale independente, iar în urma războiului mondial să-și încoroneze istoria prin întregirea completă a națiunii lor, risipită până atunci sub stăpânirea așa de diferită ca formă și aspirațiuni a altor State mari ce le înconjurau.

Regăsim dar în toată Europa dela Urali și până la Atlantic, aceleași lupte pentru constituirea națiunilor în State. Acestea își reclamă pretutindeni, timide la început, dreptul lor la viață. Strânse în corsetul rigid al unor monarhii imense, ele caută să sfărâme legăturile care le înăbușe în desvoltarea lor firească și să creeze noi State pe cari într'o lentă evoluție istorică le ajustează cât mai perfect nevoilor lor. Chiar în zilele noastre națiuni cari timp de un mileniu au fost supuse unor dominațiuni diferite, au reușit în sfârșit să realizeze toate drepturile lor, alcătuind State puternice a căror vitalitate este încă după acum pe deplin dovedită.

CAPITOLUL VII

RENAȘTEREA ORIGINA FORMELOR VIETII MODERNE

Libertatea gândirii. Renașterea. Această epocă de lungi și grele prefaceri trebuia să ia sfârșit. Din societatea nebuloasă a evului mediu se închegase o lume nouă, pășind viguroasă și tânără către o nouă organizație politică. Aproape zece veacuri gândirea fusese împănjenită de ideile evului mediu și rațiunea înăbușită de prejudecățile religioase. Totuși, cu timpul, o rază de lumină își făcu drum și un nou orizont putu să fie întrezărit chiar în întunericul evului mediu. O nouă cultură se crează, o nouă gândire se impune; rațiunea își redobândește toate drepturile ce i-au fost încălcate, în timp ce sub condeiul umaniștilor cugetarea personală se afirmă liberă și, pentru prima oară, descătușată din lanțurile obscurantismului teologiei și scolasticei medievale.

Religia care în evul mediu era totul, constituind scopul final al Statului și origina tuturor instituțiilor, va rămâne de aci înainte pentru mulți din scriitorii renașterii un simplu mijloc politic pentru conservarea Statului. Astfel, pentru Machiavelli, ea nu mai era decât un simplu mijloc de guvernare, un „*instrumentum regni*”. Despre supremația imperiului sau a bisericii nici nu se mai vorbește, Machiavelli nici nu amintește de ea, atât de

puțin actuală îi apărea această chestiune. Dimpotrivă din opera lui Machiavelli, „*De Principe*“, se întrezărește ideea unificării Italiei.

Noi forme politice. Putem spune că în timpul Renașterii a fost precizată pentru prima oară ideea de națiuni și de Stat național unitar. În toate țările încep să se impună idei noi răspândite curând după aceea datorită tiparului, care face ca această revoluțiune de idei să gâsească un răspuns chiar în masa poporului și nu numai în numărul restrâns al burgheziei culte și al aristocrației.

Totuși, nimic nu pare mai greu decât să precizăm cauzele profunde care au determinat și au impus noile forme politice. Ele corespund desigur unor schimbări sociale fundamentale ce modifică situațiunea individului. Realizarea coeziunii naționale, înjghebarea unor noi sisteme economice naționale, a unor instituțiuni naționale cu rădăcini profunde în viața și sufletul unui popor, alcătuind astfel organisme de sine stătătoare având o viață proprie, nu poate fi opera unei singure generații ci aportul continuu dealungul veacurilor al unei lungi succesiuni de generații.

Intr'adevăr o schimbare în vechea concepție a Statului era fatală. Dacă aceasta a putut corespunde unor situațiuni specifice evului mediu, ea rămase fără nici un sprijin la începutul erei moderne. Credința, care fusese factorul determinant al tuturor evenimentelor evului mediu și prin care se pot explica toate instituțiunile și situațiunile sociale, începea să piardă din intensitatea ei. Ceea ce mulțimea religioasă ar fi admis înaintea fără nici o discuțiune, începea acum să fie discutat. Instituțiuni vechi, pe cari tradiția le-ar fi impus înaintea și pe cari credința oarbă a mulțimilor pasive le-a fi primit fără șovăire, încep să decadă încetul cu încetul, schimbând în felul acesta aspectul vechii societăți.

Rolul burgheziei. Inceputurile economiei naționale. Una din cauzele fundamentale ale acestei revoluțiuni sociale este apariția unei burghezii puternice. Ea constituie suportul de căpetenie al noii ideologii politice și tot ea este aceea care a dat lovitura de moarte anarhiei feu-

dale și a sprijinit pe rege împotriva nobilimei încă nesu-
puse, contribuind astfel în cea mai mare măsură la crea-
rea unor puternice State naționale, cari la început nu se
puteau sprijini decât pe ea. Rolul ei în elaborarea noii
societății este imens.

Forța acestei burghezii a crescut odată cu modificarea
vechilor sisteme economice locale. Burghezia veacului
XIII era alcătuită în mod exclusiv din meseriași; clasa
magistraților și a legiștilor începea de abia să se formeze,
oamenii de știință făceau încă parte din cler, iar numărul
rentierilor era încă foarte restrâns, deoarece toate marile
averi, în special proprietatea rurală, aparțineau exclusiv no-
bililor¹⁾. În felul acesta pentru multă vreme burghez și
meseriaș a fost unul și același lucru. Această situație
rămase neclintită atâta vreme cât economia locală era încă
în floare, neexistând o industrie mare și nici un comerț
mai întins, — acesta reducându-se la legături restrânse cu
satele învecinate. Cu timpul însă în veacul XIV, începe
să se afirme tot mai mult o tendință către industrializarea
pe o scară întinsă a comunelor. Această schimbare eco-
nomică este, privită de azi, una din cele mai mari pe care
le cunoaște istoria. Orașele părăsesc vechile sisteme au-
tarchice trecând dela o economie restrânsă cu un pronun-
țat caracter local, la o producție mult mai întinsă, care
le va crea, prin noile legături comerciale, o sferă de in-
fluență întinsă. Ele ajung astfel să poată înrâuri mersul
întregii economii naționale, fiind în același timp intere-
sate la bunul ei mers. Technica și diviziunea muncii iau o
desvoltare extrem de rapidă; structura socială și raportu-
rile dintre clase dobândesc astfel forme cu totul noi²⁾.

Piața economică își schimbă astfel înfățișarea, luând
cu timpul un caracter național. Consecințele acestei schim-
bări sunt imense. Burghezia, ale cărei averi crescuseră
adesea la sume fabuloase, era acum cointereseată la bunul
mers al treburilor politice ale Statului. Ea nu se mai con-
sidera legată numai de organizația comunală ci de întreaga
națiune și de Stat și sprijină acum acțiunea întreprinsă
de principe sau de rege împotriva nobililor pentru unifica-
rea Statului. Posedând averi imense această burghezie va

1). Durkheim. De la division du travail social p. XXIII.

2). Paul Mombert. Geschichte der Nationalökonomie. p. 80.

subvenționa pe rege care, ne mai putându-se sprijini pe nobilime, avea nevoie de bani pentru a întreține puternice armate de mercenari. În felul acesta siguranța Statului poate fi garantată și interesele particulare apărute. Aceste interese particulare, cari, veacuri de-a rândul, nu fuseseră luate în considerație încep să fie înțelese și afirmându-se uneori cu putere, reușesc să forțeze mâna principiilor și să influențeze chiar politica generală a Statului.

Apariția Statelor Naționale. Statul nu mai poate, în aceste condițiuni, să rămână o simplă formulă juridică și, apropiindu-se de popor, ajunge să se confunde cu el. În felul acesta însăși ideea de Stat se modifică pentru a evolua tot mai mult către aceea a Statului național. Părăsind cu vremea scopurile sale exterioare, străine de poporul pe care-l reprezintă, Statul își propune realizarea unor scopuri interioare mai apropiate. Posedând o armată proprie, o organizație unitară, hotare bine definite, el este acum capabil să asigure supușilor săi liniștea indispensabilă înjghebării unor legături economice întinse și durabile. În felul acesta, națiunea până atunci divizată în nenumărate circumscripții teritoriale mărunte, caracterizate nu numai prin completa lor izolare, dar chiar printr-o neîmpăcată dușmănie reciprocă, tinde tot mai mult să constituie puternice și întinse organisme, caracterizate printr-o omogenitate și armonie crescândă.

Burghezia nouă și viguroasă, de curând ridicată, a cărei funcțiune economică am văzut-o, va căuta să joace cu timpul și un rol politic precumpănitor. Atât în Franța cât și în Anglia ea va fi consultată de rege și de cele mai multe ori, părerile ei nu vor fi neglijate. Astfel în Franța Philippe le Bel, excomunicat de papă, vrând să-și asigure împotriva acestuia sprijinul națiunii, convoacă la 1302, pentru prima oară, Statele Generale, cari i se alăturară în unanimitate. Cu toate acestea, nu rare sunt împrejurările când aceste State Generale și-au afirmat cu tărie drepturile, cum a fost spre exemplu la 1312, când au cerut să fie consultate la fixarea noilor impozite stabilind astfel pentru prima oară principiul, — adesea călcat, ce e drept, — al consimțământului liber și obligatoriu al națiunii la ridicarea impozitelor, sau la 1355 când Etienne

Marcel făcu o aprigă opoziție viitorului rege Carol V și încercă să doteze Franța cu un regim parlamentar. Deasemenea în Anglia, e suficient să reamintim rolul pe care l-a jucat Camera Comunelor în istoria Angliei și chiar în istoria regimului parlamentar în genere, pentru a înțelege importanța pe care a avut-o această burghezie.

Iată dar cum națiunea este tot mai mult interesată în mersul treburilor publice. În felul acesta diferitele provincii ale unui acelaș Stat nu se vor mai simți izolate ci dimpotrivă, vor avea tot mai mult sentimentul că fac parte dintr-o aceeaș unitate nu numai politică ci chiar socială, legată atât prin interese de ordin material cât și prin tradițiuni, instituțiuni și idealuri comune.

Desbinarea Socială. Totuși, dacă aceste națiuni și-au realizat de timpuriu unitatea lor teritorială, ele nu au putut să desăvârșească această unitate și din punct de vedere social. Între diferitele clase sociale exista încă o mare diferență de rang, care împiedica realizarea completă a unității spirituale a națiunii. Un nobil francez din acele vremuri s'ar fi simțit mult mai apropiat de un nobil german decât de un țăran de acelaș sânge cu el. Cu toate că evul mediu a cunoscut nenumărate frământări sociale, vor mai trece multe veacuri până când diferențele de rang să fie date uitării și nedreptățile sociale să fie șterse cel puțin în parte. Totuși chiar din acele timpuri se aud adesea strigăte de revoltă. E suficient să relevăm mândria și dorul de libertate ce izbucnește în cântecul servilor al poetului anglo-normand Wace chiar din secolul al XII¹⁾ sau filozofia profundă din considerentele lui Philippe le Bel din ordonanța de desrobire a servilor domeniului Coroanei: „Având în vedere că orice ființă omenească alcătuită după chipul Domnului nostru, trebuie în mod general să fie liberă după dreptul natural....”

Totuși acestea nu constituie decât chemări izolate ce nu pot schimba cu nimic adevărata stare de lucruri, inegalitatea socială constituind de aci înainte un factor de neînțelegere și de învrăjbire, făcând imposibilă o completă armonie și unitate în sânul națiunilor.

1) Nus sumes homes cum il sunt; Tez membres avuns cum il unt; Et altres grant cors avuns; Et altretout soïr pouns.

Așa dar chiar dacă națiunile existau încă din primele timpuri ale evului mediu, ele nu și-au putut realiza multă vreme unitatea lor politică și socială. Dacă unitatea politică a putut fi realizată cu sprijinul burgheziei, către finele evului mediu, unitatea socială rămase pentru multă vreme un simplu deziderat.

Statul național ne apare așa dar la origină ca o creație a burgheziei. Susținut de această burghezie, el nu a putut sprijini delă început decât interesele acesteia. O confuziune perfectă între Stat și națiune nu era încă posibilă; tradiția și vechile instituțiuni erau încă prea puternice pentru aceasta. Chiar dacă marii făuritori ai principiilor democratice din veacul XVIII își pot găsi câțiva precursori de seamă în aceste timpuri, nu rămâne mai puțin adevărat că scriitorii din veacul XV și XVI au căutat să apere în primul rând drepturile burgheziei din care ei însăși făceau parte. Nu este mai puțin adevărat că ei sunt totuși aceia cari au formulat noile principii democratice ce stau la baza Statului modern a cărei construcțiune elegantă a fost desăvârșită abia cu patru veacuri mai târziu.

Afirmarea drepturilor națiunilor. Noi concepții politice. În aceste vremuri, găsim primele discuțiuni asupra drepturilor și îndatoririlor reciproce ale națiunii, și ale principelui. Vechea teorie a tiranicidului susținută în discuțiunile scolasticilor nu prezintă nici o importanță din punctul nostru de vedere, deoarece ea face parte din arsenalul învechit al doctrinelor teologice pe cari poporul nu le cunoștea și nici nu le putea înțelege. Astfel ideile episcopului Hincmar și mai ales acelea ale lui Jean de Salisbury ¹⁾, scriitor englez distins și spiritual (1120-80) constituie pentru noi un ciudat exemplu de uniune a ideilor teocratice cu acelea democratice. Citim totuși cu uimire în opera acestui din urmă filozof fraze ca acestea: „Există două instincte opuse, iubirea dreptății și iubirea utilului; din primul s'a născut *iubirea de patrie* și din al doilea pasiunea de dominațiune”. Vorbind despre deosebirea dintre principe și tiran el spune: „Ade-

1) Paul Janet, Histoire de la science morale et politique. p. 341 Vol. I

văratul principe luptă pentru legi și libertatea poporului, tiranul desființează legile și aduce popoarele în sclavie“, El trebuie ucis de cele mai multe ori, *plerumque occidendus*“.

Mai târziu însă, în cursul veacului XV, discuțiunile în jurul suveranității se înmulțesc. Ele depășesc cu timpul cercul strâmt al juriștilor și canoniștilor și ajung să pasioneze un număr tot mai mare de filozofi. Cu toate acestea, toate discuțiunile în jurul drepturilor și suveranității poporului vor păstra încă pentru multă vreme, — până la Jean-Jaques Rousseau, — același caracter transcendent și metafizic.¹⁾ Acelaș spirit domină atât opera lui François Hotman cât și lucrarea lui Hubert Languet, „*Vindiciae contra tyrannos*“, în care spiritul juridic se combină în mod foarte ciudat cu acel biblic²⁾; îl regăsim apoi la Buchanan la care totuși caracterul religios dispare aproape cu totul, lăsând locul spiritului filozofic al Renașterii, sau la Althusius la care întrezărim și doctrina pactului social. Suarez deasemenea ne vorbește de suveranitatea poporului considerat ca un corp mistic posedând o unitate morală³⁾. Ideile democratice și egalitare găsesc un apărător fervent în La Boétie, tânărul filozof, care prin strigătul său generos anticipează asupra viitorului, fiind un adevărat precursor al revoluțiunei franceze. Însăși înțeleptul Erasme în Adagiile sale găsește cuvinte usturătoare și de o violență neobișnuită împotriva principiilor ce nu respectă drepturile popoarelor.

Însă fundamentul moral al noilor concepții politice îl crează Hugo Grotius, Pufendorf, Jean Bodin și Hobbes. Ideia de drept natural pe care o precizează Grotius și Pufendorf contribuie să libereze dreptul de tutela teologiei. Hobbes, rupând definitiv tradiția evului mediu stabilește limitele suveranității Statului pe care el o vrea indivizibilă, atotputernică și absolută. Ea nu poate fi limitată de nici o altă putere străină, fiind superioară puterii spirituale și având chiar dreptul să fixeze formele culturii supușilor săi în baza principiului *cujus regio ejus*

1) Emile Boutmy, Etudes politiques; A propos de la souveraineté du peuple. Paris 1907 pag. 28.

2) Paul Janet op. cit. vol. II. p. 40.

3) Ibid. p. 65.

religio. Jean Bodin înțelege deasemenea să creeze un Stat independent, a cărui suveranitate să nu poată fi limitată de nici o altă putere exterioară (cum ar fi cea spirituală).

Dacă toți acești autori reușesc să stabilească o nouă formulă politică și să creeze definitiv un Stat puternic și independent, ei sunt totuși aceia cari pregătesc calea către o monarhie absolută. Jean Bodin înclină și el către această monarhie căreia îi recunoaște dreptul de a echilibra prerogativele aristocrației și drepturile poporului care trebuie protejat. Ceea ce este interesant la acest autor este însă acea *teorie a mediului* pe care o vom întâlni mai târziu la Montesquieu care a luat-o dela Bodin. El este cel dintâi care pare să ia în considerație caracterele specifice ale fiecărei națiuni: „trebuie ca înțeleptul conducător al unui popor, spune Jean Bodin, să cunoască bine caracterul și firea lui înainte de a întreprinde vre-o schimbare în Stat sau în legi, căci unul din cele mai mari și poate cel mai de seamă fundament al republicelor este de a acomoda Statul la firea cetățenilor și edictele și ordonanțele la caracterului locului, persoanelor sau timpului”. Prin aceasta nu ne apare oare Jean Bodin ca primul teoretician al Statului național, adică al Statului, care, departe de a se mărgini la o simplă formulă juridică apriorică, caută să se adapteze necesităților locale, sprijinindu-și instituțiunile sale pe caracterele specifice ale poporului și confundându-se astfel cât mai perfect cu națiunea pe care o reprezintă?

Însă cea mai de seamă revoluțiune de idei pe care ne-o oferă veacul XVI este aceea determinată de reforma religioasă. O mare parte din autorii de mai sus fac parte dintre reformați (François Hotman, Hubert Languet, Buchanan, etc.), însă importanța ei este mult mai mare deoarece în această Reformă religioasă își găsesc origina mai toate ideile timpului. De aceea importanța politică a Reformei apare astăzi tot mai mult dovedită, iar din punctul nostru de vedere ea e covârșitoare, deoarece prin ea își găsește cea dintâi expresie sentimentul național al maselor.

În capitolul următor vom căuta să dovedim aceasta, examinând în acelaș timp aspectele pe cari Reforma le-a luat în diferite State.

CAPITOLUL VIII

R E F O R M A

În Occident pretențiunile papilor deveniseră cu timpul intolerabile, iar biserica fusese transformată într-o adevărată mașină menită să pompeze către centru bogățiile nesecate ale națiunilor căzute sub dominațiunea ei.

Germania, care suferise mai mult decât oricare Stat după urma bisericii catolice, trecea către sfârșitul veacului XV printr'o serie de grave frământări sociale. Persecuțiunile evreilor și răscoalele țărănești înăngerară multe pagini din istoria acestor timpuri. O profundă nemulțumire domnea în toate păturile sociale și toți erau în așteptarea unei reforme ce părea iminentă.

Martin Luther. Cel dintâi care a avut îndrăzneala să ridice glasul împotriva abuzurilor bisericii catolice a fost un tânăr călugăr german din ordinul Augustinilor, cu numele de Martin Luther, ajuns mai apoi, la vârsta de 28 ani, profesor la Universitatea din Wittenberg.

Glasul lui se ridică timid la început, înăbușit de reușcări și de teama de a cădea în erezie. Mai târziu însă, atunci când se văzu susținut de întreaga națiune germană, ale cărei nădejdi găseau un răsunet în cuvântările lui, el găsi îndrăzneala și tăria necesară pentru a sfărâma jugul care apăsase de veacuri asupra poporului său.

Aspectul politic și național al Reformei. Atunci întâlnim cu uimire cea dintâi mișcare națională. Poporul german, după ce pierduse cu totul conștiința individualității sale, regăsește în sufletul său avântul și credința de care avea nevoie pentru a rupe printr'o mișcare unitară lanțurile cari l'au încătușat.

Nu trebuie totuși ca, pentru aceasta, să ni-l închipuim pe Luther ca pe un demagog naționalist. „El n'a pornit dela ideia Germaniei unitare, punând religia în slujba propagandei naționale, ci dimpotrivă, ideea sa religioasă a făcut să vibreze în Germania tot sufletul poporului, determinându-l pe Luther să facă el însuși apele la sentimentul național al compatrioților săi pentru a-l detașa de Roma ¹⁾.

Cu toate că Luther nu urmărise în fapt decât o reformă a bisericii, limitându-se la domeniul spiritual și refuzând chiar sprijinul armat pe care i-l oferise Ulrich von Hütten, nobil literat și cult al cărui temperament de o extraordinară violență îl împinge să îmbrățișeze cauza națională, pe care o apără cu tot entuziasmul său; cu toate că în cele din urmă el va condamna mișcarea țărănilor revoltați făcând împotriva lor apel la nobilimea de națiune germană, pe care o câștigase de partea lui, reformatorul german nu va fi într'adevăr mare decât prin aspectul politic, social și național al operei sale și, — am putea spune, — prin patriotismul său viguros.

Concepția națiunii în opera lui Martin Luther.

Cultul patriei și al limbii naționale reese din toată opera lui Luther. Traducerea germană a celor două testamente e prima afirmațiune durabilă a geniului german. „În timpul lucrului, scrie Köstlin, ²⁾ el nu înceta de a avea prezent în minte poporul german, pe care îl iubea atât, scoțând la iveală un mare număr de expresiuni caracteristice cari trebuiau să fie înțelese de mintea și sufletul poporului”. „Dacă lași traduce pe Moise, zicea Luther, aş vrea să fac din el un german.. așa încât ni-

1) Speulé J. E. — La pensée allemande Cap. I p. 14.

2) Julius Köstlin, Martin Luther, Sein Leben und seine Schriften. Berlin 1904.

meni să nu poată spune, citind traducerea mea, că era evreu ¹⁾.

Teologia și subtilitățile dogmatice nu l-au interesat prea mult și nu în ele a constatat forța operei sale. Sistemului politic al bisericii catolice el nu-i putea răspunde decât tot printr'un sistem politic. Pentru a putea înfrânge imperialismul bisericii catolice, Luther a căutat să fortifice națiunea germană și a menținut lupta aproape numai pe teren politic. — „Eu m'am născut pentru Germani, spunea el, și pe ei vreau să-i servesc“.

Principiile religioase proclamate de Reformă sunt conforme adagiului: *cujus regio, ejus religio*, — așa încât oricine va fi de acum înainte supus în total autorității teritoriale.

Acesta este aspectul care ne interesează în această Reformă; premisele doctrinale dela care pornește Luther nu prezintă pentru noi nici un interes și, din acest punct de vedere, Reforma, după expresia unui papă contemporan cu Lutner, apare numai ca o simplă *ceartă de călugări*, mărginită la un cerc restrâns de teologi. Cu toate acestea, consecințele practice, pe cari le implicau aceste discuțiuni, erau imense și ele nu mai puteau fi înlăturate atunci când Doctorul Martin Luther, profesor de teologie, a afișat la 31 Octombrie 1517 pe ușa bisericii din Wittenberg, faimoasele sale 95 de teze, determinând rup-tura definitivă cu biserica din Roma ²⁾.

De aci înainte, lupta împotriva papilor devine fățișe. Depășind cercul teologilor, ea devine din simplă ceartă de călugări, o mare chestiune de ordin național, desbătută cu multă pasiune de poporul german. „Germania cunoscute atunci un val de naționalism xenofob: ură împotriva papismului, împotriva „romanismului“, a erarhiei „romane“, a bisericii „romane“, a sistemului „roman“; libertatea evanghelică germană fu opusă erarhiei romane și despotismului clerical, „lealitatea“ și „conștiința“ germană pusă față în față cu „diplomația“ italiană și „mișelia“ latină...³⁾“

Reforma în Elveția. Ulrich Zwingli. Aceeaș ură față de străini o regăsim și la Zwingli, reformatorul

1) Brentano, Luther p. 279.

2) Spenlé — op. cit. p. 13.

3) Ibid.

elvețian, căruia Elveția îi datorează independența și neutralitatea sa. Atunci când Franța cere trupe elvețiene pentru a înfrânge pretențiunile de dominațiune universală ale lui Carol Quintul, Zwingle sfătuiește pe compatrioții săi să nu fie nici Francezi și nici Imperiali, ci să rămână cu toții numai Elvețieni și Confederați. În urma predicilor lui Zwingle, toate cantoanele, afară de patru, se declară pentru neutralitate.

În toate predicile sale, simțim vibrând un patriotism vîguros și sincer, mai ales atunci când caută să îndepărteze pe Elvețieni din slujba armatelor străine: «Dacă un mercenar străin ar pătrunde în țara ta, ar devasta câmpiile și casa ta, ți-ar răpi cirezile și lucrurile tale, dacă ți-ar ucide copii, ți-ar necinști copilele, ți-ar călca în picioare soția, care, în genunchi, i-ar cere cruțare pentru tine, dacă ar veni apoi să te smulgă, pe tine, biet bătrân, din casa ta, și te-ar ucide sub ochii soției tale, fără a ține socoteală de bătrânețea ta șubredă și nici de plânsul femeilor din jurul tău și dacă, însfârșit, ți-ar arde casa și hambarele tale, n'ai spune tu, dacă cerul nu s'ar deschide pentru a trăzni pe acești mercenari, n'ai spune tu atunci că nu mai este nici un Dumnezeu în cer? Dar atunci când tu însuși faci altora acest lucru tu spui: e legea războiului. Răspunzi că Elveția e săracă, pentru că în ea nu cresc portocalii și mătasea. Ea produce în schimb lapte, cai, vite, vin, grâu și, în abundență, lâna oilor noastre. În timp ce feciorii noștri sunt frumoși și voinici. Serviciul făcut în străinătate nu favorizează decât ambițiunea și luxul; el nu va da întotdeauna decât roade rele: revoltă împotriva autorității, moravuri urâte și sărăcie pentru cei mulți».

Patriotismul său aprig determină Dieta să anuleze pe timp de 25 ani toate alianțele cu străinătatea. De altfel acțiunea, mai mult politică decât religioasă, a lui Zwingle, a influențat în multe împrejurări, dezvoltarea viitoare a Elveției. Această influență a fost atât de mare încât s'a putut spune că însuși contradicțiunile caracterului reformatorului din secolul XVI explică astăzi multe anomalii și contraste ale vieții poporului elvețian. Dacă în veacul XIX acest popor își va putea realiza unitatea spirituală,

și, trecând peste diviziunile locale, va ajunge la ideea unei patrii comune, el va găsi un adevărat precursor și un îndrumător în Ulrich Zwingle.

Importanța reformei. Iată dar marea importanță a reformatorilor, cari determină și consacră definitiv victoria naționalismului și a particularismului asupra cosmopotismului, introducând în acelaș timp un nou principiu politic în evoluția Statelor. Importanța Reformei nu trebuie măsurată după numărul adepților ei de astăzi cât mai ales după înrâurirea pe care a avut-o asupra dezvoltării ulterioare a Statelor. Intre Reformă și ideile revoluțiunii franceze, există o mare similitudine și, oricât de ciudată ne-ar părea astăzi această apropiere, putem spune că drumul ce desparte pe Luther de Rousseau e foarte scurt și ușor de străbătut.

Pentru a înțelege însă adevăratul sens al Reformei, trebuie să o privim făcând abstracție de multe din opiniile și declarațiile fondatorilor ei, precum și de acelea ale scriitorilor reformați. Foarte adesea, acestea ne vor apare contradictorii și oportuniste, fiind influențate fie de interese politice, fie de însuși temperamentul și caracterul propriu al fiecăruia dintre conducătorii Reformei. Dacă reușim să privim în felul acesta mișcarea politică și religioasă din veacul XVI nu ne mai interesează faptul că Luther, Calvin și chiar Zwingle au predicat respectul autorității principilor condamnând adesea mișcările populare. Luther a susținut principiul autorității și al absolutismului, deoarece era nevoit să se sprijine în acțiunea sa pe principii germani, iar consistoriul din Geneva al lui Calvin constituie el însuși cel mai cumplit regim inchizitorial. Cu toate acestea, Reforma va lua curând după aceea atitudine hotărâtă împotriva absolutismului și va săpa la temelie însuși principiului monarhic.

Astăzi însă, perspectiva istoriei și experiența veacurilor trecute ne îngăduie să privim mai obiectiv și în tot ansamblul ei epoca de continue convulsii politice, inaugurată de Reformă și să apreciem adevărata valoare a principiilor proclamate de ea.

Dacă din punct de vedere religios, Reforma afirmă completa independență spirituală a individului față de

erarhia eclesiastică, nu era posibil ca acest principiu să nu aibă o repercursiune și în domeniul politic. Astfel, dela principiul religios proclamat de Reformă; «orice creștin este papă» nu mai era decât un pas până la corolarul: «orice cetățean trebuie să fie rege». În zadar susținea Luther pe principii germani și în zadar se trudise Calvin să concentreze în mâinile sale nu numai dictatura religioasă ci și pe cea politică. Reforma avea să mineze acest principiu de autoritate și avea să pregătească desființarea monarhiilor absolute. Astfel, atunci când Blaise de Montluc, aprigul luptător împotriva calviniștilor, căuta să impună acestora ascultare în numele regelui, reformații îl întreabă: „Despre ce rege ne vorbești? Noi suntem regii”¹⁾.

Odată puterea suverană a papii tăgăduită, începu, chiar din timpul reformatoarelor și împotriva voinței acestora, o cercetare a originii celorlalte puteri suverane: regalitatea și monarhia de drept divin. Substituind sub influența Renașterii, rațiunea fiecăruia în locul autorității și al despotismului, ei pregătiră astfel doctrina suveranității naționale. Suveranitatea absolută aparține lui Dumnezeu, suveranitatea relativă, singura ce există pe pământ, aparține în întregime națiunii.²⁾ Aceste noi doctrine, au condus de multe ori pe reformați să caute chiar să răstoarne monarhia. Ei încercară astfel să înfocuiască în Franța regalitatea printr'un regim republican, imitând, într-o oarecare măsură, pe reformații din Olanda.

Vedem dar cum dogma suveranității naționale și dreptul de autodeterminare al națiunilor își găsește origina în doctrina reformaților din veacul XVI. Sistemul politic universalist, care predominase în tot evul mediu, este cu desăvârșire înfrânt; monarhia de drept divin începe să-și găsească mulți adversari înverșunați; libertatea individuală este recunoscută, cel puțin teoretic iar popoarele vor ști de aci înainte să-și impună voința așezând ideea de națiune la baza ideii de Stat și, cel puțin în doctrină, să sprijine orice autoritate pe voința colectivă. De aci și până la Declarațiunea Drepturilor Omului nu mai era decât un pas.

1) Villeneuve, op. cit. vol. I, pag. 148.

2) Ibid pag. 149.

CAPITOLUL IX.

CONCEPȚIA NAȚIUNEI ÎN OPERA MERCANTILISTILOR

Concepția națiunii ca organism economic, ce constituie cheia de boltă a doctrinelor de economie națională, este atribuită în majoritatea cazurilor lui List și Carey. În realitate nu ei au fost inițiatorii acestei concepții, ci ea apare, încă dela începutul secolului XVI și chiar în secolul XV, sub o formă destul de precisă, la mercantiliști și în special la Antoine de Montchrétien, autorul celui dintâiu „Tratat de economie politică”, care a fost desigur și cel dintâiu tratat de economie națională ¹⁾.

Totuși această concepție, după cum spune d-l Brocard, nu poate fi atribuită unui autor mai curând decât altuia. O regăsim mai mult sau mai puțin conștientă la toți mercantiliștii, și, după aceștia la toți oamenii de acțiune a căror ținută a fost consolidarea Statului și a națiunii pe care au condus-o.

Nu este locul să urmărim aci concepția economiei naționale la diferiții autori. Am depăși prin aceasta cadrul pe care ni l-am fixat. În studiul nostru ne vom mărgini să examinăm numai felul cum a fost concepută națiunea ca organism economic, de către mercantiliști.

1) L. Brocard, Prefață la volumul „La conception de l'Economie nationale et des rapports internationaux chez les mercantilistes français et chez leurs contemporains, de André Marchal”.

Am văzut până acum eforturile seculare pe cari națiunile le-au făcut în râvna lor de a constitui organisme juridice și politice independente și am constatat rezultatele, relativ slabe, la cari se ajunsese în această privință în secolul XVI. În schimb, în veacurile XV, XVI, XVII, gânditorii și toți guvernanții consideră națiunea în mod aproape unanim, ca organism economic.

Existența acestui organism economic le apărea evidentă chiar într'o epocă de tranziție, când îmbucătățirea politică deabla fusese înlăturată, fără ca prin aceasta să se realizeze unitatea perfectă a națiunii. Economia regională constituia încă sistemul practicat pretutindeni, atunci când autori ca Montchrétien afirmă ideia solidarității naționale. Pentru toți acești autori, neobosiți observatori ai faptelor concrete și adversari neîmpăcați ai teoriilor, nu putea să treacă neobservat faptul că legăturile economice și comerciale puteau fi înjghebate cu mai multă ușurință în interiorul unei aceleiaș națiuni, între naționali, decât între străini, deaceia, înainte ca unificarea economică a națiunii să fie înfăptuită, ei consideră această națiune ca un ansamblu economic autonom. Prin aceasta mercantiliștii depășeau cu mult ideile timpului lor.

Ideia solidarității naționale constituie astfel fondul doctrinelor lui Montchrétien, care compară pe plugari, pe meseriași și pe negustori cu degetele unei aceleiaș mâini, «pe cari spiritul necesității publice le animă de mișcări diferite; cele trei canale de utilitate publică ce duc și varsă apa în marile piețe ale Cetăților voastre, acolo unde vin să se adape toți ceilalți oameni»¹⁾.

În tratatul său de Economie Politică, Montchrétien dovedește că a avut o noțiune clară, precisă a națiunii. Iată ce spune în această privință d-l Gonnard; «În mod general, mercantilismul lui Montchrétien este un mercantilism de o factură superioară, curățit de erori sau de obscurități și sistematizat în jurul unei puternice concepțiuni centrale, aceleia a națiunii și a necesității unei economii naționale complete, autonomă... E List întreg, sau aproape, pe care-l găsim deja în el. El vrea să ridice națiunea la cel mai înalt grad de bogăție, de mărire și de

1) *Traité d'Economie Politique* 1615, p. 12 și 13.

prosperitate»¹⁾. El este precursorul îndepărtat al economiei naționale moderne, adaugă d-l Gonnard²⁾,

Ostil oricărei teorii abstracte și oricăror sisteme a-priorice și generale, el se declară partizan al unui relativism înțelept, prin care, mai ales, se deosebește de vli-toarea școală clasică, putând să fie, prin aceasta, asemă-nat lui List, continuatorul său din sec. XIX : «Nu numai obiceiurile, spune el, ci însăși legile popoarelor se schimbă odată cu moravurile și cu vremea... Deaceea, rațiunea de Stat nu e întotdeauna aceeași... Pilotul nu mânuește în-totdeauna în acelaș fel pânzele corabiei pentru a atinge un port. Considerentele guvernelor se schimbă, soluțiile deasemenea, astăzi fiind într'un fel, mâine într'altul, după necesitatea care le impune»³⁾. Mercantiliștii vor preconiza întotdeauna acest empirism pe care-l găsim și la Montchré-tien, mărginindu-se la fapte și evitând să formuleze, așa cum mai târziu vor face clasicii, legi generale, abstracte, ce tind să voaleze existența națiunilor⁴⁾.

Această concepție a națiunei, nu este, cum am spus, proprie lui Montchrétien. O regăsim la toți mercantiliștii, nu numai în Franța, dar și în celelalte State⁵⁾. Ea cons-titue cheia de boltă a tuturor sistemelor pe cari ei le-au preconizat. Însăși Boisguilbert, care în foarte multe privințe se separă de vechii mercantiliști,⁶⁾ exprimă cu cea mai perfectă claritate ideia solidarității naționale“. „Trebue să recunoaștem, spune el, principiul că toate profesiunile, oricare ar fi ele înăuntrul aceluiaș Stat, lu-crează unele pentru altele și se sprijină reciproc, nu nu-mai în vederea satisfacerii unor nevoi, ci chiar în vederea existenței lor“⁷⁾

La fel se exprimă Marchizul de Mirabeau, compa-rând națiunea cu un arbore „rădăcinile fiind agricultura,

1) R. Gonnard, *Histoire des Doctrines Economiques*, Paris, Valois 1930 p. 111.

2) Ibid p. 113.

3) Montchrétien, op. cit. ed. Funk Brentano p. 119—120.

4) André Marchal, op. cit. p. 16.

5) Prof. Ar. Basilescu, *Istoria Doctrinelor Economice*, Buc. 1933 p. 367.

6) Ibid p.

7) Talbot, *Les théories de Boisguilbert et leur place dans l'Histoire*, teză Paris 1903 p. 93.

trunchiul fiind populația, ramurile fiind industria, iar frunzele fiind comerțul propriu zis și artele¹⁾

Consecințele pe cari mercantiliștii le vor trage din această profundă înțelegere a solidarității naționale vor fi de cea mai mare importanță pentru toate Statele. Plecând dela această concepție, mercantiliștii vor căuta să sporească la maximum producția națională, utilizând în acest scop, toate resursele de cari dispune națiunea. Ei vor căuta să sprijine în acelaș timp, atât agricultura cât și industria și comerțul, practicând o politică economică înțeleaptă, dacă facem abstracție de câteva exagerări și naivități și dacă ținem seama de epoca în care aceste sisteme erau practicate.

Chiar dacă nu au formulat ca List o teorie a forțelor productive, nu putem să tăgăduim totuși că, în fapt, ei au avut un sentiment puternic, adesea intuitiv, al existenței lor. Toată politica lor, toate străduințele lor vor fi deaceia îndreptate în primul rând către crearea, dezvoltarea și coordonarea acestor forțe naționale și, prin aceasta, ei pot fi considerați, cu toate exagerările lor, ca adevărații fondatori ai politicii naționale moderne. În dosul mercantilismului, simplu sistem de tehnică politică, regăsim unul din cele mai puternice sentimente : *sentimentul național*²⁾.

Statele și națiunile pe cari aceste State se sprijină, erau încă necomplet formate și neconsolidate. Ele aveau nevoie, în primul rând, de o întărire a granițelor și a vărmilor, de o sporire a producțiunii naționale, prin care să se ridice nivelul de viață al populațiunei, de legături economice puternice, cari să lege laolaltă sistemele economice regionale, până atunci izolate și autonome. Mercantilismul satisfăcea în totul acestor necesități ; el a fost sistemul de întărire și de individualizare al Statelor.

Privit din acest punct de vedere, rolul lui este imens, nu atât prin valoarea științifică a teoriilor, adesea naive și exagerate, cât mai ales prin consecințele lui practice și de ordin politic.

1) Mirabeau, l'Ami des hommes, Col. Guillaumin, p. 176 ; L. Brocard. Les doctrines économiques et sociales du marquis de Mirabeau p. 59.

2) Prof. Ar. Basilescu, op. cit. p. 387.

CAPITOLUL X

NAȚIONALISMUL POLITIC DIN SECOLUL XV PANA IN SECOLUL XVIII

Ideea de națiune. Am văzut cum, încetul cu încetul, ideile democratice câștigă tot mai mult teren. Poporul își găsește apărătorii săi împotriva tiraniei și devine conștient de drepturile sale; el devine astfel, cu timpul, un factor principal și determinant în politică, iar regii vor fi de aci înainte nevoiți să-și asigure sprijinul națiunii pentru a putea governa.

Energia și vitalitatea națiunilor creștea pe măsură ce poporul devenea mai conștient de drepturile sale, pe care, uneori, le afirma cu tărie. Unitatea națiunilor nu mai putea fi pusă la îndoială; celeași năzuinți și celeași aspirațiuni, animau întreaga națiune, influențând adesea politica Statului. Vigoarea cu care poporul își manifesta voința sa era adesea impresionantă, iar cei cari n'au ținut seama de ea au plătit de multe ori cu viața lipsa lor de discernământ. Moartea Regelui Carol I al Angliei constituie în această privință cel mai serios avertisment pe care regii l-au primit vreodată dela popoarele lor. Națiunile, puternic constituite, nu mai puteau admite să fie neglijate.

Totuși, deși aceste națiuni constituie acum realități puternice, de cari politica va trebui să țină seamă, ideea de națiune apărea încă destul de nelămurită, păstrând acelaș caracter confuz pe care i l-am cunoscut. E drept că le-

gătura dintre indivizi era încă prea slabă; nu exista încă o adevărată comunitate de interes, cari să determine o puternică solidaritate organică între toți membrii unei aceleiași națiuni.

Dacă nu se vorbește încă de națiuni în sensul modern al cuvântului, trebuie totuși să recunoaștem că acest cuvânt începe să fie ceva mai des întrebuințat în scrierile politice. Astfel, La Boétie, vorbind despre libertate, spunea: „Mais quoy! pour avoir la liberté il ne lui faut que la désirer; s'il n'a besoin que d'un simple vouloir, se trouvant-t-il *nation* au monde qui l'estime trop chère, la pouvant gagner d'un seul souhait?”

Totuși, o repetăm, ideea de națiune nu avea atunci acelaș înțeles ca astăzi. Ea nu reprezenta decât o entitate abstractă și nu posedă încă sensul precis și istoric pe care i-l dăm astăzi.

Concepția națiunii așa cum reiese din politica regilor Franței. Cu toate acestea, de câte ori este vorba să se stabilească frontierele dintre State nu se mai recurge la subtilitățile scolastice și nici la dreptul roman sau la vechiul drept feudal, Frontierele Statelor sunt trasate de națiuni; adică prin tradițiuni analoage, aspirațiuni identice, civilizație comună ¹⁾.

În Franța, legiștii căutau să se întoarcă, dealungul istoriei, până la Iuliu Cezar, pentru a fixa hotarele țărilor lor după acelea pe cari împăratul roman le dăruise Galliei (Pirineii, Alpii, Rinul). Ludovic al XI-lea cu obișnuita lui pricepere politică, căuta să redeștepte sentimentul național al Wallonilor, pe care voia să l utilizeze în favoarea sa: „Dacă verișoara mea, spunea el, ar fi bine sfătuită, s'ar căsători cu Delfinul. Voi Wallonii, vorbiți limba franceză, aveți nevoie de un principe francez și nu de unul german” ²⁾.

Politica înțeleaptă a lui Henric IV, nu poate fi mai bine caracterizată decât prin cuvintele sale adresate la 1601 deputaților unor ținuturi, pe cari el le anexase de curând: „De oarece vorbiți limba franceză, era rezonabil

1) Albert Sorel, La révolution française et l'Europe, Vol. I p. 257

2) Guizot, Histoire de France, Tom. II. p. 432.

să fiți supuși ai regelui Franței. Eu primesc ca limba spaniolă să aparțină Spaniolilor, germana Germanilor, însă toată limba franceză trebuie să fie a mea”¹⁾).

Richelieu continuă în Franța această tradițiune moștenită dela Henric IV. Politica lui a fost o politică națională, pe care întreaga țară a sprijinit-o. Putem citi în testamentul latin al lui Richelieu: „Scopul ministerului meu a fost să restituie Galliei frontierele pe cari i le-a dăruit natura, să redau Galliei un rege gal, să confund Gallia cu Franța și, peste tot unde a fost vechea Gallie, să o restabilesc pe cea nouă”.

Mazarin și mai apoi Ludovic XIV continuară această politică. Totuși, către sfârșitul domniei sale, Ludovic a denaturat-o prin ambițiunea sa exagerată. Dacă la începutul domniei el a fost sprijinit de popor, el s'a lăsat târât mai târziu în războaie inutile și obositoare, sfârșind în cele din urmă prin a-și înstrăina cu totul simpatia națiunii franceze care nu-l mai urma. De aceea Franța a primit cu o scandaloasă bucurie vestea morții sale, care punea capăt unei domnii «atât de lungi și atât de grele». Politica succesorului său, Ludovic XV, nu fu nici ea mai înțeleaptă. Lăsându-se târât în războaie îndepărtate, el își înstrăină cu totul poporul francez.

Ideea de națiune în Italia. Cu toate că Italia a rămas până în ultima vreme divizată și lipsită de o organizație unitară, ideea unificării ei nu era nouă. Deși împărțită între mai multe case domnitoare, Italia constituia totuși o națiune puternică. Legată printr'o tradiție milenară, această națiune era totuși unitară în ciuda dușmăniilor dintre principii și împotriva granițelor cari o brăzdau.

Deși nu întâlnim încă o conștiință națională, care să însuflețească pe toți Italienii, putem să găsim totuși câțiva scriitori cari propun o unificare politică a Italiei și alții, cari se mărginesc numai să afirme unitatea rasei italiene. Astfel Pietro Verri încheie o lucrare a sa prin cuvintele: «...patriotismul, adică dorința de a vedea realizată fericirea națiunii noastre, să fie soarele care să ne lumineze calea! Să redevenim cu toții Italieni dacă nu vrem să încetăm

1) Albert Sorel, op. cit. Vol. I p. 271.

de a mai fi oameni“. Poetul Alfieri era deasemenea un mare patriot ce găsea întotdeauna accente puternice atunci când vorbea de patrie și de națiunea italiană. Visul Casei de Savoya fusese de mult acela de a grupa în jurul ei toate țările italiene. La 1780 contele Napione propune lui Victor Amedeu să formeze o *confederație italiană* care „ar stimula spiritul patriotic în Italia și ar reuni țările de aceeași origine“. Prin aceasta nu se continuau decât unele vechi proiecte ale politicii franceze¹⁾. Străinii de altfel își dădeau și ei seama de caracterul unitar și de forța națiunii italiene. Caterina cea Mare obișnuia să spună : „Italia așteaptă și nădăjduște“ iar doamna de Stael²⁾ afirma : „Italienii sunt ‘mult mai remarcabili prin ceea ce au fost și prin ceea ce ar putea să devină, decât prin ceea ce sunt‘“.

Ideea de națiune în Germania. Germania însăși, ciudat mozaic de State, tinde să capete o formă mai coherență prin întărirea câtorva State mari. Cu toate acestea, ea va rămâne încă multă vreme „un imperiu fără suptuși, fără instituțiuni și fără suveran“³⁾. Totuși cuvintele de „națiune germană“ sau de „patrie germană“ apar frecvent chiar în corespondența diplomatică din acele timpuri. Frederic cel Mare se lauda că este „un bun și credincios patriot german“, și, adresându-se ambasadorului Franței spunea : „fiți siguri că a doua zi după ce trupele Dvs. vor fi trecut Rinul, veți avea cea mai mare parte a Germaniei împotriva D-voastră“. Maria Tereza încearcă deasemenea să ridice pe Germani împotriva Francezilor : „Până când vom îngădui noi ca străinii să calce pământul scump al noastre patrii germane ? Nu avem noi acum ocazia să liberăm patria noastră de jugul care o apasă de veacuri“. Mândria Germanilor creștea odată cu victoriile regelui Prusiei, și, tot odată, unitatea spirituală a Germaniei apărea tot mai evidentă. Pe cât era de slabă și de disprețuită Germania hoatică și divizată înaintea Frederic cel Mare, pe atât de puternică devenise ea sub protecția acestuia.

Dacă însă în alte State naționalismul corespundea

1). A. Sorel, op. cit. Vol. I. p. 281, 327. 395.

2). Corinne, Cărtea I, Cap. V,

3). A. Sorel, op. cit. Vol. I p. 402.

unui sentiment profund și viguros, vibrând în adâncul sufletului poporului, în Germania era mai mult teoretic și speculativ¹⁾. Tradiția, care la celelalte popoare contribuia în mare măsură la realizarea unității lor spirituale, avea în Germania o acțiune contrarie. Tradiția era împotriva unificării. Toate instituțiile, toate amintirile, toată istoria Germaniei contribuiau să despartă poporul, de aceea chiar în Prusia, unde mâna de fier a lui Frederic a putut plămădi în voce poporul german, națiunea nu apare ca o creațiune naturală și puternică. Statul Prusian avea în sine ceva fictiv; *el era mai curând un Stat rațional decât unul național*. Creat deabia în veacul XVI, prin uniunea Brandenburgului cu Prusia el e încă lipsit de tradiție și nu putea fi menținut decât prin geniul și energia unui Frederic.

Pe de altă parte, Austria, celălalt mare Stat german, alcătuia mai curând un mozaic bizar de naționalități diferite. Monarhia Austriacă nu constituia ca Prusia un Stat compact cu un caracter mai mult sau mai puțin unitar; dacă regatul lui Frederich se sprijinea în primul rând pe o armată puternică și disciplinată, principalul resort al monarhiei Austriace era diplomația ei.

Politica națională engleză. Anglia reușise și ea să creeze în apusul Europei un puternic Stat național cu toate turburările lăuntrice cari au agitat. Aci, fanatismul religios se adaogă pasiunilor de partid și, prin aceasta, luptele interne devin cu atât mai aprige. Din vechea luptă între rege și națiune, aceasta eșise învingătoare și prin această victorie ea se întărise. Vechile rase se contopiseră cu totul pentru a da o rassă nouă, omogenă cu însușiri excepționale; rassa Anglo-Saxonă. Singură Scoția rămânea încă învrăjbită împotriva Angliei. Cu toate frământările politice, această națiune a rămas totuși veșnic unitară, păstrând Statului englez, — condus de altfel de regi slabi sau incapabili, — un pronunțat caracter național.

Politica externă a Angliei, a fost mult timp șovăitoare, cu tendința de a interveni în afacerile europene

1). Ibid, p. 421.

până când Wiliam Pitt, care luă puterea la vârsta de 24 ani, smulse Anglia din scena politică europeană și, în ciuda diplomaților, se ocupă în primul rând de consolidarea internă a Statului. Toate străduințele lui au fost încununate de succes. Regalitatea, urâtă sub Carol I, disprețuită sub George I și George II, câștigă cu timpul toată simpatia națiunii. Aceasta va rămâne de atunci alături de rege, care se va putea bizui întotdeauna pe ea.

CAPITOLUL XI

CURENTELE NAȚIONALISTE ÎN TRECUTUL ROMÂNESC

Ideea unității politice la Români. Principiile și formele vieții politice au fost întotdeauna aceleași pentru toate provinciile locuite de Români și derivau din fondul profund original al civilizației românești. Cu toate acestea, chiar dacă această viață politică a fost *de aceiaș fel* pretutindeni, nu putem spune că toți Românii au avut prin aceasta *o viață politică comună* ¹⁾.

Ca și Statele germane, provinciile românești nu au putut ajunge decât foarte târziu la conștiința unității organice a poporului românesc. Cu toate că în tot trecutul istoric al acestui popor au existat întotdeauna raporturi strânse între provinciile române, cu toate că ideea unității etnice a existat destul de vie în mintea cărturarilor, nimeni nu s'a gândit la posibilitatea înființării unui mare Stat național românesc.

Și totuși această posibilitate a existat aproape întotdeauna. Ea s'a oferit în nenumărate rânduri atât voevodilor moldoveni cât și aceloră din Țara Românească. De atâtea ori a putut învinge domnul unei țări pe al celeilalte, dar niciodată nu s'a gândit să profite până la capăt de victoria sa și să-i ia locul. Întotdeauna el l-a înlocuit

1) N. Iorga, Desvoltarea ideii unității politice la Români. — Buc 1915 p. 6.

numai printr'un membru al aceleiași dinastii, care era mai supus și mai plecat dorințelor sale. Cum nu i-a trecut prin minte lui Ștefan să se așeze în locul lui Tepeș, lui Basarab cel Mare, în locul lui Basarab cel Mic, în locul lui Vlad Calugărul, tot așa nu i-a trecut prin minte lui Bogdan, care era pe jumătate muntean, să se substituie unor domni munteni, cari de sigur nu aveau mai multe drepturi ca el ¹⁾.

Ideea unității politice nu a existat deci până târziu. Episodul cuceririlor lui Mihai Viteazul reprezintă un moment extraordinar în istoria poporului nostru. Insuși caracterul precar al stăpânirii lui Mihai dovedește că nu exista încă acea conștiință care să dea o permanență materială operei înfăptuite acum 336 ani. De altfel nu se vede la Mihai nici o intenție de asimilare sub raportul administrativ ²⁾, pe baza unor concepții naționale desăvârșite, a teritoriilor cucerite de el. Dacă acest principiu ar fi existat, — spune Domnul Iorga, — el ar fi supraieșit omului.

Avem aci încă unul din acele cazuri tipice cari despart în două categorii marile înfăptuiri politice. Unele sunt opera tradiției, a evoluției normale a istoriei; ele sunt sprijinite pe fondul solid de principii, înăscute ce constituie viața spirituală a unui popor. Altele sunt creațiunea unui singur om energetic, care găsind în sine râvna de putere și pasiunea creațiunei politice, vrea să devină prin forța personalității sale destinul unor popoare întregi. În locul tradiției sigure, deși lipsită de genialitate, se substituie hazardul oamenilor mari ³⁾. Acest hazard a creat în antichitate imperiul lui Alexandru cel Mare și a redat viață sub Cesar imperiului roman, și tot prin el s'a format în evul mediu întinsa monarhie a lui Carol cel Mare. Destinul acestor imperii depinde însă în primul rând de acela al oamenilor cari le-au creat. Moartea neașteptată a lui Alexandru, ca și asasinatul lui Cesar, lasă în urma ei o lume desorganizată a cărei destrămare devine inevitabilă. Figura lui Mihai Viteazul face parte din se-

1) Ibid.

2) Ibid.

3) O. Spengler, *Le déclin de l'occident*, Paris 1935, partea II-a Vol III, p. 639.

ria acestor oameni cari, stăpâni pe realitate atât pe câmpul de luptă cât și în politică, (au reprezentat pentru o clipă și împotriva tradițiunei, principiilor și spiritului epocii, destinul popoarelor pe cari le conduc. Condotier desăvârșit, dotat cu îndrăzneală și mult simț politic, pentru el ideea unității naționale a Românilor nu a avut cu toate acestea nici un înțeles.

Totuși ideea unității etnice a Românilor apare adesea chiar și în actele oficiale ale domniei. Astfel dela aventurierul grec Iacob Heraclide, domn al Moldovei, urmaș al lui Hercule, al despoților sârbi, ai „marchizilor” de Naxos și Paros și chiar al lui Ștefan cel Mare ¹⁾, ne-a rămas o proclamație prin care cheamă pe boeri, urmași ai Romanilor, la înnoirea gloriei străbune, prin cucerirea Bugeacului, a Țării Românești și a Ardealului ²⁾. Totuși acest domnitor, străin de țară nu a urmărit nici el o politică cu adevărat națională, ci numai satisfacerea ambițiunei sale. Despot Vodă, om al Renașterii, trăit în mediul de cultură apuseană, a putut desigur să întrezărească, mai bine ca oricare, posibilitatea unei renașteri spirituale a poporului român și chiar a întemeierii unui Stat românesc; totuși ambițiile sale erau mai mari: sprijinindu-se pe domnia principatelor Române el râvnea nu mai puțin decât tronul Bizanțului.

În cronicari deasemenea întâlnim uneori fraze ca aceea a lui Miron Costin care spune că „În Ardeal, țara muntenească și Moldova, poporul se fălește cu numele de Român” ³⁾, cuvântul Român fiind aci întrebuintat ca o denumire etnică.

Cu toate acestea, întregirea poporului român și crearea unui Stat românesc nu a preocupat pe nimeni. Prima scântee trebuia să vie din afară și anume, mult mai târziu, dela Ruși. Aceștia urmăreau prin politica lor seculară extinderea stăpânirii lor până la Dunăre și chiar în Ardeal, unde ar fi început de sigur prin organizarea populației ortodoxe, pentru a sfârși în cele din urmă prin

1) N. Iorga, Scrisori de boeri, scris. de domni. ed. III Văl. de Munte, 1932 p. 208.

2) Hurmuzaki, II p. 416 6 N. CCCLXVI.

3) Miron Costin, Poema Polonă, Arh. Ist., I, I, p. 161, citat de Xenopol Ist. Rom. din Dacia-Traiană V, III p. 50.

crearea unui mare Stat dunărean pe care l-ar anexa mai târziu ¹⁾.

Această idee a unității naționale iese totuși curând după aceea din domeniul combinațiilor diplomatice și apare limpede în însuși textul Regulamentelor Organice. Iată ce spune în această privință art. 425 din Regulamentul Organic al Moldovei (coresp. cu art. 371 muntean): „Inceputul, religia, obiceiurile și asemănarea limbii locuitorilor acestor prințipaturi, precum și trebuințele a îmbe-
lor părți cuprind din însăși descălecarea lor, elementurile nedespărțitei uniri....” ²⁾

Curentele politice române în perioada de redeştere națională. Sugestii în acest sens nu au venit însă numai din afară. Chiar înăuntrul principatelor începe să se afirme un curent în acest sens care găsește câțiva apărători chiar în rândul marilor boeri, dintre cari unii foarte culți, cum era de pildă Costachi Conachi, puteau înțelege ideile cari se afirmău cu multă vi-
goare în Apus. Totuș acest curent era prea slab, puțini fiind aceia cari în rândurile Românilor puteau întrezări după atunci însemnătatea unirii.

1) Prințul de Ligne, venit la Iași în anul 1878, scria după o întrevedere cu Potemkin, — favoritul împărătesei, — care ducea la acea-epocă un fast regesc în Capitala Moldovei: „Am spus Principelui Potemkin că, dacă ar vroi... aş isbui să-l fac domn al Moldovei și Țării Românești. Ce-mi pasa de toate astea, mi-a spus el; pun rămășag că aş fi rege al Poloniei dacă aş vrea; am refuzat să fiu Duce al Curlandei; sunt mai presus de toate acestea! Măcar, i-am spus, fă aceste două țări (Moldova și Țara Românească) independente de Turci, la încheierea păcii. Făceți să fie guvernate de boerii lor. El mi-a spus: să vedem...” Câteva luni după aceasta, — la 9 Mai 1789, — ministrul prusian Hertzberg scria ambasadorului din Constantinopol Von Diez: „Aflu chiar acum că Prințul Potemkin aspiră să devină suveran al Moldovei și al Țării Românești, ceiace n’ar conveni nici unei puteri decât numai lui. Nu va fi sprijinit de nimeni”.

Un an mai târziu, împărăteasa Ecaterina stăruia la Viena să se accepte crearea unui Stat liber care ar reună la un loc sub domnia unui principe ortodox „toate țările așezate între Nistru, coastele Mării Negre, Dunărea, râul Olt și hotarele Austriei, cunoscute sub numele de Basarabia, Moldova și Țara Românească”.

Planul acesta rămase totuși nerealizat deși interesase chiar pe principele Constantin nepotul Ecaterinei, care râvnise pentru sine tronul acestui Stat.

Constantin Ipsilanti putuse deasemenea să nădăjduiască pentru sine sprijinul Rusiei, care ar fi vrut să-l dea lui domnia amândoror principate renunțate sub numele de «Regat al Dacilor». În două documente din 1807 păstrate de Academie el se numește: «Cu mila lui Dumnezeu Io Constantin Alexandru Voevod, domn al Moldovei și Valahiei» (Din lorga, Desvoltarea ideii unit. politice la Rom. p. 38).

2) lorga, op. cit.

După 1821 însă, se afirmă o schimbare totală de idei. De atunci înainte nu se va mai pierde nici o ocazie de a se cere evacuarea principatelor de către Turci. Independența completă a principatelor apare de acum înainte ca un ideal realizabil și nu puțini vor fi aceia cari o vor cere cu multă îndrăzneală.

Dar, înainte de a examina, — într'un capitol separat și desigur în măsura în care ne îngăduie acest studiu restrâns, — care a fost concepția națiunii în gândirea celor mai de seamă scriitori și oameni politici români din Principate, trebuie să recunoaștem că, mult înaintea acestora și chiar a celor mai de seamă gânditori străini, scriitorii ardeleni au avut o idee clară și precisă despre națiune.¹ Aci în Ardeal întâlnim desigur cele dintâi revendicări naționaliste, viguros susținute nu numai de cărturari ci de întreg poporul român, care, au sângele său, înscrie cea dintâi pagină glorioasă în istoria plină de jertfe a luptelor naționale.

Școala ardeleană. Cel dintâi luptător energic pentru drepturilor națiunii române, episcopul Ioan Inocențiu Micu, a fost în acelaș timp acela care *a formulat și cea dintâi doctrină politică naționalistă*. Susținând drepturile Românilor uniți el ajunge să sprijine pe acelea ale *întregii națiuni române*.

Cuvintele de *națiune valahă* revin de nenumărate ori în toate protestele sale, fără ca prin aceasta să se refere numai la Românii uniți, aceia pentru drepturile cărora el stăruia în aparență, ci cuprinzând în această expresie pe toții Românii indiferent de religia lor. „Noi suntem, declară el¹), stăpânii ereditari ai acestei țări din timpul împăratului Traian, cu mult înainte ca națiunea să sească să fi intrat în Transilvania și noi avem aci ținuturi întregi și sate cari ne aparțin“.

Totuși, deși acești apărători ai ideii unirii religioase aveau o conștiință clară despre drepturilor națiunii române, așa cum o constatăm la Ioan Inocențiu Micu, revendicările poporului român nu ar fi urmat să fie satisfăcute decât dacă acesta ar trece la unire.

1). Citat după N. Iorga, Histoire des Roumains et de leur civilisation Buc. 1922 p. 207.

Revoluția dela 1784 subliniase cu sângele martirilor români aceste revendicări; însă de data aceasta, ele nu mai erau mărginite, nici cel puțin de formă, la drepturile Românilor uniți ci reclamau pentru întreaga națiune română egalitate de drepturi cu celelalte națiuni ale imperiului. Astfel ajunge acest popor la reînvierea conștiinței drepturilor sale *ca națiune* și nu numai *ca sectă* religioasă. „Nu fiindcă ar fi îmbrățișat religia catolică cerea el acum o egală îndreptățire și vânzându-și conștiința căuta să cumpere dreptul de a trăi omeneste în vechea sa patrie, ci fiindcă era și el locuitor și cetățean al acestei țări”¹⁾.

Această schimbare de atitudine este consacrată formal prin acel *suplex libellus valachorum* subscris în acelaș timp de ambii episcopi români, cel unit Ioan Bob și cel ortodox Gherasim Adamovici.

Această împăcare spirituală a Românilor este datorită în mare parte și clerului unit care cu multă înțelepciune renunță la deosebirile dogmatice pentru a-și reaminti înaintea de toate comunitatea de interese ale națiunii române unitare și indivizibilă. Iată ce spune în această privință Petru Maior în Istoria Bisericii Române vorbind despre acțiunea comună a clerului român de amândouă riturile: „... Cu cumpănul și hărnicia lor ștergând urgia dintre cele două credinți (unită și neunită) care mai înainte se credea a fi neînvingă, iar acum nu numai că nu se goniau, nu se batjocoreau unii pe alții și încă cu purtare frățască către olaltă”²⁾.

Acest *suplex*, redactat la 1791 de Iosif Meheș, consilier al curții imperiale și inspirat de ideile filozofice ale timpului, afirmă cu tărie drepturile națiunii române, dar nu atâta ale națiunii în sensul istoric al cuvântului, adică ale acestui popor obidit și înjosit de străinii stăpânitori, cât mai ales ale națiunii în sensul revoluționar al cuvântului, ale „Națiunii” conștiente, liberă prin grația lui Dumnezeu și după dreptul natural, așa cum o concepea Rousseau și așa cum o afirmau revoluționarii dela 1789³⁾.

1). Xenopol op cit. Vol. X. p. 256.

2) P. Maior, Ist. Bis. Rom., apărută la 1813.

3) Vezi și Iorga, Hist. des Roumains p. 210.

Temeiul istoric pe care se sprijineau revendicările revoluționarilor era tot acela al anteriorității existenței elementului român în ținuturile pe atunci stăpânite de Sași și de Unguri, însă din spiritul acestei suplice reese clar că națiunea așa cum o concepeau semnatarii ei nu era numai un organism istoric, guvernat de forțe inconștiente și oarbe, ci este înainte de toate o persoană morală, posedând o voință conștientă și având drepturi sacre și inviolabile, pe care trebuie să le exercite în ciuda pretențiunilor și împilărilor maghiare. Regăsim astfel aci toată metafizica revoluționarilor francezi a căror influență se afirma puternică.

De aceea și revendicările Românilor vor fi influențate de această concepție a națiunii. Se cerea astfel constituirea unei *Adunări Naționale* care să aleagă delegați ce vor reprezenta pe Români la Viena, înființarea unor *comitete române* asemănătoare noilor departamente franceze, recunoașterea egalității de drepturi pentru toți „cetățeni” români alături de Maghiari, Sași și Secui.

Chiar dacă în Ardeal aceste drepturi ale Românilor nu au fost recunoscute, totuș conștiința națională română era trezită. Mândria originii nobile a poporului român, încrederea în viitorul său, îndemnaseră pe cei mai culți dintre Ardeleni să cerceteze cât mai amănunțit trecutul, din care trăgeau mai apoi argumente în sprijinul revendicărilor lor. Rezultatul a fost că în această epocă apar primele studii istorice mai de seamă și cele dintâi cercetări serioase asupra limbii române. Dar, ceea ce este mai important este faptul că aceste studii nu aveau în vedere numai ramura ardeleană a poporului român ci, dimpotrivă, toate cercetările tindeau să cuprindă neamul românesc în totalitatea lui, indiferent de ținuturile pe care el le locuia.

Această școală ardeleană, ale cărei străduințe de a dovedi drepturile națiunii române prin noblețea originii sale pot să apară astăzi adeseori naive, este cu toate acestea premergătoarea marilor înfăptuiri naționale și ea însăși înfăptuitoarea unității spirituale a națiunii române. Căci toate străduințele acestor neobosiți patrioți tindeau către realizarea unității de gândire a tuturor Românilor.

Incoronarea acestor străduiri urma să fie înființarea

la 1795 a unei *societăți filozoficești a neamului românesc*, care ar fi strâns legătura sufletească între Ardeleni și Români din Principate.

Pentru aceasta, învățații ardeleni s'au pus în legătură cu Enache Văcărescu și alți boeri din București, unde s'au izbit însă de o lipsă de înțelegere aproape totală, datorită căreia societatea, de abia constituită, nu s'a putut menține.

Nu putem face în cadrul acestui studiu o recapitulare completă a evoluției ideii naționale la Români; cu toate acestea nu ne putem împiedica să nu reamintim și cuvintele lui Țichindeal care la 1814 exclama în entuziasmul său: „Să fim noi toți Românii una; nu este aci Grec sau Latin, unit sau neunit; una trebuie să fie nația românească. Mîntea, mărită nație Daco-Românească în Moldova, în Ardeal și Țara Românească, mîntea! când te vei lumina cu învățătură, cu luminatele fapte bune te vei uni, mai aleasă nație pe pămînt nu va fi înaintea ta“.

Deasemenea la 1816 găsim pe un oarecare Petrovici care făcînd traducerea unei pedagogii pe care o închină lui M. Popovici, directorul școalelor bănățene, trece în prefața cărții sale următoarele cuvinte: „Neputînd afla pe nimenea căruia, fiindu-i cultura iubitei nații românești de inimă lipită, să mi dea o mână de ajutor, începui a cumpăni pe toți iubitori de cultură națională nădăjduind că voi da de unul, și cu adevărat nădejdea mea nu fu deșartă, căci te-am găsit pe d-ta, care de mai multe ori prin ostenele într-o plămădirea bunului de comun și al patriei, ți le-ai știut agonisi.. D-ta ești cel dintâi care ai alergat, gata fiind a da ajutor unui *naționalist*“. Acesta este, după Xenopol, cel dintâi text românesc în care întâlnim cuvîntul de „naționalist“¹⁾.

Fraze ca acestea am putea desigur să găsim cu sulete, iar autorii de mai sus nu sunt desigur singurii cari au colaborat la elaborarea celei dintâi credințe naționale române. Nădăjduim însă că cele de mai sus sunt suficiente pentru a schița sensul evoluției ideii de națiune în cugetarea învățaților ardeleni, cari ajung să aibă cei

1) Xenopol op cit. Vol. X, p. 271—72. În Principate cuvîntul *național* nu apare decît la 1824 în prefața Mitropolitului Veniamin la istoria Scriiturii Noului Testament. N. Iorga ist. lit. rom. în sec. XVIII Vol. II p. 407.

dintâi o idee clară despre unitatea națiunii române. Ceeace trebuie totuși să mai remarcăm este că în concepția acestor scriitori națiunea nu trebuie să constituie în mod necesar un Stat independent și bine individualizat și poate să se mențină liberă alături de alte națiuni deasemenea libere în cadrul unui Stat care să le cuprindă pe toate. Cu alte cuvinte, putem spune că ei nu aveau încă o concepție clară a Statului-Național.

Ideea unirii tuturor Românilor într'o aceeași comunitate politică și crearea unui mare Stat românesc nu apare decât mult mai târziu, desigur sub influența școalei istorice. În orice caz, -- și acesta este marele merit al școalei ardelenе, — scriitorii din această școală au fost printre cei dintâi cari au avut o concepție precisă despre națiune, privită ca realitate socială și istorică.

Prin aceasta ei ne apar ca precursorii îndepărtați ai marilor curente naționaliste din veacul XIX, chiar dacă nu au știut să tragă întotdeauna toate consecințele politice pe cari doctrina lor le cuprindea.

CAPITOLUL XII

EUROPA ȘI REVOLUȚIA FRANCEZA

Europa în ajunul revoluției franceze. Am văzut pe scurt care era situațiunea Europei în preajma revoluției franceze. Am văzut cum popoare cari nici nu erau luate în seamă în calculele politice ale guvernelor, își fac acum intrarea în scenă. Viitorul Europei începe să se precizeze și e ușor să se întrevadă chiar din acele vremuri care va fi evoluția ei politică în secolul următor.

Cu toate acestea, pentru ca patriotismul echivoc și venal al cancelariilor europene din veacul XVIII să poată deveni sentimentul puternic și sincer care a însuflețit viața politică la începutul secolului următor, era nevoie de o transformare radicală a societății și a Statului. Deși această schimbare era de mult pregătită, ea nu se putea realiza fără o puternică și brutală mișcare de masse. Aceasta fu revoluțiunea franceză. Vechea monarhie absolută constituia cea mai potrivită formă de tranziție între Statul medieval și cel modern. Cu toate acestea nu înlăturase decât o parte din cauzele cari stinghereau dezvoltarea firească a națiunilor, cari tot mai erau încâtușate într-o nesfârșită serie de instituțiuni învechite, precum și de regulamente, ordonanțe, restricțiuni de tot felul, cari înăbușeau inițiativele particulare și erau pe punctul de a stinge cu totul viața națională. Statul odată consolidat nu mai văzu în libertatea supușilor săi decât o amenințare

și un pericol pentru siguranța sa. Regii, uitând sprijinul pe care odinioară l-au primit din partea națiunilor, nu mai ținură socoteală de interesele reale ale acestora și neștiind să cântărească adevărata forță populară de care ele dispuneau, au încercat să guverneze singuri.

Revoluția de la 1789 a redat națiunii toate drepturile ei. Ea a reunit într'un singur efort toate energțiile risipite ale națiunii. Principiul libertății individuale proclamat de revoluția franceză cuprindea în sine, ca un corolar, principiul libertății naționale și dreptul de autodeterminare al popoarelor. Drepturile omului și drepturile națiunii erau inseparabile.

Națiunea în concepția lui Jean-Jaques Rousseau. Cu toate acestea formulele revoluției franceze pe cari se sprijină construcția juridică a Statului modern chiar atunci când nu sunt cu totul false, nu rămân mai puțin abstracte, schematice și adesea inaccesibile.

Dacă urmărim evoluția principiilor de drept public, observăm din punctul de vedere care ne interesează că această evoluție a principiilor juridice, merge paralel cu o evoluție a concepției politice a națiunii. În doctrinele filozofice premergătoare, ca și în concepția revoluționarilor francezi, națiunea apărea ca o ființă abstractă, mai mult ca o ficțiune, impusă de necesitatea de a găsi un suport voinței suverane și dreptului de comandă al Statului. Națiunea suverană, așa cum fusese ea imaginată de filozofii din sec. XVIII, nu are în sine nimic real, nimic concret și nimic precis. Teoria contractului social, care preocupase pe toți filozofii din sec. XVII și XVIII era din punct de vedere sociologic inadmisibilă iar din punct de vedere juridic dădea loc la grave dificultăți.

În concepția lui Rousseau, acest contract social nu era numai generatorul dreptului de suveranitate ci al națiunii însăși¹⁾. Națiunea avea așa dar o bază contractuală, sprijinită fiind pe un act de voință, cugetat și exprimat cândva în mod formal: «Avant que d'examiner l'acte par lequel un peuple élit un roi il serait bon d'examiner l'acte par lequel un peuple est un peuple; car

1) Esmeu, Elements de dr. const. fr. et comparé Vol. I p. 302. ed. 1927.

cet acte, étant nécessairement antérieur à l'autre est le vrai fondement de la société¹⁾).

Pactul social, care stă la baza oricărei societăți, cere consimțământul unanim al tuturor cetățenilor, căci asocierea nu poate fi decât un act voluntar și conștient. Orice om se naște liber și stăpân pe sine însuși și sub nici un pretext, nimeni nu poate să-i răpească aceste în-sușiri fără voia lui²⁾). Rousseau privește deci națiunea ca o comunitate pe care o leagă un contract social, o aglomerațiune de indivizi cari au pus capăt unei stări naturale primitive, creind o națiune prin stabilirea de comun acord a unei autorități superioare voințelor individuale.

Această națiune nu este privită nicidecum ca un fapt necesar, ca o realitate socială și istorică superioară și diferită de indivizii cari o compun, ci nu este decât o asociațiune vremelnică și voluntară a acestor indivizi.

Nu vom discuta mai mult aceste concepții care astăzi par a fi definitiv și complet abandonate. Oricât de frumoase ar fi principiile ce alcătuiesc fundamentul moral al doctrinei lui Rousseau și de care nu ne putem ocupa în lucrarea de față, nu putem ascunde erorile naive pe cari el își sprijină întreaga sa teorie și nici sofismele prin cari încearcă să o apere.

Neantul tuturor doctrinelor contractuale ne apare în primul rând atunci când le punem în fața realității istorice, căci în toată istoria nu există niciun exemplu de asemenea pact, deși mulți adepți ai acestor doctrine au încercat să le găsească. Locke încercase înaintea lui Rousseau să răspundă acestei obiecțiuni spunând că pactul social a avut loc cu mult înaintea celor mai vechi documente istorice. „Este cu putință, spunea el, să negăm faptul că la origina Romei și a Veneției s'ar găsi unirea mai multor oameni liberi și independenți unul de altul, printre cari nu exista o superioritate naturală și nicio subordonare”.³⁾ Citează după aceea exemplul unor triburi americane din Florida sau din Brazilia și multe alte asemenea «națiuni» care-și aleg șefii după cum le place...⁴⁾

1) Contrat social, Cartea I. capit. V.

2) Ibid, Cartea I, cap. VI.

3) Essay on civil gouvernement; citat de Esmein op. cit. p. 309.

4) Ibid.

Dacă la început acest pact social, ce sta la origina națiunilor era considerat ca o realitate istorică necontestată, cu timpul el începe să fie privit mai curând ca o necesitate logică fără de care puterea publică nu putea să fie înțeleasă. Astfel Rousseau însuși spune că „clauzele sale sunt „admise și recunoscute pretutindeni în mod tacit“ ¹⁾ și că el se reînnoește din generație în generație prin simplul fapt al reședinței pe teritoriul unei națiuni. ²⁾

Iată cum adeziunea care la început părea să fie exprimată formal apare acum mai mult ca o *ficțiune*. Vattel, ³⁾ care se alătură acestei concepții, trage o concluzie practică foarte interesantă: dreptul de a refuza adeziunea la contractul social pentru oricine și deci de a nu mai fi membrul unei națiuni din care până atunci făcuse parte.

Blakestone merge mai departe și susține că prin contractul social nu trebuie să înțelegem altceva decât „asocierea necesară impusă de sentimentul neputinței și imperfecțiunii omenești“. Cu toate că acest contract social nu a fost niciodată exprimat în mod formal el trebuie însă întotdeauna înțeles și prezumat în actul însuși al asociațiunii. ⁴⁾

Iată cum contractul social, pactul original ce stă la baza concepției contractuale a națiunii tinde să devină tot mai mult o simplă ficțiune juridică, neavând alt scop decât să concilieze drepturile intangibile ale individului cu acelea ale societății care le garantează. Națiunea în această concepție nu este altceva decât o comunitate organizată în baza unui statut recunoscut de bună voe de toți membrii săi. Această asociațiune nu durează decât atâta vreme cât pactul inițial e respectat și se desface îndată ce el se află călcat; atunci fiecare membru al națiunii își redobândește drepturile sale, și își recapătă libertatea inițială pierzând pe aceea convențională pentru care o părăsise.

Această națiune, ce ia naștere printr'un contract, dispune totuș de o *voință colectivă* și de o *personalitate*

1) Rousseau Contrat Social, Cartea I Cap. VI.

2) Contrat social, cartea IV cap. II.

3) Esmein op. cit. pag. 309 nota 22.

4) Commentaries on the laws of England, Introd. § 2 t. 1 (Oxford 1778).

unică și indivizibilă, distinctă de voința și personalitatea indivizibililor din care e alcătuită.

Iată dar forma sub care se prezintă în concepția lui Rousseau națiunea devenită titulară a dreptului de suveranitate.

Această concepție a națiunei-persoană a supraviețuit teoriilor lui Rousseau și, în timp ce contractul social era discreditat, ea a izbutit să domine toată doctrina dreptului public francez, constituind fundamentul pe care se sprijină și astăzi concepția democratică a Statului.

Confuziile și dificultățile de ordin juridic la care ea dă naștere mai ales în ceea ce privește definirea raporturilor dintre Stat și națiune au contribuit într-o mare măsură la discreditarea acestei concepții atacată astăzi cu violență în toată doctrina contemporană, mai ales în Germania și Italia, și criticată chiar de juriștii francezi.

Intr'unul din capitolele viitoare vom examina pe scurt atât criticile ce i se aduc cât și noile concepții ce tind să o înlocuiască.

Aspectul național și cosmopolit al revoluției franceze. Atunci când revoluționarii vorbeau de drepturile omului sau de suveranitatea națională, nimeni, atât în Franța cât și în restul Europei, nu se mai gândea la omul abstract, la „omul fără trup și fără suflet” sau „la națiunea ideală, fără teritoriu și fără locuitori”¹⁾. Fiecare popor, spune Albert Sorel, imitând în aceasta poporul francez, care lansase în lume aceste mari idei, le-a conceput cu noțiunile proprii spiritului său și le-a reprezentat cu imaginile strânse de generațiile din care se născuse; el le-a hrănit cu sângele său, putem spune, și le-a dat viață însuflețindu-le cu toate pasiunile rasei sale²⁾.

Revoluția franceză își pierde astfel caracterul cosmopolit pe care-l avea la început, pentru a deveni tot mai mult o revoluție națională. În acest caracter național rezidă toată forța ei. Prin el se explică entuziasmul pe care l-au deslănțuit ideile abstracte pe cari ea le proclama.

Tot astfel se explică de ce o revoluție pornită pe baza unor principii universale ce se adresau umanității în

1). A. Sorel „La révol. fr. et. L'Europe, Vol.

2). Ibid.

genere, fără deosebire de rasă sau de naționalitate, transformă totuși Europa mai mult sau mai puțin cosmopolită din veacul XVIII în aceea profund naționalistă din veacul următor. Ideile de libertate și egalitate ale revoluțiunii franceze, asimilate de fiecare națiune conform cu tradiția și caracterele ei, determină în toate Statele o reacțiune împotriva influențelor străine și în special franceze, cari domină în toată Europa. Revoluția dela 1789 ne apare astfel sub două aspecte diferite : unul pur francez și altul european. Dacă în Franța revoluția a avut în primul moment un caracter dezinteresat, atunci când ea luptă într'un avânt de entuziasm pentru drepturile imprescriptibile ale umanității, ea va pierde acest caracter îndată ce națiunile europene își vor fi asimilat ideile ei. În prima fază a revoluțiunii, principiile proclamate de ea vor fi universale, ele nu se adresează spiritului uman în genere, așa cum au făcut-o Voltaire și Rousseau. Națiunile europene nu s'au putut mărgini la aceasta ci ele încearcă să utilizeze în folosul lor ideile abstracte și dezinteresate ale revoluției. Franța a fost cea dintâiu care a denaturat în favoarea sa principiile pe cari le proclamase. Europa deasemenea n'a înțeles să lupte pentru ideia unei libertăți abstracte și metafizice, ci fiecare națiune a luptat pentru drepturile ei proprii.

Revoluțiunea franceză răstoarnă din capul locului vechile principii ale Europei monarhice. Ea proclamă suveranitatea poporului, amenință vechea organizație politică și îndeamnă națiunile la revoltă. Odinioară slășiate, fărâmițate și împărțite sub dominațiuni diferite, străine de aspirațiunile lor, acestea se reunesc și se consolidează, pentru a și apăra drepturile și libertatea lor.

De acum înainte națiunile europene sunt definitiv formate. O eră nouă începe în istorie. Naționalismul, care, până acum, a avut caracter exclusiv politic, dobândește de aci înainte un caracter *moral*. Dacă până la începutul secolului trecut el a apărut ca un simplu *system* politic, și a constituit un argument invocat atunci când putea să servească drept bază unor revendicări teritoriale și repudiât de câte ori slujea idealul de libertate al națiunilor oprimăte, de acum înainte el ne apare ca o *doctrină* politică admisă în mod unanim, produs al unei activități *conștiente și organizate*.

CAPITOLUL XIII

ORIGINELE NAȚIONALISMULUI DOCTRINAL

Influența filozofiei franceze în Europa în Sec. XVIII. Filozofia raționalistă a veacului XVIII liberase pe individ de toate piedicile pe cari ignoranța, tirania, pașiunile și ura i le-a pus în cale, deschizându-i largi porțile științei, prin cari va pătrunde lumina unor orizonturi noi și pline de făgăduințe. Lupta împotriva prejudecăților și a obscurantismului pe care a întreprins-o aceasta filozofie părea să fi dat roade. Acțiunea sa, pornită din Occident, din Franța și din Anglia, unde filozofia carteziană, știința lui Newton și empirismul lui Locke preocupau toate spiritele, s'a extins curând după aceea în toată Europa ¹⁾. Această filozofie, care promovează libertatea gândirii și superioritatea rațiunii nu poate admite ca judecata să fie paralizată sau influențată de factori străini iraționali. Ea pretinde indivizilor curajul și voința de a judeca prin ei înșiși, înlăturând orice prejudecăți și orice tutelă exterioară. Prin aceasta sec. XVIII caută să sprijine pe individ pe sine însuși, înlăturând tot ceea ce ar fi putut stingheri liberul exercițiu al voinței sale. Barierele economice, politice, sociale trebuiau să se prăbușească, în timp ce armonia între oameni și între popoare apărea nu numai ca un ideal ci ca o datorie pe care o impune rațiunea.

1). Spenlé, op, cit. p. 29.

Acesta este spiritul ce a dominat cultura europeană în ajunul revoluției franceze. Caracterul universal al acestor idei a înlesnit răspândirea lor, creînd o mare unitate culturală, capabilă să atenueze frontierele materiale și spirituale dintre națiuni. „În Italia și în Germania s'a clădit, sub impulsul acestor idei, aceleași iluzii generoase cu acelaș entuziasm ca și în Franța : religia umanității, încrederea absolută în rațiune, credința că fericirea umanității e pe cale de a se realiza și că, odată gândirea descătușată, se va împlini pentru totdeauna regenerarea umanității. Această umanitate nu are patrie. Adepții noului cult nu mai cunosc hotare : ei sunt cosmopoliți“ ¹⁾.

Iată ce scrie Goethe despre această epocă : „Gazele și noutățile nu mai interesau pe nimeni ; toate străduințele noastre erau îndreptate către cunoașterea omului ; cât despre oameni în general, noi îi lăsam să facă ce-i taie capul“ ; iar Schiller scria prietenului său Koerner, care, alături de Goethe, era cel mai intim confident al său : „O națiune, un eveniment național, nu poate să ne capteze atenția decât în măsura în care el contribuie la realizarea progresului umanității“ ²⁾. Tot el spunea la 1784 : „Eu scriu ca un cetățean al lumii. Eu mi-am pierdut de mult patria și am înlocuit-o prin lumea cea largă“ ³⁾. „Germani ! exclamă el, nu încercați să alcătuiți o națiune, mărginiți-vă să rămâneți oameni“ ⁴⁾. Spiritul larg și tolerant al lui Lessing a ignorat deasemenea ideea de patrie.

Aceste idei pluteau în aer, ele constituiau hrana spirituală pe care o absorb în mod inconștient toți filozofii și toți scriitorii acelor vremuri. Rousseau este însă acela care a știut să le înțeleagă cel mai bine. El le-a animat prin geniul său și le-a lansat în lume. Precursor al marelui revoluții - el a fost urmat nu numai de compatrioții săi ci, adevărat profet al unei noi credințe, el domină tot spiritul acelor timpuri.

Originalitatea gândirii germane. Germania a fost dela început atrasă și pasionată de această filozofie

1) Albert Sorel, op. cit. Vol. I. p. 105.

2) Citat de Louis Cons, De Goethe à Bismark, Paris 1910 p. 35.

3) Citat de A. Sorel, op. loc. cit.

4) Ibid.

a cărei influență a fost aci mai mare decât în alte State. Asimilată și adaptată spiritului rasei germane, ea a putut să dea aci roadele cele mai interesante, cu un puternic și netăgăduit caracter de originalitate. Dacă în Franța ideile lui Rousseau au condus la anarhia revoluționară și la tirania câtorva fanatici, dincolo de Rin, ele au slujit la edificarea unor sisteme filozofice noi, viguroase, datorite spiritului metodic al profesorilor germani și la reclădirea unei societăți pe cale de a se destrăma. Marile principii ale revoluției franceze, trecute prin sufletul poporului german au dobândit un netăgăduit caracter de originalitate. Astfel filozofia lui Kant constituie în acelaș timp, atât punctul culminant cât și lichidarea raționalismului din secolul XVIII.

Această originalitate a gândirii germane a făcut pe Taine să spună : *« De 1780 à 1830, l'Allemagne a produit toutes les idées de notre âge historique »* ¹⁾. Fără a cerceta cât adevăr cuprinde în sine această propozițiune, trebuie să recunoaștem că, din punctul nostru de vedere, înrăurirea pe care a avut-o filozofia germană și în special școala istorică germană asupra modului cum erau privite fenomenele politice, economice, sociale și juridice, a fost imensă. Datorită contribuției gândirii germane, punctul de vedere istoric național, câștigă tot mai mult teren asupra punctului de vedere rațional. Noua școală istorică apare astfel într'o strânsă conexiune cu cercetările aprofundate făcute asupra religiei, instituțiunilor, limbii, dreptului și originelor naționale.

Dela teoriile politice și juridice ale lui Kant și până la școala istorică, distanța e foarte mare. De aceea ea nici n'a putut să fie străbătută printr'un singur salt. Punctul de vedere istoric nu s'a impus din capul locului. Ca orice doctrină destinată unui strălucit viitor, ea e produsul unei evoluții lente a spiritului uman.

Alături de opera imensă a lui Goethe, filozofia kantiană constituie pentru Germania produsul cel mai caracteristic al acelor timpuri. Deși el nu face decât să polarizeze într'un sistem unitar și complet ideile filozofiei franceze ce proclamau drepturile intangibile ale rațiunii, Kant

1) Taine, Histoire de la littérature anglaise (T. V. p. 268).

introduce totuși o notă nouă, atunci când caută să afle limitele cunoașterii. Adevărata filozofie devine pentru el „știința limitelor rațiunii umane”. „Va fi necesar ca rațiunea să stabilească un tribunal, care să-i garanteze revendicările legitime și s'o condamne în pretențiunile sale arbitrar, nu în numele unei autorități oarecare, ci după legile sale proprii, eterne și imuabile. Acest tribunal nu este altul decât *Critica Rațiunii Pure*”. Acest examen critic îl conduce pe Kant la concluzia că ideile Rațiunii pure nu conțin în sine nimic real și nu există în afara conștiinței noastre. Cunoștința pe care o avem despre lumea exterioară este deasemenea cu totul relativă și în legătură cu facultățile noastre de cunoaștere. Ea nu ne permite să cunoaștem decât realitatea așa cum ea există «pentru noi» și nu așa cum există în sine. Știința noastră va avea așa dar «limite», pe cari datorită structurii sale, ea nu le va depăși niciodată. Aceste limite sunt determinate de experiență. Vechea metafizică încearcă să pătrundă în domenii ce depășeau această experiență: imortalitatea, existența unui Dumnezeu, ideea de libertate. Plasaată în fața acestor probleme, critica, după Kant, nu va putea decât să le declare insolubile. În felul acesta se prăbușește și acel minimum de adevăruri metafizice care constituia încă suportul vechilor sisteme filozofice.

În realitate această primă parte critică servea numai de introducere la o a doua parte constructivă. Ea nu făcea altceva decât să stabilească o bază solidă și sigură pe care să se poată clădi o morală și o metafizică nouă. Separând în două exercițiul rațiunii, Kant distinge *Rațiunea pură*, teoretică și speculativă, de *Rațiunea practică*, activă și capabilă să realizeze o ordine de lucruri. Știința constituie sfera de acțiune a celei dintâi iar morală domeniul celei de a doua.

Atunci când e vorba să determine „valorile” morale, Kant afirmă că Rațiunea este aceea care fixează *a priori* formele pure ale datoriei. Aceste forme stabilesc *a priori* Legea, pe care Voința și-a dat-o în mod liber sie-însăși. Kant nu stabilește o determinare calitativă a Binelui, o scară de valori morale sau de virtuți umane; ceea ce importă este să se impună activității o normă uniformă și o *disciplină imperativă* sub forma unui *imperativ ca-*

tegoric. Autonomia conștiinței, de care ne vorbește filozoful german, nu constă decât într'o supunere și o ascultare „pură“, adică detașată de orice mobil interesat, personal și uman.

Prin aceasta Kant ne apare ca unul din marii educatori ai conștiinței germane¹⁾. Istoricul Treitschke închină câteva pagini entuziaste acestui cult pe care filozofia kantiană îl avea pentru disciplină și care nu se poate explica decât prin spiritul propriu al Germanilor, pentru cari a fost alcătuit acest sistem filozofic. Atunci când scria, profesorul din Königsberg s'a gândit desigur, în primul rând, la Statul în care trăia, la Prusia lui Frederic cel Mare. Imperativul categoric al lui Kant evocă acea servitute pe care poporul german știe s'o accepte cu multă voioșie și care poate fi exprimată printr'un singur cuvânt ce cuprinde în sine calitățile nedesmințite ale acestui popor de militari și de funcționari: *der Dienst*, serviciul.

În aparență nici o filozofie nu poate fi mai abstractă și mai puțin capabilă să influențeze masele ca filozofia lui Kant. Cu toate acestea, înrâurirea sa a fost mare, deoarece ea corespunde structurii morale a Germanului, pe care un autor a definit-o astfel: „Germanul are sentimentul de a fi o celulă microscopică în corpul unui organism uriaș, care-l hrănește și la întreținerea căruia el colaborează. Aci se simte el, în acelaș timp, stăpân și rob, mândru și ascultător... De unde vine acest monstru? Care e esența lui profundă? Mister. Viața nu este ea însăși misterul misterelor? De altfel așa o vor și Germanii“. ²⁾

Dela Luther la Kant și, cum vom vedea, la Hegel, filozofia germană va traduce acest sentiment complex de umilință, de admirație și de mândrie a Germanilor în fața Ordinei superioare, a Legii investită cu o Maestate divină și care se impune în mod necesar și universal. În virtutea acestui caracter particular al poporului, raționalismul optimist din sec. XVIII, care, sub influența filozofiei franceze, admitea existența Principiilor eterne și a Valorilor universale, a Ordinei stabile și a Dreptului imuabil, cedează locul pesimismului german, care nu se încrede

1) Spénlé op. cit. p. 43.

2) Ernst von Aster. Die Krise der burgerlichen Ideologie, *Deutsche Rundschau*, Iulie 1931, citat de Spénlé, op. cit. p. 184.

nici în Rațiune și nici în Adevăr. Idealismul post-kantian va adânci și mai mult prăpastia ce separă cele două concepții. El va opune clasicismului îndreptat către cunoașterea superficială a naturii, o lume interioară, metafizică, „o lume a postulatelor morale, a imperativelor practice, a miturilor religioase, a valorilor și a voinței de putere...”² Inteligența și Adevărul dobândesc tot mai mult un rol subaltern, ele vor fi deasemenea «dirijate», intrând fie în slujba moralei, fie a Națiunii, fie a voinței de dominațiune a rasei.¹⁾

Filozofia germană, chiar atunci când a fost inspirată de aceea engleză sau franceză, a rămas totuși profund originală și a servit întotdeauna năzuințele poporului german. De aceea nu trebuie să ne mire faptul că doctrina filozofică atât de abstractă a lui Kant, și mai ales aceea a discipolilor lui, a putut anima în Germania mișcarea de independență națională.²⁾

Curentul Sturm und Drang și Cultul „Geniului” Național în Germania. În literatură, deasemenea, se observă în acea vreme o bruscă schimbare de atitudine. La origina ei regăsim tot influența lui Rousseau, însă, ca și în filozofie, denaturată, germanizată, așa încât cu greu îi putem regăsi elementele. Intocarea la natură, pe care o sfătuia Rousseau în Franța, a avut în Germania un puternic răsunet. Aci ea poartă numele de *Sturm und Drang* după titlul unei drame de Klinger.

Rousseau nu și-a imaginat niciodată întoarcerea la natură în alt sens decât acela de a reveni la condițiuni de trai mai potrivite cu firea omenească, condițiuni ce puteau fi realizate în cadrul ordinei sociale. Pentru entuziasmul tinerilor novatori germani, aceasta era prea puțin. Spiritul lor, într-o continuă efervescență, căuta altceva care ar putea satisface fondul primitiv, anarhic și irațional al sufletului german. De aceea pentru autorii din această perioadă *Natura* se confundă cu o stare de primitivism barbar, preistoric, în care sufletul își păstrează toate însușirile sale, neîntinate de civilizație. Aceasta este nota

2) Spenlé op. cit. 182.

3) Louis Cons. op. cit. p. 21.

ce domină literatura germană din acea epocă. Stilul ei rapsodic, violent și profetic, o apropie de poezia populară pe care caută s'o imite. Principala sursă de inspirație a acestor poeți e lirismul primitiv și coloritul viu și neprevăzut al poeziei populare. De aceea ei sunt cei dintâi cari au cercetat această poezie și cari au afirmat că arta și frumusețea sunt foarte variate. „Fiecare individ, fiecare națiune, fiecare epocă își are elanul, originalitatea și „geniul“ său propriu....“

J. G. Herder. Herder este cel mai de seamă reprezentant al acestui curent. Primele sale studii sunt consacrate literaturilor primitive. Cele două mari epopee ale antichității, Biblia și Homer, îl preocupă dela început într'un acelaș grad. Extrem de interesantă este însă o culegere de poezii populare pe care a intitulat-o *Stimmen der Völker in Liedern*, și care constituie „un adevărat Pantheon poetic, în care Nordul și Sudul, Occidentul și Orientul se întâlnesc“.

Lucrarea fundamentală, în care și rezumă toate concepțiile sale, rămâne însă celebra sa Filozofie a Istoriei (*„Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit“*, 1784-91). Adevărat precursor al concepțiilor moderne, el considera fenomenele istorice ca fiind animate de un principiu interior și imanent.

Stilul său colorat, discusut și variat, are oroare de sintaxă, de forme și de ordine. El nu ține seamă decât de impulsul launtric al creațiunii și de scânteerea momentului, adaptându-se în totul ideilor și gândirii sale. Adevărat spirit enciclopedic, filozof profund și mare creator de idei, Herder rămâne însă sub influența umanismului clasic și cosmopolit. Cu toate acestea el face parte dintre primii cari au încercat să pătrundă și să înțeleagă geniul propriu al popoarelor și tot el este acela care a introdus la baza ideii de progres un element nou și anume dinamismul propriu al istoriei. În felul acesta el ajunge să conceapă lumea ca un univers de o mare complexitate, alcătuit din nenumărate forme particulare, originale și individualizate. Studiul acestor forme îl va pasiona. Originalitatea lor, menținută intactă în diversitatea haotică a universului îl va preocupa întotdeauna. Pentru el scopul

artei nu este de a crea forme noi și de a urmări pas cu pas civilizația, ci, dimpotrivă, de a înlătura acțiunea ei nefastă pentru a menține caracterul original al fiecărei națiuni. „O națiune care nu știe să se apere împotriva străinilor nu este demnă de acest nume”¹⁾.

Prin aceasta, Herder accentuează și mai mult curba care, în Germania, duce dela universalism la particularism; mai mult chiar, el este acela care deschide campania pentru redeşeptarea sufletului național, continuată apoi de toată școala romantică germană în fruntea căreia găsim pe Schlegel, Novalis, Görres, Arndt, Schelling, Grimm, Niebuhr, Kreuzer, Hugo și alții. Această campanie, încurajată de guvern, sprijinită de filozofi și de juriști va deschide o eră nouă în istoria civilizației europene și a spiritului uman.

Perloada romantică. În toată Europa, romantismul se afirmă, către sfârșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX, printr'o atitudine nouă față de problemele vieții și ale gândirii. O definiție exactă a acestui nou curent e totuși aproape imposibilă de dat. Elementul romantic, vag și nedefinit, accentuează tot ceea ce nesocotise intelectualismul veacului XVIII. Răsturnând cu totul vechea concepție individualistă, el se sprijină pe sentimentul unei legături nelămurite între individ și societatea în care trăiește. Omul nu poate fi separat cu totul de ansamblul în care se dezvoltă și nu poate fi înțeles decât în cadrul acestui ansamblu. Fibrele cari leagă pe indivizi laolaltă sunt de așa natură încât ele scapă posibilităților noastre de cunoaștere. Omul izolat, omul universal, așa cum îl imaginau individualiștii, nu există în natură. El nu e decât o creație a minții noastre, abstractă, lipsită de viață, obținută prin eliminarea tuturor particularităților etnice, istorice, religioase și naționale.

De aci până la concepția organicistă a societăților, nu mai era decât un pas. Fiecare popor, fiecare grupare, constituie astfel o individualitate independentă, cu o evoluție proprie, naturală și inconștientă, ce se urmează neștingherită împotriva oricărei intervențiuni arbitrare, care,

1) Herder, Scrisori asupra progresului umanității, citat de L. Cons. op. cit. p. 26.

prin acțiunea pur rațională a unui mecanism administrativ sau a unei politici nepotrivite, ar tinde să schimbe cursul normal al istoriei sale.

Scoala dela Heidelberg. Joseph Görres. Novalis. Teoreticianul cel mai de seamă al acestei concepții e Joseph Görres, care accentuează importanța legăturilor sufletești create printr'o comunitate de origine (*Stammesgefühl*), singurele cari pot crea individualități istorice puternice, și originale. E suficient ca o comunitate etnică, — *Volkstum, Volkheit*, — să se simtă legată prin tradițiuni istorice comune, prin obiceiuri, credințe sau instituțiuni asemănătoare, pentruca integritatea ei să devină inviolabilă. Iată ce spune în această privință Görres la 1815, în gazeta sa *Mercurul Renan*, cu ocazia împărțirii regatului saxon : «E o privilegiu împunătoare, aceea pe care ne-o oferă acest trunchiu superb al cărui rădăcini se împlântă în trecutul îndepărtat al rasei și ale cărui ramuri înalte, crescute la umbra sacră a pădurilor, au înfruntat, dealungul veacurilor, furtuni nenumărate; el își împlântă astăzi tot mai adânc rădăcinile în pământ, iar culmile sale se înalță tot mai sus, încât acela ce mai păstrează în suflet un simțământ omenesc se simte cuprins de teamă la gândul de a ridica securea asupra acestui trunchiu.... De aci urmează că orice grupare etnică are dreptul și datoria să păstreze cu sfințenie denumirea sa istorică de care se leagă amintirile trecutului său. Toate legendele cari i-au fost transmise din leagănul copilăriei sale și documentele păstrate de cronicile bătrâne, toate melodiile ce au vibrat în sufletul poporului, toate întâmplările, faptele sale și chiar toate durerile și victoriile, toate sunt legate de numele lui. Deasemenea, tot ce constituie pentru această grupare originalitatea sa, produs al creșterii și formațiunii sale intericare, culegerile de legi, cutuma și obiceiurile străvechi, într'un cuvânt tot ceea ce dovedește continuitatea și individualitatea sa particulară, sunt, toate, lucruri demne de acelaș respect și acela care se atinge de ele rănește poporul său, care, mai curând ori mai târziu, îl va îndepărta, pe el și tirania sa».

Iată dar cum caracterizează Görres acest nou curent de care se atașează un grup de autori cunoscut sub

numele de *Școala din Heidelberg*. Aceștia caută să pătrundă tot mai bine și să înțeleagă această viață a poporului; ei își îndreaptă privirea cercetătoare către tot ceea ce reprezintă o fărâamă din această viață, pe care sunt dornici să o cunoască, să o cultive și să o apare. Legende germane și vechile poeme medievale, readuse la lumină și curățite de colbul uitării vor străluci din nou, reflectând gândirea și sufletul poporului german. Vechiul drept german e cercetat și de atunci începe să fie opus influențelor romanice; istoria limbei și folklorul pastorează pe mulți. Tot ceea ce putea să caracterizeze poporul german, separându-l de toate celelalte, e readus la lumină de cercetători și cântat de poeții acestei școli romantice.—

Dar, ceea ce mai caracterizează teoriile politice ale lui Joseph Görres este și formularea pe baze noi a unui sistem federal. Plecând dela principiul autonomiei populațiilor istorice, prin care el înțelegea nu numai totalitatea indivizilor ci tot ansamblul forțelor creatoare ale unei regiuni, obiceiuri, credințe, tradițiuni, într'un cuvânt toate elementele „sufletului popular“, el sprijină existența Statului, nu pe vechiul drept natural sau pe un ipotetic contract social ci pe un „consensus“ tacit între aceste populațiuni de o parte și guverne de altă parte, cari se angajează în felul acesta să respecte autonomia acestor populații, adică particularitățile lor etnice, religioase și culturale ajungând astfel la concepția Statului federal.

Această concepție a Statului, sprijinită de catolicii germani, într'o vreme când admirația pentru instituțiile evului mediu depășea orice margini, trebuia să conducă în mod fatal la vechea idee a Sfântului Imperiu.— În felul acesta, ideea Statului național, abia schițată, e alterată din nou și deformată de visurile fantastice ale catolicismului ultramontan.— Această tendință nouă e schițată în anul 1799 de Novalis într'un manifest intitulat *Europa și creștinătatea* ¹⁾ în care el acuză lutheranismul de a fi substituit rațiunea de Stat și egoismul național comunității mistic realizată odinioară de biserică cu sprijinul imperiului german.

De altfel această ultimă formulă a romantismului nu

1). Die Christenheit oder Europa.

este decât o consecință impusă de respectul pentru vechile tradițiuni germane. Dacă nu s'a ajuns dela început la concepția precisă a Statului național, aceasta se explică deci chiar prin această tradițiune, care, în Germania, era cu totul opusă unificării politice. Această idee a unității, nu se va impune decât ceva mai târziu, ca o reacțiune naturală a întregului popor german împotriva stăpânirii străine.

Cu toate acestea școala romantică germană are cel puțin meritul de a fi pregătit noile doctrine politice și, făcând abstracție de influențele catolice, de a fi realizat unitatea spirituală a Germaniei. Revoluționar la început, romantismul german a devenit mai apoi reacționar, sub acțiunea acestor influențe.— Dacă vrem să înțelegem rolul, pe care l-a jucat acest curent în dezvoltarea ulterioară a spiritului european, trebuie să ne mărginim la primul său aspect, când, ignorând încă politica și mărginându-se la cultul specificului național, el a formulat o interpretare nouă a istoriei și a formelor juridice.—

Istoricismul englez. E. Burke. Dacă școala istorică ne apare astăzi ca o creațiune a romanticei germane, trebuie să recunoaștem că ea a avut precursori de seamă și în alte State. Trecând peste autori mai vechi ca Bodin, despre care am amintit deja, Vico și chiar peste Montesquieu, care în *L'Esprit des Loix* afirmă principiul că dreptul variază cu mediul fizic, fără a exclude mediul istoric și social¹⁾, ne vom opri o clipă asupra lui Burke, marele orator liberal al parlamentului englez și înverșunat adversar al revoluției franceze.— Autor al unei lucrări profund originale, apărută la un an după revoluția franceză, *Reflections on French Revolution* (1790), el a exercitat o influență puternică și durabilă asupra contemporanilor săi.—

Ceea ce pe noi ne interesează în primul rând în toată opera sa, mai mult politică decât filozofică, e disprețul său față de *dreptul abstract*. Cu concepții noi, abstracte produse ale unor minți oricât de luminate, nu se crează în sensul cel bun istoria. Iată motivul pentru care se

1) Prof. Mircea Djuvara, *Teoria generală a Dreptului*, București 1930 vol. III p. 27

consideră el adversarul declarat al revoluției franceze ¹⁾, care rupând firul tradiției și al continuității istorice, încearcă să răstoarne, dela o zi la alta și în numele unor principii abstracte, o organizare socială și politică, stabilită de veacuri.

S'au întrebat mulți cum e posibil ca un om care a judecat cu atâta asprime revoluția franceză să poată susține în acelaș timp dela tribuna parlamentară și împotriva guvernului său, revoluția americană. În realitate el o făcea în temeiul aceluiaș principiu ostil *dreptului abstract*, pe care Burke nu-l recunoaște ²⁾. „Problema de competență, zice el, într'unul din celebrele sale discursuri, nu este aceea de a ști dacă aveți dreptul de a face nefericit un popor care vă aparține... Eu refuz să mă aflu într-o asemenea distincție metafizică asupra drepturilor. Urăsc până și sunetul acestor cuvinte“ ³⁾.

Metoda sa e întru totul opusă aceleia a filozofilor din sec. XVIII și poate fi rezumată în câteva cuvinte: a ține seamă de experiență și a recunoaște că o constituțiune nu e decât aportul unei lungi evoluțiuni și ca atare nu poate fi improvizată ⁴⁾; a înlătura rațiunea individuală pentru a o înlocui cu rațiunea colectivă, generală ce se exprimă prin credințe, tradițiuni și prejudecăți populare, „fond public al națiunilor“, la baza cărora stă experiența unor veacuri îndelungate, cheazășie a înțelepciunii pe care ele o cuprind.

Iată cum se exprimă în această privință Burke; „lumea politică, în care trăim, ni se înfățișează în plenitudinea vieții sale eterne cu măreția unui ansamblu puternic, care asemenea structurii lumii fizice, nu se reînnoiește niciodată în întregime. Dealungul nenumăratelor oscilațiuni misterioase ale spiritului omenesc, cu toată diversitatea de forme a societății, ea își urmează cursul, cu o nedismințită înțelepciune, veșnic neschimbată, neînfrântă de vârstă, aceeaș, mereu aceeaș, dealungul sceneilor schimbătoare ale vieții și ale morții, ale măririi și ale

1) Ibid, p. 28

2) H. Michel, *L'idée de l'Etat*. Paris 1898 p. 143.

3). Citat după John Morley, Burke în colecția *English men of Letters* pag. 84.

4). *Reflections sur la revolution de France* (trad. Laurent, fără dată, pag. 361).

decăderii¹⁾ Nu regăsim noi oare în aceste cuvinte aceeași concepție organicistă și dinamică, pe care o întâlnim și la romanticii germani, asupra cărora ideile lui Burke, propagate de Brandis și Rehberg au avut o puternică înrâurire?²⁾

Comparând Statul cu un bun de familie, Burke se exprimă astfel: „Imaginea unor străbuni, pe cari sufletul nostru îi venerează e singură capabilă să înfrâneze prin severitatea ei solemnă spiritul de libertate ce clocotește în noi“³⁾. Iată dar precizată din nou, cu aceeași vigoare, importanța elementului irațional, a cărei afirmare caracterizează și romantica germană.

1). Citat de P. Moberg op. cit. pag. 423,

2). Vezi Michel, op. cit. p. 148, nota 5. Ahrens, Cours de droit naturel (T. I, p. 54 notă).

3). Moberg, Ibid.

CAPITOLUL XIV

CUVANTĂRILE CĂTRE NAȚIUNEA GERMANA

Iena 1806.

Vestita armată prusiană, forță militară neînfrântă, mândră de gloria marelui Frederic e învinsă de trupele lui Napoleon și ale lui Davoust. Ehrfurt, Magdeburg, Spandau, Küstrin, Stettin sunt în mâinile Francezilor. Regimentele lui Hohenlohe, Brunswick și ale Regelui Frederic Wilhelm sunt nimicite. Berlinul e în mâinile năvălitorilor.

În istoria Germaniei această epocă e hotărâtoare și plină de consecințe. Până atunci naționalismul german nu-și găsea expresia decât în cultul pe care un cerc restrâns de literați, de filozofi sau de critici îl aveau pentru trecutul poporului german. Dincolo de acest cerc nimeni nu se gândea la posibilitatea unei regenerări și a unei reorganizări a națiunii. Masa anonimă a poporului, amorfă și pasivă, era indiferentă față de destinele sale. Ideea unei Germanii unitare nu apărea decât ca un vis generos în mintea unor îndrăgostiți de ideal. Nimeni nu se gândea serios să lege laolaltă nenumăratele principate mărunte, a căror viață izolată diviza poporul prin hotare pe cari le adânceau rivalitățile și dușmăniile seculare.

Înfrângerea forțelor germane și înaintarea trupelor franceze determină însă o schimbare de atitudine. Ca o reacțiune unitară împotriva năvălitorilor străini, Germania

e cuprîsă de un val de xenofobie. Massele se agită, ducând o luptă, uneori fațîșe, alteori ascunsă, împotriva Francezilor. Asociațiuni secrete iau ființă, adesea sprijinite de guverne, ca aceea cunoscută sub numele de Tugendbund, care, deși disolvată din ordinul împăratului, continuă să se mențină, ascunsă, luptând neobosită împotriva tuturor sancțiunilor necruțătoare.

De aci înainte Germania va căuta să se izoleze tot mai mult. Ura împotriva străinilor devine generală, ea se manifestă cu mare înverșunare în literatură, în istorie, în filozofie și în politică, schimbând cu totul societatea germană. Toate eforturile vor tinde de acum înainte să creze o cât mai puternică demarcație între caracterul german de o parte și restul lumii de alta. Lupta împotriva universalismului începută încă dela finele veacului trecut găsește un răsunset în massa poporului și, dacă nu se îndreaptă încă împotriva creștinismului, ea atacă fațîș iudaismul. Arndt, încă dela 1807, vede cauza slăbiciunii poporului german în vechile tendințe cosmopolite și mai ales în ceea ce el numește (încă de atunci!) „jüdisches Weltbürgertum“¹⁾.

Johann Gottlieb Fichte. Apostolul neobosit al naționalismului german rămîne însă filozoful Johann Gottlieb Fichte, care în sălile academiei din Berlin, lansează pentru prima oară formula germanismului, credință nouă menită să fanatizeze poporul. Acest filozof timid, acest ideolog, va deveni *creatorul naționalismului doctrinal*. Cenzura înființată de Napoleon și sancțiunile imperiale l-au neglijat disprețuitoare. Și totuși cuvântările sale vor găsi un ecou puternic în massa poporului, exaltând la paroxism ura față de cîtropitori.

S'a spus adesea că Fichte este filozoful care face trecerea dela cosmopolitismul secolului XVIII la pangermanismul secolului următor. Cuvântările sale către națiunea germană²⁾ rămân încă sub influența culturii cosmopolite. Pentru el nu rassa și nici limba nu constituie singurele și nici cele mai de seamă elemente ce caracterizează națiunea germană. Doctrina sa nu se sprijină pe

1). Julien Benda, Universalisme et nationalisme, Le Temps 13 Aug. 1935.

2). Reden an die deutsche Nation (1808).

elemente concrete, ci pornind dela o Idee metafizică, aceea a unei predestinaţiunii, sau mai exact a unei misiuni universale încredinţată Germanilor, el precizează într-o doctrină clară, o idee pe care o regăsim confuză în toată istoria poporului german.¹⁾

Poporul german e pentru el poporul primitiv, poporul ales, într'un cuvânt „*Poporul*“ (*das Volk schlechtweg*). Acest popor nu este o creaţiune istorică ci dimpotrivă el îşi crează singur istoria; el nu constituie un produs derivat, ci, ferit de orice aliaj, el îşi urmează drumul către viaţa eternă în virtutea energiei sale creatoare. Ceeace îl diferenţează de celelalte popoare este râvna lui de libertate, forţa lui creatoare, iubirea de ideal şi contactul pe care-l păstrează de milenii cu forţele primitive ale naturii. Rasa, limba, ţara de origină sunt, ce e drept, factori importanţi, însă germanismul (*Deutschum*) este cu totul altceva. Iată ce spune Fichte în această privinţă :

„Acum e momentul ca din expunerea pe care am făcut-o : până acum, să scoatem la iveală ceea ce constituie caracterul german. Iată principiul de discriminaţiune.... Toţi acei ce poartă în sine o viaţă creatoare şi novatoare sau, presupunând că această însuşire nu le-a fost hărăzită, aceia ce repudiază tot ce nu e decât vanitate şi aşteaptă clipa când torentul de viaţă primitivă îi va cuprinde la rândul lor, sau chiar aceia cari, fără să fi ajuns încă aci, au totuşi presimţirea nelămurită a libertăţii şi cari nu simt faţă de aceasta nici ură şi nici teamă, ci un sentiment de iubire, — toţi aceştia fac parte din Umanitatea primitivă şi, privită ca un singur popor, constituie poporul primitiv, într'un cuvânt *Poporul*, vreau să spun : *Poporul german*.

Pentru a pătrunde sensul acestui pasaj trebuie să ne reamintim că cuvântul *Dief* ce stă la origina cuvântului modern *Deutch* (german) servea în vechea germană să desemneze *poporul*, fără deosebire de rasă, în opoziţie cu pătura cultă, civilizată, iar cuvântul *Deutch* nu a însemnat la început decât limba populară spre deosebire de limba latină a clerului şi a savanţilor.²⁾

1). Vezi şi Spenlé, op. cit.

2). Vezi Cap... p.

Iată cum continuă Fichte, ceva mai departe, caracterizarea poporului german :

„Națiunea, care până astăzi era numită germană (adică *Poporul*) nu a încetat nici o clipă de a *da dovă de o activitate creatoare și novatoare* în domeniile cele mai diverse. Ceasul a venit în sfârșit când filosofia și o cugetare pătrunzătoare a creat oglinda prin care această națiune se va putea cunoaște și în acelaș timp *va deveni conștientă de misiunea sa* pe care până atunci nu putea decât s'o presimtă în mod cu totul confuz, însă pe care i-a încredințat-o natura. Astăzi e chemată în mod formal ca *printr'o muncă liberă și conștientă să se creeze pe sine însăși* după exemplul pe care și l-a făurit, să-și îndeplinească sarcina ce i-a fost încredințată și să *închidă cercul menit să o separe de tot ce e străin de ea*. — Și iată principiul după care se va trasa această demarcațiune: «toți acei care cred în realitatea spirituală și în deplina libertate a acestei vieți spirituale, toți acei care cred în progresul etern al spiritului prin libertate, *oricare ar fi de altfel fara lor de origină și limba pe care o vorbesc*, toți sunt din rassa noastră, fac parte din poporul nostru și se vor alipi de el mai curând ori mai târziu “

Iată cum națiunea germană se confundă în doctrina lui Fichte cu o idee, o misiune la care se vor atașa cu timpul și alte popoare străine prin rassă și origină. *Străin* nu este acela ce vorbește o limbă diferită, ci acela care prin structura sa sufletească nu poate înțelege idealul germanismului. German va fi, *chiar împotriva voinței sale*, acela care păstrează în sine germenii unei moralități mai pure și ura fața de tot ce e corupt, degenerat și regresiv.

Ceea ce a urmărit Fichte în primul rând a fost să regenereze poporul din care făcea parte și să redea demnitatea națiunii germane. De aceea ideea de educațiune ocupă în doctrina sa un rol de seamă. „Germanii, spune el, trebuie mai întâi de toate să se creeze pe sine în mod conștient“. ¹⁾ El sfătuiește înființarea unor colonii școlare, izolate de corupție și de civilizație, în cari Statul prin-

1) Sich selbst mit Bewusstsein machen.

tr'o educațiune severă să poată influența conștiința intimă a indivizilor și să-și faurească o personalitate și o gândire conformă scopurilor sale naționale.

Doctrina lui Fichte mai cuprinde în sine o altă consecință de ordin economic: poporul german, în îndeplinirea misiunii sale nu se va putea sprijini decât pe sine. El trebuie deci să fie capabil să facă față nevoilor sale de ordin economic. În lucrarea sa despre *Statul comercial închis*, el pretinde Germanilor ca prin muncă, prin tehnică, prin geniul lor inventiv și metodic¹⁾, să supleze ceea ce natura oarbă a refuzat să le dea. Sobrietatea și ascetismul lor le va îngădui să se lipsească de orice lux importat care ar fi dăunător simplității morale a poporului.

Mult mai târziu Fichte, idealistul integral, se gândi ce e drept și la mijlocul practic de a realiza Ideea germană. Intrezărind dificultățile ce aveau să se ivească, anticipând asupra secolului viitor, ar fi vrut să încredințeze destinele poporului german unui despot, unui dictator capabil să asigure prin forță și prin violență izbânda germanismului, — *ein Zwingherr zur Deutschheit*²⁾. Meditând pe Machiavelli, el afirmă că poporul predestinat deduce din misiunea sa dreptul moral de a se realiza, a se afirma, prin toate mijloacele pe care i le oferă viclesugul sau violența³⁾.

1) Spenlé op. cit. p. 94

2) Ibid. p. 95.

3) Andler, Le pangermanisme philosophique, Paris 1917 p. XXVIII.

C A P I T O L U L X V .

ȘCOALA ISTORICA ȘI NOILE TEORII GERMANE ASUPRA STATULUI

Simțul istoric care se confundă în Germania cu sentimentul valorilor și tradiției naționale se afirmă cu tărie la începutul secolului trecut. Am văzut că el este opera unor literați, unor filozofi, unor ideologi, cari pregătesc astfel prin scrierile lor atmosfera în care se va desfășura gândirea secolului XIX.

Încă dela sfârșitul secolului XVIII acest spirit nou a pătruns doctrinele politice ale lui Burke. Tot în Anglia și chiar înaintea lui Burke, Bentham spunea cam în aceeași vreme că există *pentru fiecare popor un interes comun și pentru toți oamenii la un loc un interes uman*. „Arta legislatorului consistă în a face ca acest interes general să domine printr'o justă întrebuintare a pedepselor și a recompenselor“¹⁾. Bentham investește astfel legea cu un fel de misiune; ea trebuie să stimuleze apariția unui sentiment al intereselor comune. Cu toate acestea, Bentham nu se depărtează de principiul individualist decât pentru a reveni apoi îndată la el, atunci când spune că interesul comun nu poate să fie separat de interesele individuale²⁾.

1) *Traité de législation civile et pénale* (publ. Dumont) Paris 1801 Discons prelim. t. I p. XXVIII.

2) Vezi Michel op. cit. p. 141.

Scoala istorică germană. Măca lucrare a lui Savigny apărută la 1814 și intitulată *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* (despre menirea timpului nostru pentru codificare și știința dreptului) constituie alături de filozofia hegeliană punctul de plecare al unei noi concepții istorice a Statului și a instituțiilor juridice.

Metoda istorică întrezărită de Vico¹⁾ și de Montesquieu²⁾ și utilizată de Burke va da naștere, datorită acestor lucrări, unui nou sistem menit „să spulbere iluziile școlilor raționaliste de mai înainte și să arăte, că nu poate să existe drept, decât pentru un popor dat și o epocă dată, că dreptul variază cu locul și cu timpul după cum oamenii variază în loc și în timp”³⁾.

În drept, școala istorică a fost scânteia ce țâșni din discuțiunile a doi juriști de seamă, Thibaut și Savigny. Cel dintâi publicase la începutul anului 1814 o broșură, *Über die Nothwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland*, în care el era de părere că Germania trebuie să aibă de îndată o legislație uniformă după modelul codului francez sau austriac. Savigny, dimpotrivă, vede în această codificare o continuare a acelorași tendințe către formule abstracte și universale, cari s'a manifestat în tot decursul veacului XVIII. „Simțul istoric”⁴⁾ al poporului german s'ar opune la aceasta. O legiuire care ar întrerupe firul pe care istoria l-a trasat în desfășurarea ei, ar avea în sine ceva artificial, străin de sufletul și de nevoile poporului german. „Voința arbitrară a oamenilor” nu ar putea decât să contrazică și să stingă ceea ce el numește, aproape întocmai ca Herder, *geniul național al poporului* respectiv⁵⁾. Dreptul nu le naște ca un produs reflectat ci ca un produs organic al societății⁶⁾. Dreptul și instituțiunile unui popor se dezvoltă fără încetare; ca și limba poporului el e într-o continuă prefacere; ca și obiceiurile el constituie „o forță”.

1) Principii di una scienza nuova d'intorno alla comune natura delle nazioni 1725.

2) L'esprit de lois.

3) Prof. Mircea Djuvara, op. cit. Vol. III Cap. I Școala istorică, p. 31.

4) Vom Beruf p. 4 citat de H. Michel după ediția din 1892.

5) Prof. Mircea Djuvara op. cit. T. 3 p. 29.

6) Ibid.

„o funcțiune“ a poporului. Cum a luat naștere această funcțiune nu-l interesează.¹⁾ El se mulțumește să urmărească evoluțiunea dreptului dealungul istoriei din momentul în care există documente,²⁾ și să constate că în tot acest timp nu a existat nici o clipă de „repaos absolut“ în această evoluțiune. Dreptul, ca și instituțiunile, de cari el e legat în mod indisolubil, urmează destinele poporului. „El se perfecționează alături de el și dispăre atunci când poporul își pierde el însuși originalitatea sa“³⁾. Aceasta justifică părerea unui critic englez³⁾, care observând că doctrina evoluționistă nu este decât metoda istorică aplicată la organisme vii, numește pe Savigny „un darwinist înaintea lui Darwin“.

Teoria hegeliană a Statului. Ca și școala istorică, Hegel susține că Statul constituie o entitate de sine stătătoare, având o evoluție și o viață superioară și diferită de aceea a supușilor săi. Individualismul, care privea societatea ca o sumă de indivizi independenți și compleți liberi unul față de altul, era incapabil să explice ordinea ce domnește într'însa⁴⁾. Dacă însă considerăm că orice individ nu este decât o parte dintr'un ansamblu mult mai mare, aceasta însemnează că el va fi influențat și dirijat de o forță superioară lui și antrenat, împotriva voinei sale, către o țintă ce nu-i aparține și pe care el n-o poate cunoaște,

Cu toate că Hegel nu face în realitate decât să continue acțiunea deschisă de alții împotriva individualismului dela 1789, sistemul său se deosebește de toate celelalte prin amploarea și forța pe care, în cugetarea sa, o dobândește ideea de Stat. Hegel nu se mărginește, ca precursorii săi, să afirme că individul nu poate să fie conceput izolat și că el ar aparține unui mediu, unei rase, unei epoci oarecare. Plecând dela un punct de vedere diferit, pentru el individul nici nu contează: Statul e totul, el constituie o divinitate terestră sau, după expresia adoptată de Hegel, el un Terestru Divin (*ein Irdisch-*

1) Vom Beruf p. 7-8.

2) Vom Beruf p. 5.

3) Pollock, Oxford Lectures and other Discourses p. 42.

4) Michel op. cit. p. 162.

Göttliche). „Atunci când vorbești despre Ideea de Stat, spune Hegel, nu trebuie să te gândești la cutare sau cutare Stat particular, la cutare instituțiunii speciale. Trebuie să privești această Idee în sine, această *Divinitate reală*». Impotriva individualismului, care considera pe individ ca realitate primă, Hegel afirmă că generalul este mai real (el va spune chiar mai *concret*) decât particularul. El pleacă de la principiul că *ansamblul are o realitate proprie, mai permanentă, mai concretă și mai obiectivă*¹⁾ decât indivizii care trăesc în acest ansamblu și se confundă cu el. Indivizii nu există decât în măsura în care ei aparțin unei realități substanțiale, unei Idei obiective, unei Totalități.

Iată dar cum se desparte Hegel de predecesorii săi. La el nu mai citim expresiuni ca acelea de spirit sau de suflet popular, de geniu național sau de elemente inconștiente. Aceste elemente inconștiente, cari, pentru școala romantică erau cheia fermecată capabilă să deschidă orice poartă, sunt desființate cu totul în concepția hegeliană. Statul e pentru Hegel o operă a Rațiunii și nu a Naturei²⁾ Ca și raționaliștii secolului precedent, el baza Statul pe o voință conștientă, însă — și aci e diferența — această voință nu va fi o voință «subiectivă» a indivizilor, care ar conduce la vechea teorie a contractului social, ci el ne vorbește de un „*spirit obiectiv*”³⁾, conștient. Ca și romanticii el va spune că ordinea politică trebuie să copieze ordinea naturală, însă între modul cum Hegel concepe această ordine naturală și acela cum o înțeleg romanticii e „*aceiași prăpastie care desparte Rațiunea lucidă de Natura inconștientă*”⁴⁾. Sistem complex, de o amploare ce depășește tot ce s’a scris până atunci în acest sens, el apare ca o încoronare a tuturor sistemelor filosofice anterioare; de aceea și influența sa a fost atât de puternică și de variată.

Hegel înlocuiește deci ideea de națiune prin ideea de Stat. De drepturile națiunii nici nu poate fi vorbă. A spune, ca Rousseau, că autoritatea monarhului se spri-

1) Spenlé op. cit. p. 101.

2) Ibid. p. 102.

3) Ibid. p. 102.

4) Ibid. p. 102.

jină pe un acord între acesta și popor e o ercare care amenință să desființeze însăși această autoritate. Poporul, adică tot ceea ce nu e nici principele, nici funcționarii, organe ale voinței regale, constituie acea parte a Statului care nu știe ce vrea.

Statul hegelian este deci o idee clară, distinctă și rațională. „El știe ce vrea, spune Hegel și execută ceea ce vrea”. *La baza lui nu stau anumite particularități, o rasă sau o anumită națiune și nu voința individuală și nici cea colectivă nu-i poate hotărî destinul. El reprezintă o Idee...*

La fiecare epocă a istoriei se va afla un popor merit să reprezinte cel mai bine acea tă Idee. Din lupta cu celelalte el va ieși învingător. Celelalte națiuni nu pot nimic fața de el; el e creat ca să triumfe. Rând pe rând, Orientul, Grecia, Roma au reprezentat aceasta Idee în desfășurarea ei. Acum e rândul Germanilor, investiți astăzi, la rândul lor, cu o misiune istorică. Prin aceasta ei dobândesc toate drepturile de care au nevoie în îndeplinirea acestei misiuni. Ironizând în treacăt tratatele „menite să dureze o veșnicie” el neagă, pur și simplu, existența moralei internaționale, considerând războiul ca o situațiune normală între State. Hegel e metafizicianul războiului și al imperialismului.

Hegel nu este cu toate acestea pangermanist, în înțelesul obișnuit al cuvântului. Am spus că pentru el rassa face parte din acele elemente particulare ale Statului, cari nu interesează întru nimic esența lui. — Pe de altă parte dominațiunea exclusivă a unui singur popor ar introduce o ordine nouă, statică, făcând să înceteze antagonismul dintre popoare. Prin aceasta s’ar opri desfășurarea dialectică a Ideii și s’ar frâna cursul normal al istoriei,

Ceea ce face pentru Hegel superioritatea Statului prusian este faptul că el reprezintă cea mai modernă realizare filosofică a Ideii de Stat. *Acest Stat nu constituie propriu zis o națiune și aceasta e superioritatea sa; el reprezintă o Idee.* Celelalte State constituiesc națiuni, sunt legate de anumite particularități și prin aceea sunt de abia pe cale de a evolua către o formă nouă ideală, pură și rațională.

În Prusia, ca și în Germania de astăzi, Statul era totul; serviciul, funcțiunea publică sunt investite cu o misiune sacră; educația și disciplina tind să smulgă tot mai mult pe individ dela preocupările sale particulare pentru a-l antrena către o țință ideală, comună. Iată pentru ce doctrina hegeliană a avut un atât de puternic răsunet în Germania.

Pangermanismul. Treitschke. Bernhardi. Tendințele imperialiste ce caracterizează politica germană dela 1871 înainte derivă direct din concepția hegeliană a Statului și apar ca o consecință fatală a „misiunii istorice a poporului german“, ai cărei profeți au fost la începutul secolului trecut scriitori ca Fichte și Hegel.

Ca și acesta din urmă, Treitschke consideră Statul ca o divinitate înaintea căreia indivizii și popoarele nici nu mai contează. Interesele superioare ale Statului constituiesc singurele realități cari trebuiesc ținute în seamă și pentru realizarea cărora Statul are dreptul să ceară tuturor o supunere și un devotament absolut. „Atunci când Statul își neglijează forța în favoarea unor aspirațiuni ideale ale umanității, el își reneagă esența sa intimă și merge către ruină“. Aceasta trebuie să fie și politica Statului German.

Consecința este că numai Statul care e puternic are dreptul să existe.¹⁾ Statele mici trebuie să dispară înaintea celor mari, naționalitățile mărunte de asemenea; „timpul naționalităților dispersate a trecut“, spunea el. Iată de data aceasta afirmarea precisă a pangermanismului care mai târziu, prin autori ca Ernst Hasse²⁾, va trage cu cinism toate consecințele acestui principiu și va nega dreptul la viață „națiunilor intercalare“, printre cari enumeră pe Polonezi, Cehi, Maghiari, Slovaci, Sloveni, Walloni, Lithuanieni, Estonieni și Finlandezi.

Discipolul lui Treitschke, generalul Frederic von Bernhardi, reprezintă la începutul secolului nostru tendințele imperialiste ce caracterizează toată doctrina politică germană mai ales către sfârșitul veacului trecut. Teoretician al războiului, „noul Clausewitz“, cum a fost numit, nu

1). Loizeau (Hippolyte). Le pangermanisme, ce qu'il fut ce qu'il est. Paris 1921. pag. 95.

2). Ib'd.

este numai un strateg, ci un istoric și un filozof. Ideile sale sunt aceleași ca ale lui Treitschke, cu singura diferență că el se gândește la Germania și nu la Prusia. Aceasta constituie însă numai o simplă diferență de date. Treitschke scria înainte de unificarea Germaniei, Bernhardi după înfăptuirea unității germane. Fondul teoriei rămâne însă același.

Bernhardi a fost adesea acuzat că ar fi determinat prin scrierile sale, atitudinea Germaniei în 1914 și prin aceasta ar fi dintre principalii responsabili ai războiului mondial. În realitate ideile sale sunt ideile mediului în care trăia. Aceste divagațiuni ale pangermanismului găsesc totuși în Bernhardi un neobosit susținător. Din cea mai veche antichitate spune el, popoarele Europei n'au fost decât o aparență. Germanii singuri au fost o realitate. Această realitate depășește astăzi umanitatea așa după cum absolutul depășește relativul.

Forța poporului german se reazimă „pe superlорitatea sa intelectuală, pe libertatea și universalitatea spiritului german care n'a încetat o clipă de a se afirma în tot decursul istoriei.“ ¹⁾ Astfel viața spirituală germană a dat naștere la două mari mișcări pe cari se bazează de atunci înainte orice progres intelectual și moral al umanității: *Reforma* care a înfrânt jugul spiritual al bisericii și *Critica rațiunii pure* care a pus capăt arbitrarului și speculației filozofice...

Ideea de națiune în doctrina politică germană. Am reamintit aci doctrinele lui Treitschke și Bernhardi, depășind astfel ordinea cronologică pe care ne-am impus-o, numai pentru că ele se leagă direct de gândirea marilor filozofi ai veacului trecut. Pangermanismul nu poate fi înțeles decât ca o consecință a acestor doctrine politice ce corespund desigur fondului original al civilizației germane. Pe de altă parte, privind în tot ansamblul ei evoluția gândirii politice germane în ultimul secol, vom putea trage o concluziune care, din punctul nostru de vedere, apare foarte importantă. Această concluziune privește concepția specific germană a națiunii.

Mărginindu-ne la cele mai de seamă concepții politice germane, am putea spune dela prima vedere că Ger-

manii n'au avut niciodată o noțiune precisă și clară despre națiune. În concepția germană, națiunea nu a fost niciodată un corp social, definit și limitat în spațiu, cât mai ales o *idee metafizică*. Națiunea germană se confundă cu germanismul, cu ceea ce Fichte numea *Deutschtum*. Idee care, prin ea însăși, poate se recruteze o umanitate mai vastă, depășind limitele înguste pe care istoria le-a fixat poporului german. Naționalismul german nu se confundă cu patriotismul, *el este o religie nouă*. El nu tinde să izoleze poporul german, ci dimpotrivă să extindă legile germane asupra umanității. Individualitatea, Eul german, nu derivă din universalitate; ci invers această individualitate crează universalitatea; el e realitatea primă care promulgă legile și crează valorile ce se impun după aceea umanității¹⁾ Atunci când Fichte spune că poporul german este poporul primitiv (*das Urvolk*), el nu vrea prin aceasta să spună că acest popor e anterior celorlalte; el nu înțelege prin aceasta decât că poporul german nu e un produs *derivat*, o creațiune istorică, sau produsul unei civilizații ci numai un „*postulat etern al Rațiunii, un principiu metafizic*”²⁾,

Chiar dacă poporul german ar pierde însemnătatea sa politică, — așa cum în decursul istoriei aceasta s'a întâmplat în mai multe rânduri, — forța germanismului rămâne aceeași, — „Maestatea și onoarea Germaniei nu se reazimă pe principii săi, scria Schiller la 1797, într'o poemă rămasă neterminată. Chiar dacă imperiul german s'ar prăbuși în flacărele războiului, mărirea germană ar rămână aceeași”,³⁾

E drept că această concepție a evoluat și ea odată cu dezvoltarea extraordinară a Germaniei în decursul ultimului secol. Ideea unității germane se impune, în timp ce însuși naționalismul german se concretizează. Generalul von Bernhardi în capitolul în care vorbește despre misiunea istorică a Germaniei,⁴⁾ spune că prima datorie a Statului german este de a consolida națiunea germană a

1) Speu'é, op. cit., pag. 86.

2) Ibid pag. 87.

3) Citat după traducerea franceză a unei poeme. — La grandeur allemande — publicată de abia la 1902 de Bernhard Suphan.

4) L'Allemagne et la prochaine guerre p. 67 și urm.

sigurându-i dezvoltarea economică și garantându-i limitele actuale în vederea expansiunii viitoare. Concepția de națiune se concretizează astfel și ea fără a atinge totuși niciodată preciziunea concepției latine pe baza căreia se va dezvolta principiul naționalităților, ce tinde să garanteze *tuturor* națiunilor o libertate politică deplină.

CAPITOLUL XVI

EUROPA NAȚIONALISTĂ ÎN SECOLUL XIX

Influența filozofiei germane în Europa. Nu poți desvolta într'un popor virtuți al căror germen el nu-l posedă dinainte. Menirea filozofiei e doar aceea de a le stimula în clipele de desnădejde, când ele singure mai pot salva poporul și de a le apăra împotriva influențelor străine cari le înăbușe. Acesta a fost desigur rolul pe care l-a avut filozofia germană în secolul trecut. Toți istoricii, toți filozofii și toți gânditorii amintiți în capitolele precedente nu fac decât să exalte o morală proprie poporului german, care-i era mai necesară ca ori când în clipa când, înfrânt, înjosit, el era amenințat să-și piardă cu totul sentimentul individualității sale. Înfrâurirea pe care a avut-o gândirea acestor filozofi asupra desfășurării ulterioare a istoriei a fost imensă. În ea se reflectă însăși destinul poporului german, chinuit de veacuri de năluca unei misiuni pe care providența i-a încredințat-o, și numai prin ea vom înțelege istoria Germaniei din ultimul secol. Formulată pentru prima oară în clipe de umilință, cugetarea profundă națională a acestor filozofi, ne lasă să întrezărim chiar dela începutul veacului trecut surâsul disprețuitor pe care Bismark îl va arăta „latinității“ după Metz și Sedan,

Dar atunci, ne vom întreba noi, ce înfrâurire a putut să aibă asupra celorlalte popoare această filozofie națio-

nală ? Răspunsul e ușor de dat. E posibil ca și alte popoare să fie lovite de aceleași suferințe și atunci ele își vor găsi un stimulent puternic și o sănătoasă școală de energie chiar la o națiune străină. Adevărul e că, la începutul veacului trecut, aproape toate națiunile sufereau de un acelaș rău. Conștiente de individualitatea lor, încrezătoare în viitor, aproape toate erau, din punct de vedere politic, la fel de împărțite și dezorganizate.

Reacțiunea împotriva germanismului crează deasemenea mai multe doctrine, printre cari putem cita *slavismul*, al cărui susținător a fost Palacky, în Boemia ¹⁾. Această doctrină e reluată de alți scriitori în Rusia unde găsește partizani entuziaști. Tot în sensul acesta s'a încercat o doctrină a latinismului care se afirmă mai ales în Principatele Române, unde, către jumătatea secolului trecut, ea lînde să latinizeze toate formele vieții sociale, începând prin latinizarea limbii. Vom vedea cum Nicolae Bălcescu merge și mai departe atunci când tinde să opună panslavismului și pangermanismului o nouă tendință politică : *Panromânismul*.

Filozofia germană, viguroasă și exaltată a unui Fichte, putea să fie transpusă în gama sufletească a unei națiuni străine, chinuită de aceleași suferințe și de aceleași idealuri ca și poporul german. Școala istorică, a cărei influență a depășit hotarele Germaniei va îndemna și alte popoare să-și îndrepte privirile cercetătoare către trecutul lor. Influența lui Savigny asupra filozofiei politico-juridice a fost extrem de mare ; ea a răsturnat în multe părți vechea concepție a dreptului și a determinat o codificare conformă cu tradiția și spiritul poporului. Azi e dovedit că printre adepții școalei istorice din Principatele Române putem număra pe Simion Barnuțiu și mai ales pe Mihail Cogălniceanu și pe Junimiști ²⁾. Cogălniceanu, ca elev al lui Savigny, a avut chiar o concepție organicistă a națiunii mult mai avansată decât Barnuțiu rămas încă sub influența raționalismului ardelenesc ³⁾.

Doctrina naționalistă italiană. Mazzini. Aceas-

1) Vezi Ramsay Unir. Nationalisme et Internationalisme pag. 113.

2) P. Pandrea, Filozofia politico-juridică a lui Simion Barnuțiu, Buc. 1935, pag. 29.

3) Radu Dragnea, Spiritul românesc creator, „Gândirea“, 5, VIII. p. 164.

ta filozofie constitue sursa din care se vor adăpa cu nesaț toți patrioții naționaliști dela mijlocul veacului trecut, toți poeții și toți exilații, purtând în sine dorul de țară și încrederea în destinele neamului lor. Acești exilați, în mare parte Italieni, Polonezi, Germani și Români se întruneau de cele mai multe ori la Paris, la Londra, în Elveția sau în Belgia. Visul lor era reorganizarea patriei și realizarea unității și independenței ei. Animați cu toții de aceleași sentimente și simpatizând cu aceleași idealuri politice, ei urmăreau neobosiți o propagandă entuziastă pentru ideea națională.

Aceste grupări, alcătuite foarte adesea din supușii unor State diferite, aveau un caracter internațional. Ei nu luptau numai pentru libertatea patriei lor, ci visul lor era să reorganizeze Europa în baza principiului libertății tuturor națiunilor. Șeful acestor exilați era italianul Mazzini, care, luptând pentru libertatea și unificarea țării sale credea că *această unificare nu va fi posibilă decât în cadrul unei largi comunități a națiunilor libere*¹⁾

Conducător de acest ideal, Mazzini înființează la 1831 o societate „Tânără Italie” care urmărea să înroleze pe toți tinerii patrioți italieni de pretutindeni pentru a-i putea utiliza în acțiunea sa de propagandă. Discursurile erau mari, membrii acestei societăți trebuiau să fie pregătiți în orice clipă să se sacrifice pentru izbânda idealului lor și să moară cu gândul că „ideile se desvoltă numai atunci când sunt stropite cu sângele martirilor”²⁾.

Sub influența școlii romantice, Mazzini vroia ca regenerarea poporului italian să se facă printr-o reînviere a tradiției și a istoriei sale glorioase. Această tradiție și amintirea trecutului său glorios trebuiau să formeze sufletul Italiei de mâine; ele vor inspira toată activitatea și munca întregii națiuni prin exemplul gloriei sale trecute.

Dar această asociație a Tinerei Italii nu rămase izolată, căci după ea se înființează și o Tânără Germanie, o Tânără Polonie, o Tânără Ungarie³⁾. Toate erau animate de același ideal, afirmarea principiului că orice

1) Vezi Ramsay Muir, *Nationatisme et Internationalisme*, Paris 1918 p. 107—103.

2). Ibid.

3), Ibid.

națiune are dreptul să fie liberă și unită. Doctrina pe care și-a formulat-o l-a condus la afirmarea acestui principiu universal, menit să ia mai târziu o dezvoltare pe care desigur autorii săi nici n'au putut-o prevedea. Cum Mazzini avea simpatii nenumărate în partidele liberale ale marilor State apusene, Franța și Marea Britanie, acest principiu nou al naționalităților începe să fie primit sub forma largă și generoasă pe care el i-a dat-o¹⁾. Opinia europeană fusese de altfel pregătită. Cauza independenței e-lene fusese îmbrățișată cu același entuziasm pe tot continentul. În Franța ea fusese susținută de Chateaubriand în timp ce Lord Byron se ducea să moară pe pământul Greciei.

Franța de altfel nu era străină de acest principiu proclamat pentru prima oară de revoluționarii din 1789²⁾, cari totuși nu știură să-l respecte. Napoleon I, cu toate că adesea a fost nevoit să-l calce, declară, totuși că unul din elementele politice sale a fost și „aglomerarea, concentrarea fracțiunilor unor popoare, pe cari revoluțiunile și politica le-au dizolvat și le-au îmbucătățit”. „*Aș fi dorit să fac din fiecare din aceste popoare un singur corp național*, spune el. *Cu un asemenea cotegeu mi-ar fi plăcut să mă înfățișez posterității și să primesc binecuvântarea veacurilor viitoare. Eu mă simțeam demn pentru această 'glorie'*”³⁾. Mai târziu Michelet, Lamartine, Hugo, Renan, Fustel de Coulanges se fac campioni acelui-aș principiu. Napoleon al III, neputând cuceri Europa prin arme, caută de asemenea să o domine prin forța unei idei morale, apărând astfel în istorie cu prestigiul unui arbitru suprem⁴⁾. În legătură cu ideea unificării Italiei pe care el o susține, el caută să precizeze și o teorie a naționalităților.

Deosebirea dintre concepția politică germană și cea latină. Așa dar, naționalismul doctrinal, care apare ca o creațiune a Germanilor din secolul XVIII, nu a rămas tot timpul monopolul lor exclusiv ci a fost, cu-

1). Ibid, p. 109

2). Vez' M ha' Antonescu, Organizarea păcii și Societatea Națiunilor: vol. I.

3). R. Redslob, *Le principe des nationalités*. Paris 1930 p. 31, Notă.

4). Ibid. p. 31.

rând după aceea, adoptat de lumea întreagă. Totuși o diferență esențială există între concepția germană și aceea al cărei campion a fost Franța în a doua jumătate a secolului XIX. Datorită poate structurii spirituale și desigur culturii franceze, favorabilă principiilor universale și abstracte, ideea națională a avut în Franța cu totul alt aspect.

În Germania naționalismul a avut întotdeauna un caracter mai interesat; el nu a urmărit decât izgonirea străinilor și mărirea patriei germane. În Franța dimpotrivă sub influența doctrinei italiene, naționalismul ia aspectul unui principiu universal. Acest principiu nu servește numai scopurilor naționale, egoiste ci poate constitui fundamentul, pe care să se clădească o largă comunitate a națiunilor libere. Această nouă formă, mai desinteresată și cosmopolită a naționalismului, e aceea care a fost menită să se impună și să trăiască până astăzi. Pe ea se sprijină toată doctrina dreptului internațional modern, atunci când afirmă existența unei morale internaționale.

Concepția germană, mai brutală, nu poate admite existența acestui principiu decât în favoarea sa. — Naționalismul, care apare în concepția germană ca un mijloc pentru realizarea scopurilor superioare ale Statului se prezintă în concepția franceză ca o *idee morală de sine stătătoare, ca un principiu universal care-și găsește scopul în realizarea sa*. În realitate aci regăsim vechea deosebire între gândirea franceză și cea germană, cea dintâi având un caracter universalist pe care cealaltă îl combate. Concepția filozofică germană, care privește viața ca o luptă continuă și care acordă acestei lupte valoarea unui principiu creator¹⁾, nu poate să admită nici existența unei ordine internaționale statice, care ar contrazice desfășurarea naturală a istoriei.

Aceste două concepții vor deosebi până în zilele noastre politica franceză de aceea germană. — Dacă cea dintâi a ieșit învingătoare și s'a impus în cele din urmă prin ultimele tratate de pace, viitorul, înourat, nu ne îngăduie să ne pronunțăm.

1) Klaus Wagner, La lutte comme principe créateur dans la monde.

Doctrinile politice române în secolul trecut. În Principatele Române, atât în Moldova cât și în Muntenia, nu găsim încă la acea epocă o credință și o doctrină politică precisă și nici o voință puternică și unitară care să apropie laolaltă pe toți Românii. În tot decursul veacului XVIII nu găsim în Principate nici o doctrină, nici o atitudine politică hotărâtă și cu atât mai puțin nu găsim aci aceleași curente naționaliste pe cari le-am întâlnit în Ardeal. Rareori, către finele veacului, întâlnim câte un strigăt, câte o chemare izolată ca aceea lansată de Zilot Românul, cronicarul anonim, și de alți câțiva cronicari înaintea lui.

Așa dar nimeni nu s'a gândit în aceste vremuri nici în Ardeal și nici în Principate la posibilitatea realizării unui mare Stat românesc.

Această idee nu va încolți decât mai târziu în mințile românești, sub influența școalei istorice germane și după ce planul înființării unui regat al Dacilor va fi fost lansat de Ruși așa cum am văzut mai sus. — Unificarea tuturor Românilor va eși însă curând după aceea din domeniul combinațiunilor diplomatice pentru a constitui ideea centrală a câtorva doctrine politice din veacul trecut, înainte de a deveni idealul către cari se vor încorda năzuințele întregului popor românesc.

Aceste doctrine politice, asupra cărora nu există un studiu complet și dintre cari unele sunt aproape necunoscute, ni se par totuși extrem de interesante deoarece ele sunt acelea cari au condus la *ideea Statului național unitar român*. — Caracteristica acestor doctrine noi este precizarea, am putea spune chiar concretizarea ideii de națiune care, până atunci, în scrierile celor mai mulți dintre scriitorii ardeleni, apărea sub influența inevitabilă a raționalismului, ca o simplă entitate abstractă, o simplă idee fără trup și fără suflet. — Chiar atunci când concepția organicistă a națiunii își face uneori loc, ea e de multe ori atenuată de teama de a nu indispuie pe împărat de la care se așteptau reformele ce aveau să pună pe Români pe picior de egalitate cu celelalte națiuni mai avansate.

La acești scriitori nu întâlnim o concepție de politică unitară a tuturor Românilor ci numai o tendință de uni-

ficare spirituală a națiunii române. E desigur foarte mult pentru epoca în care ei scriau, dar nu era suficient ca să creeze un mare Stat național român.

Patriotismul, care însuflețea pe Români la începutul secolului trecut nu era atât un patriotism cu adevărat românesc ci era mai curând un patriotism ardelenesc, muntenesc sau moldovenesc. Evident, mândria numelui de român și ideia continuității istorice a neamului românesc dela Traian înainte, obseda mintea tuturor; însă puțini erau aceia cari se gândeau prin aceasta și la o apropiere politică a teritoriilor locuite de Români.

Dar iată că, dela 1821 înainte, se poate remarca o schimbare totală în Principate. O generație nouă se ridică, pătrunsă în întregime, sub influența ideilor din apus, nu de patriotism muntenesc sau moldovenesc ci de patriotism românesc. „Acestă generație, spune d-l Iorga, va face trecerea către generația dela 1848. Ea se va îmbăta de expresia de Român. Moldovean, Muntean erau aproape expresii jignitoare“¹⁾.

Principiul că poate exista o Dacie unitară apare încă de atunci și domină gândirea politică a celor mai de seamă Români din acele vremuri. Reînvierea Daciei de altădată nu apărea numai ca un ideal îndepărtat, ca un vis irealizabil, ci se prezenta celor mai mulți ca o politică precisă pe care nu numai realitatea istorică dar și interesele actuale o împuneau tuturor Românilor conștienți.

Mihail Cogălniceanu. Figura cea mai interesantă în această privință, aceia care domină toată această epocă atât de bogată în stăruințe luminoase, premergătoare marilor înfăptuiri de mai târziu, este desigur Mihail Cogălniceanu.

Studiind mai întâi în Franța și apoi în Germania unde urmă la universitate cursurile de drept și de istorie având ca profesor pe Savigny și pe Ranke, Cogălniceanu rămase influențat de ideile acestora. Toată gândirea și toată activitatea lui, ca și a altor contemporani, au fost de altfel profund înrăurite de această filozofie germană dela începutul secolului trecut.

1). Iorga, Desvoltarea ideii unității politice la Români. p. 49

Ca și ardelenii el urmărea în primul rând desăvârșirea unității culturale a poporului român. Revista lui de luptă, cu puternic răsunet, urma să fie Dacia Literară, care apare la 1840, cu colaborarea lui Negruzzi și Alexandri. Din nefericire însă, ea nu putu apare mai mult de două numere, fiind desființată de cenzură.

Care a fost însemnătatea acestei publicații? Iată ce spune în această privință programul Daciei Literare: „*A bina* ¹⁾ este prea moldovenească; *Curierul*, ²⁾ cu dreptate poate, nu prea ne bagă în seamă; *Foia Inimei*, din pricina unor greutăți deosebite, nu este în puțința de a avea o împărtășire de înaintările intelectuale ce se fac în ambele Prințipaturi“. Era deci necesară „o foaie care, făcând abnegație de loc, ar fi numai o foaie românească și prin urmare s’ar îndeletnici cu producțiile românești, fie din orice parte a Daciei, numai să fie bune... Scopul nostru este realizarea dorinței ca România să aibă o limbă și o literatură comună pentru toți“. ³⁾ Dar ceea ce mai caracterizează publicația aceasta era și ura față de tot ceea ce e străin și nepotrivit cu „duhul poporului“. „Dorul imitației s’a făcut la noi o manie primejdioasă, — mai spunea programul Daciei — pentru că omoară în noi duhul național...“

Influențele romantismului apusean, cu nețarmurita lui admirație a trecutului și a obiceiurilor adânc înrădăcinate în sufletul poporului, se pot afla în toată cugetarea lui Cogălniceanu: „Istoria noastră, — spunea el, — are destule fapte eroice, frumoasele noastre țări, sînt destul de mari, obiceiurile noastre sînt destul de pitorești și de poetice pentru ca să putem găsi și la noi subiecturi de scris, fără să avem pentru aceasta trebuința să ne împrumutăm dela alte nații“.

Despre națiune în general și în special despre națiunea română el a avut o concepție sănătoasă, mai reală, mai potrivită cu firea lucrurilor. Exagerările latiniștilor l-au făcut să înțeleagă părțile slabe ale susținerilor lor. Națiunea română nu se mai sprijinea pe un mit, ca acela al originii latine, și drepturile acestei națiuni el nu le mai

1) Revista lui Asaki.

2) „Heliade“.

3) O. Densușanu, Istoria literaturii române moderne vol. 3.

deduce din nobila origină romană ci le bazează pe însușirile corespunzătoare ale națiunei române. „În mine veți găsi un Român, însă niciodată până acolo ca să contribuez la sporirea romanomaniei, adică mania de a ne numi Romani, o patimă care domnește astăzi mai ales în Transilvania și la unii dintre scriitorii din Valahia. Petru Maior... a deșteptat duhul național, însă a avut și nevinoșvata nenorocire să producă o școală, destul de numeroasă, de Romani noi, care, fără a-și sprijini zisele cu faptele, socot că trag respectul lumii asupra lor când strigă că se trag din Romani, că sînt Romani și prin urmare cel dintâi popor în lume” iar mai departe el adaugă „să ne ferim domnilor mei, de această manie care trage asupra noastră rîsul străinilor... să ne coborâm din Hercule, dacă vom fi mișei, lumea tot de mișei ne va ținea”.

Acestea sunt ideile pe care le-a dezvoltat Cogălniceanu în cursul său de istorie națională arătând cum înțelege reînvierea trecutului în lumina aspirațiilor cari trebuiau să ne îndrepte spre o viață nouă.¹⁾ În tot acest curs el n'a făcut decât să dovedească existența și puterea unui „duh de unire mai de aproape între toate ramurile neamului românesc”.

Ceea ce ne izbește în toată opera lui Cogălniceanu este în primul rînd concepția clară, sănătoasă și la noi cu totul nouă despre națiune. Aceasta nu mai este redusă la o unitate spirituală, entitate abstractă, lipsită de trup și suflet, ci devine un *organism* puternic și concret, care trăește, se dezvoltă și se afirmă prin manifestările lui. Această concepție l-a ajutat pe Cogălniceanu să privească toate problemele naționale sub adevărata lor față, îngăduindu-i în cariera sa politică atît de fecundă, să ia întotdeauna măsurile cele mai potrivite cu firea și însușirile poporului român. Prin aceasta Cogălniceanu a fost în primul rînd un om politic de seamă, un înflăptuitor, înainte de a fi un istoric sau un literat ca precursorii săi ardeleni.

Nicolae Bălcescu. — Tot în făgașul luminos trasat de Cogălniceanu se situează și Nicolae Bălcescu,

1) O. Densusău op. cit. Vol. III p. 32. Tot de aci sunt luate și citatele de mai sus.

neobositul cercetător al istoriei naționale române. O seamă de idei noi se arată în scrierile de mare însemnătate politică ale lui Bălcescu. El este acela care la noi în țară enunță cel dintâi formula precisă a Statului național, a dădă a Statului care e o națiune înainte de a fi Stat și ale cărui instituții se sprijină pe tradiția națională și își găsesc origina în însuși fondul spiritual al poporului. — «Țara Românilor, dacă va lua vreo-dată rangul ce i se cuvine între popoarele Europei, aceasta o va fi ea datorită mai mult regenerației vechilor ei instituții ostășești». — El mergea cu gândul mult mai departe chiar, socotind că Românii, alături de Unguri, ar putea să învingă pe Ruși; la 3 Iunie 1849 el scria din Debrețin lui Ioan Ghica: „Aci am elemente mari între Români și de aș avea puști multe și un bun general român aș pune o armată de cel puțin 30.000¹⁾ și puțin mai târziu într-o scrisoare adresată lui Ghica spunea: „Eu tot mă țin de ideea,..... de a mă duce cu un steag național în munții Transilvaniei, la Iancu și de a porni pe Români contra muscalilor *prin ideea naționalității* și a-i scula pe toți.”

Unirea tuturor Românilor, crearea unui mare Stat național românesc vor putea singure să zădărnicească unelțirile dușmanilor noștri: „copleșiți și amenințați astfel de panslavism, mine poate și de pangermanism, noi nu ne putem mântui fără numai opunându-le *panromânismul*».

Regăsim aci desigur influența ideilor care covârșiseră ră spiritul european la acea epocă și mai ales influența aceleiași școale romantice care-l formase și pe Cogălniceanu. Cu toate acestea, Bălcescu a știut să țină seamă de realitate și să nu-și piardă niciodată cumpătul condamând exaltarea romantică a altora și spunând despre ea că „a pierdut revoluția²⁾”.

În introducerea sa la *Istoria Românilor sub Mihai Viteazu*, Bălcescu ne lămurește asupra modului cum înțreazărește el desfășurarea istoriei naționale. După ce arată cum „principiul silei” pe care se întemeiasse lumea veche a fost înlocuit prin „legea libertății, a demnității, a moralității și a perfectibilității”, el constată că de atunci înainte „omenirea a intrat în calea care o duce gradat către perfecția sa, către nemărginit, către Dumnezeu” și „din

1) Ioan Ghica, Amintiri din pribegie, p. 281.

2) O. Densusianu, op. cit. Vol. III p. 56.

transformații în transformări omenirea merge într'un progres continuu, a cărui mișcare e cu atât mai repede cu cât mai mult înaintază, că fiecare pas al vieții omenirii este un pas în această cale, care o apropie de Dumnezeu că fiecare pas al ei este un triumf al binelui asupra răului¹.

În cadrul acestei evoluții continue către perfecțiune națiunile au fiecare „o misiune evanghelică de îndeplinit pe pământ”.

„Prin împărțirea funcțiilor, națiunile în omenire, ca și indivizii în societate, produc chiar prin diversitatea lor, armonia totului, unitatea.

Orice nație dar, precum și orice individ, are o misiune de îndeplinit în omenire, adică a concurge după natura și geniul său propriu, la triumful științei asupra naturii, la perfecționarea înțelegerii și a simțământului omenesc, potrivit legii divine și eterne care guvernează ursidele omenirii și ale lumii¹).

Convingerea lui Bălcescu era că, alături de celelalte națiuni, Românii au și ei o misiune de îndeplinit. Toate străduințele lui Bălcescu se îndreaptă către ținta de a convinge și pe alții de această solie a cărei existență el o dovedește cercetând cu multă pasiune trecutul glorios al poporului român.

Această concepție luminoasă a umanității bazată pe deplina libertate a popoarelor, ale căror drepturi politice se justifică prin rolul activ pe care fiecare din ele îl are în evoluția neîntreruptă către perfecțiune, armonia totului și unitatea, constituie una din cele mai frumoase pe care le-am întâlnit. Inspirată de sigur de filosofie hegeliană ea reamintește totuși prin frumusețea sa concepția lui Mazzini exilatului idealist și profetul renașterii italiene.

Dar aceste idei nu aparțin numai câtorva oameni de seamă ci, în acele vremuri, ele pluteau în aer, și constituiau hrana sufletească a tuturor poezilor, gânditorilor și oamenilor de acțiune. Această atmosferă era de sigur făcută să apropie inimile tuturor Românilor și să le îndrepte cugetul către o țintă dezinteresată, ideal suprem al unei națiuni: *unirea politică și înjghebarea unui mare Stat Național*.

1) N. Bălcescu, Istoria Românilor sub Mihai Viteazul.

CAPITOLUL XVII

NAȚIONALISMUL ȘI STATUL DEMOCRATIC IN SECOLUL XIX

Urmările revoluției franceze. După cum am văzut, principiile universale proclamate de revoluțiunea franceză stau la origina marilor transformări politice ale societății moderne. Realizând emanciparea spirituală a maselor, revoluțiunea franceză proclamă în acelaș timp principiul de autodeterminare a națiunilor, iar, prin desființarea privilegiilor nobiliare și a deosebirilor de clasă, ea face posibilă înjghebarea unei solidarități puternice în cadrul națiunilor. În felul acesta principiile revoluționare au înlesnit consolidarea marilor State naționale.

Poporul, care, până atunci, apărea desunit, împărțit în clase sociale, orizontal suprapuse, între care nu existau alte legături decât acelea create prin subordonarea unora față de celelalte, a început cu timpul să dobândească conștiința unității lui. Stăpân de aci înainte pe destinele sale, el va căuta să se organizeze din punct de vedere politic pe baze noi, pentru a-și apăra drepturile sale intangibile. Poporul, care până atunci constituia materia plastică, modelată prin acțiunea politică a guvernelor, se animează, primește o viață nouă, proprie, și din obiect devine subiect de drepturi. Acțiunea maselor nu se afirmase niciodată cu atâta tărie ca în perioada dela 1789 la 1793. Presiunea ei violentă surpă vechiul edificiu

al Statului bazat pe principiul dinastic și pregătește terenul pe care se vor clădi marile State-Națiuni.

În felul acesta, revoluțiunea franceză stă fără îndoială la origina naționalismului modern. În trecut, cum am văzut, acesta apărea doar ca un simplu sistem politic pe care guvernanții îl invocau numai atunci când intenționau să-și extindă dominațiunea asupra unor noi populațiuni. Dela revoluțiunea franceză înainte, naționalismul devine un puternic sentiment colectiv ce însuflețește masele populare. Putem spune chiar, fără prea mare exagerare, că naționalismul, din acest punct de vedere, apare ca o creațiune a revoluției franceze.

Cu toate acestea revoluțiunea franceză purta în sine și germenul unor factori disolvanți ai națiunilor și cari, prin acțiunea lor, vor reînvia, sub o nouă formă, vechea luptă dintre naționalism și cosmopolitism. De altfel structura antitetica și plină de contradicțiuni a ideologiei revoluționare stă poate, într'o mare măsură, la origina multor curențe opuse, cari, prin violența lor, au periclitat de multe ori ordinea socială și politică.

Cauzele cari au determinat în secolul XIX și XX aceste curențe antinaționale trebuiesc căutate în două direcțiuni deosebite.

Una din ele rezidă în caracterul incomplet al reformei sociale, cealaltă în caracterul abstract și confuz al ideilor politice.

Revoluțiunea a burgheziei, ea va încuraja în interesul acesteia capitalismul, creînd, așa cum vom vedea, o nouă erarhie socială mai puțin firească și mai jignitoare decât aceea pe care o constituia odinioară împărțirea societății în cele trei ordine. În felul acesta, ea determină curînd după aceea o solidaritate internațională de clasă în locul solidarității naționale, care presupune realizarea prealabilă a justiției sociale.

Pe de altă parte, Statul democratic, așa cum era conceput de revoluția franceză era clădit pe o seamă de ipoteze și abstracțiuni, cari, chiar atunci când nu erau cu totul false erau prea subtile pentru a fi înțelese și a nu da lîc la interpretări adesea contradictorii. Din această cauză Statul, în concepția individualistă, era lipsit de au-

toritatea morală și chiar de forța materială necesară realizării idealului de justiție socială.

În cele ce urmează, vom examina pe rând aceste două cauze care au condus adesea, începând de la jumătatea veacului trecut și până astăzi, la negațiunea totală a ideii de Stat și de Națiune.

CAPITOLUL XVIII

CONCEPȚIA NAȚIUNEI ÎN DOCTRINELE SOCIALISTE

Revoluția franceză nu desființează inegalitatea socială. Revoluția franceză, care, în fapt proclamă și în parte realizează emanciparea spirituală a masselor, nu este totuși capabilă să aplice până la capăt toate principiile sale. Dimpotrivă, condusă în primul rând de interesele burgheziei, ea va agrava în interesul acesteia subjugarea economică a masselor. Având de ales între votul universal și votul cenșitar, ea preferă acest din urmă sistem, ce contrazice principiile pe care le proclamă. Constituțiunile dela 1789, 1791, 1795 nu fac decât să confirme acest sistem și să consolideze definitiv republica burgheză și capitalistă.

Cu drept cuvânt, zicea Camille Desmoulins, prin acest sistem Rousseau nu ar fi putut niciodată să devie membru într'o adunare elgiuitoare ¹⁾. În zadar se ridică Robespierre cu indignare împotriva acestui sistem cerând votul universal în numele drepturilor eterne și universale ale oamenilor. Deputatul Barnave îi răspunse că dreptul de vot nu poate fi universal, el nefiind un drept propriu zis ci doar o funcțiune, în timp ce Sieyès lega exercițiul acestei funcțiuni de averea fiecărui cetățean și considerea pe alegători ca pe „*adevărații acționari ai marelui întreprinderi sociale a Statului*”.

1). Otto Rühle, Die Revolutionen Europas, Dresda 1927 vol. II, p. 73.

Iată Statul transformat într-o întreprindere capitalistă, declarația drepturilor omului și principiile egalitare uitate, iar mica burghezie și proletariatul strivite.

Revoluțiunea franceză, care aprinsese scânteia vie a naționalismului, purta în sine dela început germenul care va aduce cu timpul desbinarea și ura în sânul națiunii.

Printre puținii care-și dădeau însă socoteală de consecințele funeste ale acestei politici a fost Marat, care prin ziarul său „L'ami du peuple” spunea încă de atunci; „Revoluțiunea s'a întors împotriva poporului și i-a adus nenorocirea. Dela început revoluțiunea nu a fost pentru acesta decât un neconținut prilej de intrigă și comploturi. Pentru funcționarii publici ea deveni curând prilejul tuturor opresiunilor și chiar pentru legiuitorii ea n'a fost altceva decât o pricină de înșelăciuni și tiranie. Astăzi ea este folosită de cei bogați, cari prin camătă și prin hoție trag foloase din ruina poporului”.

Cuvintele acestea usturătoare ale lui Marat ne înfățișează destul de bine situația societății franceze din timpul revoluției,

Dar nu numai în Franța ci în toată lumea capitalismul ia o dezvoltare extraordinară. Spiritul capitalist, „a mestec ciudat de pasionată aspirațiune către înfinit și de calcul raționalist”¹⁾, pune stăpânire progresiv pe întreprinderile europene, subjugă pe muncitorii și salariații acestor întreprinderi, până când, încetul cu încetul, „demonul capitalist” ajunge să domnească tot globul pământesc.

Consecința imediată a acestei extinderi a fost antagonismul inconciliabil dintre capital și muncă și teoria exploatarei salariatului de către proprietarul mijloacelor de producțiune. ce stă la baza tuturor doctrinelor socialiste din veacul trecut.

Atitudinea sistemelor socialiste. Socialismul a oscilat în tot decursul primei jumătăți a secolului XIX între naționalism și cosmopolitism, fixându-se în cele din urmă, odată cu doctrina lui Karl Marx, la aceasta din urmă tendință.

Dealungul evoluției doctrinelor socialiste, concepția

1). Werner Sombart, *L'Apogée du capitalisme*, Trad. fr. Paris 1932 Vol. I. p. 44.

bazelor teritoriale pe cari autorii acestia înțeleg să fondeze societatea viitoare a evoluat, oscilând sub influența unor tendințe opuse, dintre cari unele îl apropie iar altele îl îndepărtează de economia națională.¹⁾

Tendința ostilă sistemelor naționale este tendința revoluționară, aceia care urmărește desființarea ordinii actuale capitaliste.

Această tendință afirmă solidaritatea internațională a claselor împotriva solidarității naționale a cărei existență o'neagă.

Cealaltă tendință a socialismului, opusă celei dintâi, este aceea care afirmă voința de organizare printr'o coordonare metodică a activităților cu sprijinul Statului, organ al națiunii.²⁾

Primele curente socialiste au fost, cum am spus, favorabile acestei din urmă tendințe. Ele urmăresc o prefacere economică pe bazele unei solidarități naționale fără a exclude totuș raporturile economice cu națiunile vecine. Saint-Simon, Fourier, Proudhon reprezintă astfel fiecare tipul perfect al unei organizațiuni naționale și socialiste.

Naționalismul și doctrina marxistă. Dacă până la 1848, data apariției manifestului comunist, atitudinea partidelor socialiste era nehotărâtă, dela acea dată înainte ea se precizează, luând o atitudine ostilă naționalismului.

Toată istoria societăților omenești până azi e istoria luptelor de clasă; iată punctul de plecare al doctrinei lui Marx a cărui filozofie socială se va baza pe studiu atent al vieții în societate³⁾. Oricare ar fi mijloacele de producție, în fiecare societate se poate observa aceeași demarcațiune profundă între clasa conducătoare și clasa celor oprimați și exploatați. Societatea romană era divizată în patricieni, plebei și sclavi; societatea feudală în seniori, servi; societatea modernă, capitalistă, cunoaște a-

1). Roger Berg, *Le socialisme entre l' economie nationale et le cosmopolitisme*. Paris 1935, pag. 4.

2) Ibid pag. 5.

3), Ibid. pag. 104.

cum o diviziune tot atât de pronunțată între burghezi și proletari. Lumea capitalistă, „burgheză“, cum o numește Marx, ni se înfățișează astăzi împărțită „în două mari tabere dușmane, în două mari clase absolut opuse: burghezia și proletariatul“¹⁾.

Care este atitudinea acestor două clase față de comunitatea națională?

Capitalismul prin esența sa, nu poate fi restrâns într'un cadru național ci, dimpotrivă, el se plasează dela început în afară și deasupra acestui cadru. Capitalismul, fie comercial, fie industrial, fie financiar, va fi împins să nesocotească hotarele naționale pe cari le va depăși prin forța lucrurilor în căutarea unei piețe economice tot mai largi. Interpenetrațiunea mondială a piețelor financiare, schimbul internațional, înțelegerile industriale internaționale pentru o împărțire amiabilă a debușeelelor, ne dovedesc cu prisosință acest caracter cosmopolit al capitalismului modern²⁾.

Producțiunea și consumațiunea capătă, pe zi ce trece, un caracter cosmopolit mai accentuat, în timp ce vechile forme de producțiune, legate de mediul specific în care ele s'au născut, dispar tot mai mult. Industrii noi se crează, aceleași pentru toate popoarele, complet detașate de pământul pe care ele se află. Ele nu mai transformă numai materiile indigene ca mai înainte, ci prelucrează materiile străine, din regiunile cele mai diferite și mai îndepărtate, iar debușeele lor depășesc hotarele naționale, cucerind piețe tot mai întinse și legând într'o largă comunitate de interese, națiuni cari înainte se dușmăneau între ele³⁾.

În acelaș timp, aceste națiuni își pierd caracterul lor propriu. Civilizația se uniformează, producțiunea intelectuală își pierde originalitatea. Oricare ar fi durerea „reacționarilor“, *laudatores temporis acti*; vechile cadre naționale se pierd tot mai mult în marea comunitate universală, în care cuvântul de „patrie“ rămâne fără înțeles.

Dar care este după Marx atitudinea proletariatului față de această nouă situație pe care el o constată. Ră-

1). Karl Marx și F. Engels: Manifestul comunist.

2) Vezi Găetan Pirou, *La crise du capitalisme*.

3) R. Berg, op. cit. p. 110.

mâne el atașat de vechile forme naționale? Nu, desigur. Proletariatul este, prin definiție, alcătuit din oameni fără patrie, fără familie, fără proprietate și fără drepturi. Ei nu sunt legați de nimic. Reduși de capitaliști la situațiunea cea mai mizerabilă, lipsiți de tot ce poate să constituie o mulțumire, morala lor și idealul pe care aceasta îl proclamă nu se va confunda niciodată cu morala și idealurile burgheze. Naționalismul nu este și nu poate fi alceva decât o armă burgheză menită să paralizeze lupta de clasă.

Națiunea nu poate fi definită decât ca o legătură ce apropie pe oameni de pământul din care ei își trag existența și profitul lor¹⁾. Or, conform teoriilor marxiste, numai capitaliștii trag un profit din exploatarea întreprinderilor pe care le conduc, în timp ce salariații nu primesc mai mult decât ceea ce e strict necesar întreținerii lor. Proletarii nu posedă nimic, deci „nu li se poate lua ceea ce nu au”²⁾; acesta este sensul în care Marx afirmă că „lucrătorii nu au patrie”.

Națiunea, în concepția marxistă, nu poate să fie decât cadrul în care se desfășoară, deocamdată, exploatarea proletariatului de către burghezie. După cum capitalismul tinde să desființeze „demarcațiunile și antagonismele dintre națiuni” printr’o „uniformizare a producțiunei naționale și a condițiunilor de existență pe cari această le trage după sine”³⁾, creind o singură piață universală, tot așa proletarii vor fi nevoiți în lupta lor să depășească cadrele naționale.

Concepția marxistă ne impune deci concluzia că în cadrul unei singure națiuni nu poate să existe o solidaritate a claselor veșnic despărțite prin interesele lor opuse. Există însă, în schimb, o solidaritate de clasă, care leagă pe deasupra hotarelor naționale pe toți membrii unei aceleiași clase între ei.

În felul acesta, națiunea nu mai apare decât ca o creațiune burgheză, artificială, al cărei scop este exploatarea cât mai intensă a proletariatului. În cadrul ei nu poate să existe o solidaritate reală, aceasta nefiind posi-

1) R. Berg, op. cit. p. 110.

2) K. Marx și Engels op. cit.

3) Marx și Engels op. cit.

bilă decât pe deasupra hotarelor ei, între toți acei cari, legați prin interesele lor, urmăresc desființarea regimului capitalist.

Statul însuși aparține, în concepția marxistă, exclusiv burgheziei capitaliste. El constituie o forță menită să apere ordinea capitalistă și, prin aceasta, nu face decât să concureze la exploatarea sistematică a proletariatului. Statul cel mai just și cel mai democratic în aparență nu face decât să consfințească în realitate superioritatea uneia dintre clase asupra celeilalte sau, după cum spune Engels, el e o instituție «menită să mențină prin forță condițiunile de existență și de supremație ale clasei dominante asupra celei dominate». Chiar atunci când el nu consacră formal superioritatea politică a capitalismului, și se îngrădește în formule egalitare și democratice, el rămâne totuși înlănțuit de marea finanță prin bugetul său, care constituie centrul vieții politice și economice.¹⁾

Nu vom insista mai mult asupra acestei doctrine; în schimb vom căuta să vedem consecințele pe cari ea le are. Răsunetul ei a fost dela început impresionant și, într-o mare parte datorit caracterului ei științific, care o deosebea de vechile sisteme utopice. Difuzat printr-o propagandă intensă, datorită în Franța lui Jules Guesde, Paul Lafargue și Gabriel Deville; în Germania lui Karl Kautsky, Liebknecht, Rosa Luxemburg; în Italia lui A. Labriola; în Rusia de Plehanov, Simkoviici și Lenin, marxismul e acceptat de masele muncitorești cu acelaș caracter revoluționar și antinațional al doctrinei primitive.

De atunci datează antagonismul inconciliabil dintre naționalism și socialism. Atitudinea dușmănoasă a partidelor socialiste față de patriotismul burghez se precizează tot mai bine în cursul ultimelor decenii ale secolului, trecut și în anii cari preced izbucnirea războiului mondial.²⁾

Sindicalismul antipatriotic. Ideile sindicaliștilor militanți asupra cosmopolitismului antinațional și antipatriotic sunt afirmate cu multă precizie într-o anchetă asu-

1) R. Berg, op. cit. p. 113—F, Engles: L'origine de la famille de la propriété et de l'état.

2) vezi și Ar. Basilescu, Principii de economie politică vol. III.

pra „Ideii de patrie și clasa muncitorească“ făcută acum treizeci de ani de o publicație socialistă¹⁾. Iată două din răspunsurile cele mai caracteristice :

„Noi refuzăm să credem în patrie și *suntem hotărât antipatrioți*. Internaționalismul muncitoresc nu trebuie să cunoască alte hotare decât acelea cari-l despart de clasa burgheză²⁾. „Socialismul nu poate fi decât internațional. Ideea de patrie nu poate fi decât opusă lui. Muncitorul și sclavul nu au patrie.... Atâta vreme cât socialismul nu se va cantona exclusiv pe terenul luptei de clasă el va prezenta aspecte anormale și se va da loc celui mai ciudat paradox³⁾).

Cam în acelaș timp, G. Hervé, în discursurile sale, ajunge la negațiunea totală a existenței națiunilor, căutând prin aceasta să învrăjbească și mai mult antagonismul dintre clase. Iată ce spune el în cuvântarea sa din 12 Septembrie 1907⁴⁾ : „Sunt unii cari ne spun : «Să nu vorbiți de rău patria voastră!» Noi, dimpotrivă, o vorbim de rău și vom continua s'o facem și de acum înainte. Cât despre mine, eu nu voi renunța la epitetul de om fără patrie. Știu bine, o Jaurès, știu bine că națiunile sunt fapte, biserica și religiile deasemenea, dar ciuma și holera sunt fapte și ele. Ceeace importă e de a ști dacă ele sunt necesare, ineluctabile, eterne și dacă ele prezintă vreun avantaj pentru umanitatea de azi“. Iar cartea sa, apărută în 1905 și intitulată «Leur Patrie» constitue un pamflet violent și scris cu mult talent împotriva patriotismului.

George Sorel și după el Edouard Berth afirmă că un socialist nu poate fi „naționalist“, fără a fi trădător față de clasa și partidul său. Lupta dintre State nu poate decât să întârzie acțiunea luptei de clasă. Proletariatul trebuie să accentueze prin violență antagonismul claselor. În felul acesta, afirmându-se cu tărie, proletariatul va putea înfrânge frontul burghez, instaurând, în sfârșit, comunismul în locul regimului capitalist. Dar, mai înainte de toate, trebuie coborât „pavilionul patriotic“ ce maschează interesele burgheze.

1) Le mouvement socialiste Nr. 162, 1 Sep. 1905. p. 35—37.

2) Răspunsul lui J. Bouvin, citat de R. Berg op. cit. p. 128.

3) Răspunsul lui L. Antonville, ibid. p. 127.

4) Le Temps din 14 Septembrie 1907.

CAPITOLUL XIX

REAȚIUNEA CONTEMPORANĂ ÎMPOTRIVA PRINCIPIILOR DEMOCRATICE ȘI LIBERALE

Am urmărit până acum dezvoltarea lentă a ideii de națiune, idee, care ocupă un loc de frunte în toate doctrinele și sistemele ce râvnesc să explice sau să reformeze organizarea politică și socială. În materia aceasta în care juristii se întâlnesc adesea cu economiștii și cu sociologii, putem să constatăm—începând cu Hegel, Fichte, școala istorică și sfârșind cu sistemele socialiste contemporane o puternică reacțiune împotriva concepțiilor individualiste. Dacă la prima vedere, toate aceste doctrine nu au nimic comun între ele, privind mai de aproape, constatăm totuși că străduințele lor converg, tinzând toate la răsturnarea bătrânului edificiu clădit de școala individualistă¹⁾.

Până în preajma războiului mondial sortii de izbândă ai celor două concepții opuse păreau să fie egali. Vechea școală individualistă și liberală avea însă în sprijinul său o seamă de principii morale consacrate de tradiție, cu rădăcini adânci în sufletul majorității poporului,—aureolă splendidă pe care au făurit-o odinioară, în secolul renașterii politice, filozofii drepturilor omului. De această tradiție revoluționară s'au legat în tot secolul trecut ideile de libertate și de egalitate alcătuind prestigiul școlii democratice individualiste.

1) Vezi și H. Michel, op. cit. pag. 626.

Reacțiunea împotriva individualismului prezentată ca o atingere adusă drepturilor sfinte ale omului era adesea văzută într'o lumină defavorabilă. Ei îi lipsea prestigiul moral, îi lipsea acea aureolă cu care se încununa vechea școală individualistă. Chiar atunci când doctrina furniza argumente puternice împotriva liberalismului, polemicile ei nu găseau niciun răsunset în marea masă a poporului, care rămânea atașată de vechile credințe politice.

Insuficiența sistemelor democratice concepute de filozofii și revoluționarii secolului XVIII apărea cu toate acestea în multe împrejurări, oferind un câmp deschis criticilor adverse. În felul acesta individualismul pentru a rezista atacurilor e silit să-și modifice o parte din principii. Ca un corectiv adus ideii „*omului în sine*” sau „*omului filozofic*”, — sălbatec având un drept nelimitat asupra tuturor lucrurilor, — se impune ideea socială de solidaritate, — după ce, cum am văzut, adepții contractului social au renunțat demult la pretențiunea absurdă a existenței sale istorice.

Pe de altă parte în ordinea economică și socială, ca și în ordinea politică, se vorbește tot mai des de dreptul de intervențiune al Statului. Aceia cari mai apără regimul liberal, înfrânt și copleșit de împrejurări, fac totuș cu cea mai mare ușurință concesii largi adversarilor săi. Nicăieri nu mai întâlnim fără restricții și fără reticențe încrederea nelimitată pe care teza individualistă și regimul liberal au găsit-o la Benjamin Constant și la Bastiat.

În fața acestei cauze compromise se ridică din toate părțile o protestațiune energică.

Două din ideile fundamentale pe cari se sprijină doctrinele anti-individualiste sunt ideea de *națiune primitivă* ca o *formațiune naturală* și aceia a *societății considerate ca organism real*. Studiul evoluției doctrinale care duce dela ideea națiunii, asociațiune voluntară, ce nu există decât ca o consecință a unui pact social, ce leagă laolaltă pe toți membrii ei, către națiunea naturală ce există ca un fapt social involuntar și legat de funcțiunile instinctive ale umanității, — a constituit obiectul ultimei părți a lucrării de față. Am văzut cum, încetul cu încetul, își făcea loc o nouă concepție care tinde să considere națiunea ca o largă și puternică asociațiune

naturală, organism social complet, având funcțiuni proprii și scopuri determinate. Ideea continuității istorice, a desfășurării continue a progresului se grefează pe această concepție, apropiind generațiile între ele prin legături ce stau deasupra înțelegerii umane. Omul izolat nu mai contează; ceea ce contează e organismul social în care omul nu există decât ca o celulă ce-și îndeplinește rolul la locul ce-i e destinat.

Pe această concepție a societății se sprijină, cum am văzut, o sumă de doctrine politice al căror centru îl constituie ideea de națiune în noua sa cuprindere.

Erau aceste doctrine menite să înfrângă școala individualistă? Cum am spus, până în preajma războiului, sorții de izbândă păreau egali de o parte și de alta. Prestigiul vechii școale a apărut împotriva atacurilor adesea brutale ale adversarilor ei, în timp ce construcția elegantă a Statului democratic s'a menținut neatinată.

Sensul noilor doctrine politice naționaliste de după războiu. Războiul mondial, aducând victoria aliaților, a consacrat în aparență izbânda ideilor democratice și liberale. Tendințele imperialiste ale Germaniei odată înfrânte, o eră nouă era așteptată, capabilă să aducă pentru totdeauna triumful libertății și al egalității pentru indivizi și popoare. După tragedia sângeroasă și inutilă, ce a sfâșiat Europa mai bine de patru ani, o activă colaborare politică și economică începu între State. Un spirit nou de concordie și reciprocă înțelegere se stabili și, peste morimintele abia închise, plugurile începură iarăși să răstoarne brazde. Un sentiment de ușurare cuprinse toată lumea și nădejdea încolți în sufletul popoarelor, în timp ce fanfarele stridente ale naționalismului amuțiseră și în locul lor părea definitiv stabilită o deplină armonie internațională.

Timp de zece ani politica mondială a fost astfel condusă într'un spirit planetar, cosmopolit. Democrația și liberalismul eșiseră învingătoare.

Victoria deplină a fost însă și sfârșitul ideilor ce triumfară. Urmările tragice ale războiului nu puteau întârzia să se arate. Criza capitalistă și dezagregarea socială, ce-i urmă, au pus curând după aceea capăt acestei pe-

rioade de prosperitate. Teama și lipsa de încredere a înlocuit iarăși buna înțelegere între popoare.

Falimentul liberalismului a devenit inevitabil, în timp ce o nouă prefacere socială se pregătea. Principii, cari odinioară constituiau temelia unei societăți ce părea să-și fi dobândit forma definitivă, fură părăsite și în locul lor încolțiră încetul cu încetul noi idealuri și noi năzuinți.

Capitalismul și liberalismul nu cunoscuseră până atunci decât o singură doctrină capabilă să li se opună: *doctrina socialistă*. Alături de această doctrină ce tindea desigur la o îngrădire a liberalismului apărură brusc o serie de sisteme politice și economice ce tindeau să plaseze comunitatea națională deasupra intereselor individuale. Caracteristica acestor doctrine este de a se ridica în acelaș timp împotriva liberalismului și a socialismului, reacționând în interesul colectivității naționale atât împotriva capitalismului cât și împotriva luptei de clasă, factor de nestabilitate și descompunere a acestei colectivități. Națiunea a devenit astfel rațiunea supremă a oricărei activități. Din simplă entitate spirituală ea se impune ca o realitate superioară și concretă.

Atât liberalismul economic cât și socialismul încercaseră să rupă barierele naționale. Liberul schimb și circulația capitalurilor pe de o parte, pe de altă parte solidaritatea internațională a claselor, erau complet opuse oricărui particularism național. Interpenetrațiunea capitalismului comercial, industrial și mai ales a capitalismului financiar, care constituie azi modalitatea cea mai răspândită, și solidaritatea de clasă pe care se bazează întreaga sociologie marxistă, sunt astăzi atacate de noile sisteme naționale. O nouă școală economică a apărut, afirmând realitatea intangibilă a Statului, organ al națiunii, autoritatea lui superioară și dreptul nemărginit pe care-l are de a reglementa prin orice măsuri chestiunile politice, economice și sociale, urmărind realizarea perfectă a unității tuturor forțelor naționale. Mistica socială înlocuiește azi noțiunea de *clasă* prin aceea de *națiune*, fixându-și un nou ideal de ordine prin colaborarea forțelor productive ale națiunii. Această ordine națională primează astfel față de vechiul ideal de justiție, care nu mai apare ca un scop

prin ea însăși ci numai ca singurul mijloc pentru realizarea armoniei desăvârșite și a ordinii în cadrul națiunii.

În jurul acestei entități organice de sine stătătoare ce este națiunea în concepția actuală, se plasează astăzi viața politică și socială a Statelor. Inițiativa particulară nestîngherită și libera concurență cari constituiau motorul vieții economice în sistemul capitalismului liberal și lupta de clasă care în sistemul socialismului marxist constituia forța vie a progresului, sunt astăzi considerate drept elemente anarhice și urmează să fie pe cât e posibil limitate și chiar înlăturate.

Dacă ne gândim acum la rolul pe care l-a jucat în trecut democrația liberală, la adeziunile și la nădejdiile imense pe cari le stârnise sociologia marxistă, înțelegem importanța deosebită pe care o prezintă noile tendințe naționaliste, cari încheie, cel puțin deocamdată, epoca liberalismului și înlătură ideologia comunistă. Dacă ne mai gândim și la influența pe care aceste noi tendințe au avut-o asupra politicii internaționale cât și asupra dreptului public actual, vom înțelege cât e de interesantă revoluțiunea de idei la care asistăm. Și este suficient să ne gândim că acest fenomen nu este numai european, ci a reușit să zdruncine și alte continente, ca să înțelegem că nu este vorba numai de un simplu sistem economic ori politic ci, dincolo de aceste sisteme, ne aflăm în fața unei revoluțiuni mai profunde cu caracter universal.

A încerca să deducem din sistemele politice și economice experimentate în epoca de după război care este concepția națiunii care se impune astăzi e totuși o sarcină destul de grea. Principala dificultate pe care am întâlni-o e datorită lipsei de precizie a noilor doctrine abia de curând formulate.

La drept vorbind, toate aceste doctrine sunt posterioare instaurării regimurilor politice pe cari le sprijină. Atât fascismul cât și național socialismul „înainte de a fi un cuvânt au fost o acțiune”. ¹⁾ Cu timpul printr-o serie de măsuri, creînd instituțiuni noi, modificînd pe cele vechi, cele două curente politice își precizează

1) C, Arena, Mussolini e la sua opera, Roma 1928 p. 61 — Marcel Prelot, La théorie de l'état dans le droit fasciste, Melanges Carré de Malberg, Paris 1933

totuși doctrina lor. Este astăzi această doctrină complet clarificată? Cel puțin în ceea ce privește național-socialismul, forma germană a noului curent, putem afirma că el se află în plină transformare. Fascismul a știut ce e drept să îmbrace o formă mai doctrinală, mai puțin haotică, din care am putea deduce astăzi un număr de principii mai mult sau mai puțin clare. Cu toate acestea pentru a înțelege ce este Statul fascist, care este esența sa spirituală, structura sa sociologică, construcția sa juridică, pentru a înțelege geneza și dezvoltarea sa trebuie să privim Statul fascist așa cum *tinde* să se realizeze. În loc să ne absorbim în trecut, trebuie să examinăm viitorul și să compensăm deficiențele unei *lex condita* scontând virtualitatea unei *lex condenda*¹⁾ căci toate instituțiunile actuale nu au decât un caracter experimental.

Și totuși atât fascismul italian cât și național-socialismul german ne lasă să întrevădem o concepție proprie, profund originală și nouă a națiunii. Națiunea văzută prin prisma acestor curente nu poate fi confundată nici cu aceea imaginată odinioară de școala individualistă și nici cu aceea pe care ne-au prezentat-o în secolul trecut adepții școalei istorice. Noua concepție despre națiune nu are nici o legătură cu vechile doctrine politice, ci este toată impusă de împrejurările sociale contemporane.

Noua concepție italiană a națiunii — Națiunea italiană, — spune Carta Muncii din 1927 — *este un organism având o existență, scopuri și mijloace de acțiune superioare, ca putere și durată acelora ale indivizilor izolați sau grupați, cari o alcătuiesc. Ea constituie o unitate etică, politică și economică ce se realizează integral în Statul fascist.*

Această formulă, dată de D-l Alfredo Rocco, ne impune următoarele concluziuni: ²⁾

- 1) Existența națiunii ca organism distinct.
- 2) Subordonarea individului față de scopurile superioare ale națiunii.
- 3) Realizarea totală a națiunii prin Stat.

1) Bottai, L'ordinamento corporativo, în Rivista de diritto pubblico, anul 1930 p. 302.

2) M. P.élot, op cit. pag. 439.

În noua concepție sociologică a Statului fascist națiunea, spre deosebire de umanitate în general, există nu numai ca *fapt biologic*, ci și ca *idee socială*, ¹⁾

Ca fapt biologic ea constituie un organism complet și independent posedând o viață și mijloace de acțiune proprii. Ca orice organism, ea se naște, se dezvoltă, decade și moare.

Ca idee socială, națiunea constituie o unitate morală, spirituală, ce depășește atât indivizii cât și generațiile pe care le cuprinde și le leagă dealungul istoriei. Ea constituie unitatea socială prin excelență care rămâne veșnic identică cu sine însăși, având patrimoniul său propriu, exclusiv spiritual, pe care fiecare generație îl primește dela înaintași săi și pe care ea îl transmite tuturor acelorora ce vor veni după ea.

Pe deoparte națiunea constituie *cadrlul vieții sociale, politice și economice*, pe de altă parte ea reprezintă o idee, *Ideea unității și continuității spirituale*. În acest din urmă sens națiunea dobândește și o netăgăduită valoare etică.

Acesta este îndoitul aspect sub care trebuie privită națiunea în concepția italiană contemporană.

Națiunea este cadrul vieții economice, sociale și politice. Dacă facem o paralelă între sistemele socialiste contemporane și fascism putem să constatăm dela început că între ele există legături comune și, adesea, ciudate puncte de contact. Dar ceea ce vom observa din primul moment este importanța pe care și unui și celălalt o arată factorului economic și economiei în general. Națiunea ne apare în felul acesta nu numai ca o grupare politică ci și ca o grupare cu caracter economic. Ea este cadrul în care toți acei cari produc prin munca lor își pot desfășura activitatea, sub protecția Statului și în interesul general. *Producătorul constituie celula inițială a activității economice și în concepția fascistă înlocuiește cetățeanul Statului democratic.* „Nu vor participa la conducerea Statului decât aceia cari muncesc, produc și aduc o colaborare oarecare la propășirea Statului prin

1) Prelot op. Po cit. 41

activitatea lor individuală¹⁾). Cei inactivi nu fac parte din națiune; ei trebuiesc excluși sau adaptați.

Saint-Simon apare astfel ca precursorul acestei doctrine²⁾. Pentru el ca și pentru Mussolini, ținta pe care trebuie s'o urmărească Statul trebuie să fie în primul rând aceea de a trece cât mai repede posibil puterea din mâinile celor inactivi în acelea ale muncitorilor.

Dacă totuși inițiativa particulară rămâne, în domeniul producției instrumentul cel mai eficient și cel mai util intereselor națiunii³⁾ nu rămâne mai puțin adevărat că această activitate individuală trebuie reglementată și supusă tuturor îngrădirilor pe care le reclamă interesele superioare ale națiunii.

Liberul joc al forțelor productive este îngăduit numai în măsura în care el constituie motorul vieții economice. Aceste forțe însă trebuie să fie „ordonate de o conducere puternică, orientate ca un magnet către un același scop : binele colectivității, serviciul poporului și al patriei⁴⁾).

Colectivitatea are datoria să intervină pentru a reglementa „cadeța” activității particulare a producătorilor, cari rămân responsabili față de ea pentru scopurile producției lor. Așadar individul apare subordonat națiunii. Producătorul nu este interesant prin el însuși ci numai prin serviciile pe care poate să le aducă națiunii în care este încadrat. Statul, „interpret unic și suprem al necesităților vieții naționale⁵⁾”, își exercită oricând controlul său efectiv, având sarcina să creeze națiunea în conformitate cu scopurile sale.

Fascismul ajunge în felul acesta să confunde economia cu Statul. Aceasta alcătuiește ceea ce doctrinarii italieni numesc „a patra dimensiune a Statului”, alături de elementele tradiționale, teritoriu, populație și suveranitate. Integrând economia în Stat, fascismul se aproprie în această privință de socialism, cu o singură deosebire, aceea că, pe când în Statul socialist economicul primează politicul, Statul fascist subordonează totul politicului.

1) Mussolini, Discurs în Camera deputaților, 28 Maiu 1928.

2) Roger Berg, op. cit. p. 47.

3) Articolul 7, aliniatul 1 din Carta Muncii.

4) Discurs al d-lui Schacht, Ministrul Economiei, ținut în Consiliul Economic al Reichului, Berliner Boersenzeitung 13 Martie 1934.

5). Discurs Mussolini, Roma 18 Martie 1934, Corriere della Sera 19 III 1934.

Bolșevismul reduce rolul Statului la acela de administrator și de regulator al economiei; fascismul, menținând întâietatea politicului, combate cu tărie teza socialistă a dispariției Statului. În felul acesta privitye, fascismul și bolșevismul apar cu totul opuse.

Națiunea constituie, ce e drept, cadrul în care se desfășoară orice activitate productivă, însă această activitate rămâne supusă inițiativei particulare. Rolul Statului nu este un rol de gestiune directă ci numai unul de priveghere. El urmărește această activitate individuală și o îngăduie atâta timp cât ea nu contravine intereselor superioare ale națiunii, rămânând „instrumentul cel mai eficace și cel mai util al intereselor națiunii“.

Statul fascist rămâne totuși hotărât anti liberal. Singurele drepturi și libertăți pe cari le posedă individul (libertatea proprietății, libertatea conștiinței...) nu sunt îngăduite nici ele decât în măsura în care jocul lor se dovedește a fi util națiunii și Statului. Formula fascistă „totul pentru Stat, nimic în afară de Stat, nimic împotriva Statului“ rezumă perfect noile tendințe în această privință. D-l Mussolini își îngăduie toate ironiile atunci când vorbește de regimul „demo-liberal“ sau despre „cadavrul în putrefacție al libertății“¹⁾.

Ideea de națiune în teoria Statului fascist. Privită ca Idee socială, națiunea se confundă cu Statul; aceasta este ceea ce caracterizează concepția fascistă a Statului.

Fascismul, — spune Sergio Panunzio,²⁾ — are despre Stat o concepție cu fundament sociologic. El constituie factorul ce unifică și crează societatea, care prin propriile sale mijloace nu poate rezista. Mai exact, putem spune că societatea este materia, a cărei formă este Statul. După cum materia tinde să ia o formă, tot astfel societatea tinde către Stat³⁾.

Națiunea în această concepție nu poate exista decât ca Stat. „Națiunea nu mai crează Statul ca în vechea concepție naționalistă, care servea de bază studiilor publiciștilor Statelor naționale din Secolul XIX; ci dimpo-

1). Barthélemy, Tr. de dr. Const. pag. 26.

2) S. Panunzio, Lo Stato fascista, Bologna 1924 p. 51.

3) M. Prélôt op. cit. p. 440.

trivă, *Statul crează națiunea* căci el este acela care dă poporului o voință și deci și o existență efectivă ¹⁾“ „Dreptul la independență al unei națiuni — spune d. Mussolini ²⁾ — nu este sprijinit pe o conștiință literară și ideală a propriei sale existențe și cu atât mai puțin pe o situațiune de fapt mai mult sau mai puțin inconștientă și inertă, ci pe o conștiință activă, pe o voință politică activă și capabilă să-și dovedească dreptul: adică pe un Stat „în fieri“.

Așa dar, dacă analiza poate și trebuie să despartă ideea de națiune de aceea de Stat, în practică acestea nu pot să existe decât confundate și identificate ³⁾. Asimilându-se națiunii, Statul împrumută dela aceasta caracterul ei transcendent, devenind asemenea ei o «realitate istorică și definitivă» ⁴⁾, având o viață proprie și mijloace de acțiune superioare acelorale ale indivizilor.

În această confuziune între Stat și națiune și în identificarea întreselor și scopurilor lor rezidă — spun apărătorii noilor concepții — toată forța Statului fascist. După cum națiunea constituie forma «aristocratică» a societății — spune Panunzio — tot astfel Statul fascist e Statul prin excelență, pentru că el constituie un Stat național.

Național-Socialismul. Acesta, cu toate că în practică recurge la sisteme asemănătoare cu acelea pe care le aplică fascismul, păstrează totuși în doctrina sa o notă profund originală, datorită situațiunii de fapt în care se afla Germania în perioada ce a urmat războiului și mai ales caracterului propriu al sufletului german.

După cum am văzut într'un capitol precedent, Germania nu a avut niciodată o noțiune exactă despre națiune, — sau mai bine zis, Germanii nu au avut întotdeauna decât un *sentiment* al acestei Idei, pe care *nu au putut-o înțelege* niciodată deplin. Naționalismul german a fost veșnic dominat de ideea misiunii supreme a poporului, a culturei sau a rasei germane. Prin exagerările sale, și ca o reacțiune împotriva acestor exagerări, el a

1) Mussolini, *Le Fascisme*, Paris 1933 p. 23.

2) *Ibid* p. 23.

3) Prelot *op. cit.* 441.

4) *Ibid* 441.

desvoltat și la celelalte popoare sentimente analoge ce stau astfel la origina naționalismului modern.

Am spus, într'un capitol precedent, că naționalismul doctrinal este o creațiune germană. Acesta este adevărat numai până la un oarecare punct. În această privință Germanii, chiar dacă apar ca inventatori, sunt lipsiți de obiectivismul și calmul ce nu pot să lipsească marilor creațiuni. Doctrinile naționaliste germane nu se prezintă niciodată sub o formă obiectivă, științifică; ele își trag, din sufletul neliniștit și mistic al Germanilor, caracterul lor subiectiv și exaltat.

Acest spirit apocaliptic și exaltat domină și astăzi doctrina național-socialistă. În ea regăsim aceleași sentimente cari au covârșit întreaga istorie a acestui popor și ideea că, — civilizația occidentală fiind amenințată să dispară în urma influențelor străine, asiatice, — singur poporul german, prin puritatea rasei sale este capabil să regenereze societatea și cultura europeană, în virtutea misiunii înalte pe care destinul i-a încredințat o.

Statul are datoria să desvolte patrimoniul material și spiritual al poporului și să mențină pură rassa germană pentru a-i îngădui să-și îndeplinească această misiune. Cultul rasei și al tradiției germane domină toată doctrina național-socialistă. Această doctrină nu conduce însă la o concepție nouă a națiunii, cum era de pildă concepția fascistă; ci, dimpotrivă, negând implicit existența unei grupări organice cu un caracter național, în sensul fascist al cuvântului, ea se sprijină exclusiv pe abstracțiuni ca ideea superiorității etnice a poporului german.

Național-socialismul nu pleacă deci dela o concepție organică a națiunii, asemenea celei fasciste ci dela un principiu irațional: superioritatea etnică a Germanilor. Aceștia nu constituiesc o națiune în sensul obișnuit al cuvântului ci o rasă și un ideal.

Cu toate acestea concluziile practice la care a ajuns național-socialismul nu diferă prea mult de acelea ale fascismului. Sistemul politic și economic este același; diferențele de detaliu dispar în fața cadrului general. Același cult al idealului și al tradiției, aceeași politică economică tinzând la crearea de noi forțe economice și la dezvoltarea maximă a celor existente, aceeași preocupare de soarta

muncitorilor, aceleași tendințe socialiste domină politica guvernelor atât într-o țară cât și în alta. Ceeace diferă este numai justificarea acestei politici.

Iată în această privință un exemplu caracteristic. Fascismul italian afirmând solidaritatea de interese în producțiunea națională, plecând așa dar dela un punct de vedere economic național, proclamă în acelaș timp desființarea claselor sociale cari, prin cearta dintre ele amenință să destrame unitatea națiunii. Scopul doctrinei fasciste era acela de a realiza o aderență desăvârșită între viața economică și socială a națiunii și aceea politică a Statului. Ceea ce preocupă deci în primul rând guvernul italian este menținerea unității economice, politice și spirituale a națiunii. Național-socialismul încearcă deasemenea să supprime diferențele de clasă socială, însă dintr'o rațiune cu totul diferită. Unitatea organică a națiunii nu-l preocupă atât cât demnitatea rasei germane, care nu poate îngădui ca o mare parte a poporului și anume clasa muncitorilor să fie pusă într'o situațiune materială și morală inferioară.

Naționalism și socialism. Atâta vreme cât naționalismul a rămas în concepția democratică liberală o simplă figură de retorică parlamentară, sau cel mult un sentiment vag, cultivat și exploatat de partidele politice, lupta muncitorilor împotriva naționalismului era într'o foarte mare măsură justificată. Lipsa totală de organizare a producțiunii și imposibilitatea în care se aflau guvernele de a reglementa raporturile de producțiune, au contribuit în mare măsură la agravarea anarhiei sociale și la exaltarea urei de clasă.

Individualismul liberal, pe care-l găsim la baza tuturor doctrinelor democratice moderne, era ostil oricărei reglementări. Toate raporturile vieții sociale nu puteau fi reglementate decât exclusiv prin forța materială de care dispuneau categoriile sociale în cauză. Aceasta este cu atât mai caracteristic pentru raporturile dintre patroni și lucrători. Atât politica muncitorească, cât și aceea a patronilor au uzat întotdeauna de mijloace materiale de con-

strângere, rezultatul conflictelor dintre ele fiind hotărât de forțele de cari dispuneau, și dreptatea fiind de partea celui mai tare. Atâta vreme cât industriașii au avut o suficientă influență în parlament, ei au fost aceia cari au dictat condițiunile și cari au alcătuit întreaga legislație muncitorească; atunci când massa exploatată a muncitorilor a devenit destul de puternică, ea a încercat deasemenea să reglementeze prin violență raporturile sale cu patronii. Rezultatul nu putea fi decât anarhia socială și proclamarea dreptății celui mai tare.

Statul, incapabil să intervină în mod efectiv, ajunge să fie privit ca o simplă construcțiune juridică, lipsită de o bază reală,—fiecțiune monstruoasă prin care forța brutală,—singura realitate concretă,—acoperea arbitrariul, abuzurile și lipsa de discernământ politic a clasei conducătoare. Lipsit de orice autoritate morală, el va fi atacat odată cu întreaga organizație politică. Socialismul va fi în felul acesta nevoit să ia o atitudine hotărât revoluționară, bazată, cum am văzut, pe lupta de clasă.

Am văzut într'un capitol trecut atitudinea socialismului în cursul ultimei jumătăți de veac. Cosmopolit și antipatriotic el neagă existența Statului și a națiunii, creațiuni burgheze pe cari se sprijină numai aceia ce „profită de toate întreprinderile ale căror sarcini sunt suportate de întreaga națiune”.

Atât fascismul italian cât și național-socialismul german caută să realizeze astăzi o conciliațiune între socialism și naționalism. Această tentativă de conciliere constituie una din cele mai de seamă caracteristici ale noilor doctrine.

Cauza principală a anarhiei sociale și a nesfârșitelor conflicte dintre categoriile productive era lipsa unei autorități morale și materiale capabilă să creeze și să aplice normele morale și juridice și să impună o disciplină socială. Noile doctrine politice nu caută în realitate decât să creeze această forță morală, capabilă să stăvilească acțiunea distructivă a luptei de clasă și să ridice nivelul moralității publice prin constrângerea de tot momentul pe care ar exercita-o asupra indivizilor.

O regulă de conduită nu există numai prin simplul fapt că ea constituie un mod de acțiune obișnuit; ea e

înainte de toate, după cum spune Durkheim, un mod de acțiune *obligator*, adică sustras într-o oarecare măsură arbitrariului individual. Acest caracter obligator nu poate să-l confere decât o *societate constituită*, care, singură, se bucură de autoritatea morală și materială prin care să se impună indivizilor și de continuitatea necesară pentru a menține această regulă dincolo de raporturile efemere în cari ea se incarnează¹⁾.

Istoria a cunoscut pe rând mai multe grupări constituite. Astăzi cea mai largă și cea mai completă și unitară este națiunea constituită ca Stat, organism social extrem de complex, în care legăturile economice joacă actualmente un rol de frunte, ființă morală ce sintetizează într-o unitate superioară toate formele vieții morale și intelectuale ale omului.

Problema muncii apare astfel strâns legată de problema națională căci pe de o parte națiunea n-și va realiza unitatea desăvârșită fără ca în prealabil să se soluționeze problema echilibrului social și pe de altă parte justiția socială nu se poate afirma decât într-o națiune bine încheată.

În felul acesta încercarea de conciliere între naționalism și socialism făcută de fascism și național-socialism,²⁾ trebuia să ducă la o suprapunere și chiar la o identifi care a celor două credințe. În doctrina germană contemporană se confundă într-una singură cele două tendințe, cea naționalistă și cea socialistă, odinioară opuse. „Cine vrea să fie astăzi naționalist trebuie să fie socialist. Și invers...”³⁾

Tot ceea ce va contribui să sporească solidaritatea membrilor națiunii realizând o coeziune organică superioară a tuturor categoriilor productive va contribui implicit să ridice și mai mult autoritatea morală a grupului, a națiunii, a cărei supremație va contribui, la rândul ei, să stabilească ordinea și să îndrepte echilibrul social. În felul acesta se poate ajunge într-o mare măsură la o conciliațiune între naționalism și socialism. Mai mult decât atât, putem spune că nu există măsură cu un caracter

1). E. Durkheim, *De la division du trav. soc.*, Prefață.

2). A. Rosenberg, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*, p. 534 urm.

3). Ibid. p. 538.

sincer social, care să nu aibă în acelaș timp și un caracter național. După cum națiunea nu poate fi consolidată decât înlăturând cât mai mult inegalitatea socială printr'o strictă reglementare a libertății individuale și printr'o justă repartiție a bunurilor, tot așa toate aceste măsuri nu vor putea fi realizate printr'o schimbare bruscă în ordinea juridică, socială și economică a raporturilor dintre clase, ci numai prin stabilirea unei forțe morale superioare care să formuleze și să consacre un sistem complet de reguli pe care să se sprijine o cât mai activă colaborare a forțelor naționale.

Pentru soluționarea problemei muncii, care în zilele noastre se prezintă sub o formă caracteristică și amenințătoare, s'au făcut mai multe încercări în diferite State. Într'unele din ele ordinea a fost răsturnată pe cale de revoluție în timp ce altele n'au făcut decât să adopte un simplu și modest regim de reglementare și de protecție a muncii. Rusia, Italia, Germania, Statele Unite, Austria și Portugalia sunt State în care se fac astăzi experiențele cele mai interesante în această privință. În fiecare din aceste State se acordă azi o deosebită importanță clasei muncitoare, care singură se bucură de toată sollicitudinea și protecția Statului; în fiecare din ele se caută astfel să se restrângă sau să se adapteze noilor condițiuni regimul capitalist.

Fascismul, național-socialismul, codurile N. R. A. corporatismul austriac sau portughez ne apar astăzi ca fiind tot atâtea experiențe ce tind să găsească o soluțiune unor probleme sociale a căror formă din ce în ce mai gravă, devine amenințătoare. Chiar dacă nu au, ca bolșevismul, valoarea unui principiu universal, ele au reușit să refacă, cel puțin în parte, echilibrul social. În ceea ce privește Italia, se poate spune că fascismul a rezolvat în total problema muncii; național-socialismul, care se inspiră din aceleași principii, a reușit deasemenea să înlătore pericolul unei revoluțiuni; experiențele făcute cu mult curaj de președintele Roosevelt par să deschidă noi orizonturi politice economice și sociale ale Americii. Chemat să îndrepte mizeria socială datorită crizei, să liniștească pe muncitorii revoltați, să hrănească aproape 20 milioane de șomeri, (socotind și

fermierii ruinați¹⁾), președintele Roosevelt declară că aceasta nu este posibil decât punând capăt speculațiunii și câștigurilor nejustificate și îndreptând din nou lumea către o muncă cinstită²⁾).

Aspectul anticapitalist al acestor doctrine apare evident chiar pentru un observator care, prevenit, ar înlătura dela început partea de exagerare cuprinsă în programele propuse.

Oameni din popor, cei doi șefi ai marilor mișcări naționale din Italia și Germania, au rămas întotdeauna într'o strânsă comuniune cu masele populare. „Apropierea de popor” constituie cuvântul de ordine pe care Ducele l-a pronunțat la Neapole la 25 Octombrie 1931 adăugând că pentru aceasta va trebui să se corijeze „insuficiența economiei liberale și să se subordoneze dreptul de proprietate intereselor superioare ale națiunii”³⁾).

Scopul acestor sisteme, chiar atunci când ele depășesc cadrul economic sau politic, trecând în domeniul reformelor sociale, nu-și pierde prin aceasta caracterul său. național. Problema muncii, producțiunea și chiar problema repartiției bunurilor nu sunt privite numai sub unghiul unor considerațiuni de justiție ideală și absolută. Preocuparea lor e mult mai realistă. Scopul lor este acela de a consolida națiunea, de a-i spori producțiunea și de a întări solidaritatea dintre membrii ei pe baza unor principii de echitate socială putând satisface marea masă a locuitorilor. Fascismul și celelalte doctrine analoge nu caută deci să rezolve o problemă abstractă de principiu așa cum încearcă s'o facă bolșevismul ci numai o problemă practică. Ele pleacă numai dela ideea că, printr'o mai echitabilă repartiție a bunurilor, masele populare se vor simți mai legate de patrie și în caz de pericol vor fi mai ușor antrenate în luptă; căci fiecare muncitor, fiecare țăran își va apăra în felul acesta propriul său patrimoniu. Participând mai intens la viața națiunii, prin aceasta el se va simți oricând apărătorul necesar al patriei și al familiei sale.

Preocupările de justiție socială ne apar deci cu un

1) Nicolai, Probleme der Zeit, p. 14 și 18.

2) Ibid.

3). vezi Gaëtan Pirou, La crise du capitalisme, Paris 1934, pag: 110.

caracter strict utilitarist. Chiar atunci când D. Mussolini se adresează masselor prin cuvintele: „Cămăși negre și tovarăși muncitori“, afirmând „sfârșitul unei perioade a istoriei contemporane, sfârșitul economiei liberale și capitaliste“¹⁾, el nu o face decât pentru a propune în schimb, ca soluțiune a acestei crize, un sistem național corporativ prin care să consolideze pe viitor națiunea italiană.

Acelaș lucru putem spune desigur și despre măsurile anticapitaliste prevăzute în programul partidului național socialist, în codurile N.R.A., etc.

Cu toate acestea, realizările acestor sisteme sunt extrem de interesante și merită toată atențiunea. Influența lor a fost destul de mare pentru a modifica printr'un „metamorfism de contact“ structura economică, politică și socială a câtorva alte State.

Dacă ele vor rezolva în întregime chestiunea socială din punctul de vedere al masselor actuale este foarte probabil că influența lor va fi imensă.

1) Mussolini, Discurs către muncitorii din Milano, 7 Octombrie 1934.

CAPITOLUL XX

IDEEA DE NAȚIUNE ÎN DOCTRINA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

Acela care, la noi, ar încerca să distingă din haosul credințelor politice contemporane, câteva sisteme precise și bine definite, și-ar propune desigur una din sarcinile cele mai anevoioase. Doctrina românească este în această privință una dintre cele mai confuze și mai sărace, chiar dacă uneori întâlnim câteva tendințe, câteva curente sau idei cari se afirmă și la noi cu oarecare vigoare. Totuși sisteme politice complete și bine definite, cu idei clare asupra tuturor problemelor nu găsim. Totul este confuz, unilateral și necomplet.

Naționalismul, credință politică de ultima modă, nu putea să nu aibă un răsunset și la noi în țara. El face astăzi parte din demagogia cea mai banală a partidelor politice dintre cari nu este nici unul care, prin denumirea sa, să nu se întituleze «Național».

Totuși, dincolo de acest naționalism, care în realitate nu e decât o simplă formulă lipsită de sens, întâ'nim și câteva credințe sincere și, uneori, chiar câteva idei. Pe acestea din urmă vom încerca să le desprindem. Oricât de sumar ar fi acest studiu el trebuie să cuprindă totuși două nume mari, acela al domnilor Nicolae Iorga și A. C. Cuza. Alături de ele, deși într'un plan oarecum diferit, poate fi situat și domnul profesor Rădulescu-Motru.

Ideea de națiune în doctrina domnului prof. Cuza. Concepția pe care domnul Cuza o are despre națiune trebuie pusă în legătură cu ideile generale pe cari domnia-sa

le are asupra evoluției și dezvoltării populațiilor. Teoria sa profund originală asupra „poporației” explică astfel ideile sale politice.

Poporația constituie după domnul Cuza „totalitatea indivizilor cari sunt chemați a se desvolta în anumite hotare geografice, politice, etnice sau economice, prin urmare și grupările, națiunile și rasele, în cari se desface populația pământului”¹⁾. Această populație, deși este alcătuită, la rândul ei din alte categorii sau clase sociale, constituie totuși o ființă organică, un tot nedespărțit²⁾.

Cercetând cauzele cari determină dezvoltarea populațiilor, domnul Cuza ajunge să formuleze câteva principii pe care le cuprinde în formula următoare:

*Poporația are tendința constantă de a trece de limita de pe urmă a dezvoltării ei posibile, limită determinată în tot momentul de cantitatea mijloacelor de existență pe cari și le poate procura și cu care este obișnuită să trăiască*³⁾.

Consecința este o neconținută lărgire a acestei limite, presiunea populației fiind astfel cauza adevărată a progresului, ridicând, pe măsura necesității, nivelul de existență al omenirii prin perfecționarea mijloacelor de producție și prin organizarea sau cultivarea sentimentelor sociale. Principiul *poporației* formulat mai sus devine astfel *principiul civilizației*.

Concluzia cea mai importantă pe care domnia-sa o trage din principiul populației este că pe un teritoriu determinat nu se poate desvolta decât un singur popor, căci dacă trăesc mai multe neamuri la un loc, *cari nu se amestecă prin legături de sânge*, ele alcătuiesc pe atâtea populații cu interese protivnice, fiecare căutând a-și lărgi sfera proprie de dezvoltare, deoarece toate sunt stăpânite de aceleași tendințe nemărginite de înmulțire. Conflictul trebuie deci să izbucnească între acestea mai curând sau mai târziu.

În conflictul acesta dintre popoare, *dreptul istoric* întemeiat pe stăpânirea trecută nu are decât o valoare teoretică dacă nu se întemeiază pe *stăpânirea de fapt*

1) A. C. Cuza „Despre populație”. Iași 1899, pag. 423.

2) Ibid. pag. 399.

3) Ibid. pag. 374.

în prezent. Stăpânirea trecută nu contează decât în măsura în care ea indică acelui popor *datoria* pe care o are de a exclude pe oricare altul, și de a păstra neștirbit patrimoniul creat și apărut prin muncă de generațiile trecute. El nu poate renunța la această datorie de care e legată existența sa nici cel puțin în numele *umanității*, și oricât i s'ar cere aceasta, căci altfel nu ar însemna decât să renunțe definitiv la propria sa existență în favoarea veneticilor.

Această datorie este cu atât mai puțin discutabilă cu cât elementele străine tind să se despovăreze de munca brută, alcătuiind exclusiv clasa orășenească. Când în sânul unei națiuni se introduce o clasă de mijloc orășenească alcătuită dintr'o populație de alt neam, legătura armonioasă a tuturor părților organismului social este întreruptă. Clasa rurală, care în mod normal trebuie să-și ridice excedentele sale în clasa orășenească, ne mai putând răzbate în elementele străine, se vede condamnată pentru vecie să îndeplinească numai munca brută.

Încheerea practică la care ajunge domnul Cuza e aceea că o *politică naționalistă* e singura firească, legitimă și cuminte. A se pune pe terenul cel mai strâmt național cu putință; a simți exclusiv cu poporul căruia aparții; a afirma cu energie existența proprie în contra tuturor, este a fi și patriot în înțelesul mai strâmt al cuvântului și om de bine, asigurând desvoltarea liniștită și temeinică a civilizației umane.

Ceea ce am spus mai sus despre ideile domnului Cuza nu alcătuește decât o parte a doctrinei sale mult mai completă și mai variată. Acest aspect al gândirii domniei-sale, pe care l'am relevat, rămâne totuș cel mai original, cel mai interesant și cel mai plin de consecințe. El e de altfel și acela care l-a călăuzit în toată îndelungata sa activitate politică.

Idéea de națiune în opera domnului Profesor N. Iorga. Concepția pe care domnul profesor Iorga o are despre sistemele politice e desigur opusă aceleia pe care am aflat-o la domnul Cuza. Politica naționalistă întransigentă ce apare ca o concluzie a teoriilor domnului Cuza, găsește în domnul Iorga un adversar hotărât.

Spirit larg și deci profund înțelegător, domnul Iorga nu poate admite tirania naționalistă. Prin aceasta însă domnia-sa nu se îndreaptă decât împotriva Statului care, în numele unui principiu, caută să asimileze, să desnaționalizeze și să despersonalizeze toate formațiunile naturale istorice. Cu o mentalitate de literat și de istoric domnul Iorga deplânge *dispariția totală a vieții locale organice*. Nu este greșală mai mare decât aceea de a impune cu de-a sila locuitorilor dintr'un teritoriu cucerit să vorbească limba majoritară, să meargă la școala Statului. Se crează astfel, nu un Stat cu cetățeni legați moral între ei, ci un conglomerat de oameni, siliți a trăi laolaltă, sau renegați care înfățișează zdrențe umane, cu care nu poți face nimica ¹⁾.

Fără îndoială deci Statul național, are datoria să creeze și o *civilizație națională*; dar însăși această civilizație trebuie să aibă o margine: nu-i este permis să se izoleze din mersul general al culturii umane. Orice *civilizație* ce se izolează se condamnă, și împreună cu dânsa și națiunea care a produs-o.

Luând atitudine împotriva naționalismului intolerant, domnul Iorga nu face prin aceasta decât să recunoască drepturile tuturor națiunilor. Aceste națiuni nu trebuie să se adapteze Statului, ci formele politice trebuie să țină seama de ele.

Consecvent cu aceste principii domnul Iorga își afirmă predilecția pentru instituțiunile cunoscute, izvorâte din experiența trecutului și a căror garanție de utilitate e însăși trăinicia lor. Formele naționale, a căror originea se află în însuși fondul primitiv al civilizației unui popor, găsesc astfel în domnul Iorga un neobosit apărător. Toată gândirea domnului Iorga în această privință se poate rezuma în fraza care încheie una din lucrările cele mai recente ale domniei-sale: „Noi trăim cu așezăminte care nu sunt făcute pentru noi și nu avem curajul să le înlocuim cu ceea ce ar trebui să fie” ²⁾.

Atunci când revoluționarii dela 1789 au dat legi umanităților, ei n'au ținut seamă de realitățile istorice. „Ei

1) Ibid pag. 179.

2) Originea formelor vieții contemporane. Buc. 1935, pag. 179.

n'aveau simțul istoric care este și simțul vieții organice a unui Stat¹⁾.

Concepția pe care domnul Iorga o are despre națiune diferă astfel de aceea care astăzi tinde să domine tot mai mult gândirea politică contemporană. Ceea ce-l interesează în primul rând e cultura, civilizația specifică și originală a unui popor. Naționalismul pe care domnia-sa îl înțelege rezultă din această concepție a națiunii. Naționalismul domnului Iorga e naționalismul intelectualilor, al cugetătorilor, al istoricilor, care după domnia-sa constituie forma cea mai înălțătoare ce o poate îmbrăca naționalismul.

E încă naționalismul veacului trecut, al idealiştilor, al oamenilor sensibili, cari într'un sentiment de iubire pot cuprinde și înțelege o umanitate mai largă.

Domnul profesor Rădulescu-Motru și teoria „Românismului”. Concepția domnului profesor Rădulescu-Motru reprezintă reacțiunea idealismului specific românesc împotriva concepțiilor și metodelor materialiste împrumutate culturii europene și aplicate la noi fără discernământ.²⁾ Depășind astfel explicarea științifică a fenomenelor sociale domnia-sa pătrunde în domeniul misterios al subconștientului colectiv și încearcă să desprindă din torentul de forțe primare ale vieții sociale pe acelea cari vor hotărî în viitor izbânda fatală a românismului.

Românismul iese din credința că pe Români îi leagă laolaltă o realitate istorică superioară, ce depășește simpla adunare la un loc a indivizilor, legând diferitele generații de oameni într'un lanț continuu de viață socială. Această realitate își are instinctele ei de apărare, pe cari istoria le a înregistrat în mai multe rânduri. Aceste instincte de apărare ale poporului românesc se manifestă cu multă vi- goare de câte ori prevederea sau priceperea adesea inexis- tentă a conducătorilor săi nu ar fi fost suficientă pentru a înfrânge dificultățile ce i s'au pus în calea dezvoltării sale istorice.

Unul din aceste instincte este astăzi românismul. „El

1) Ibid pag. 40.

2) Rădulescu-Motru, «Românismul» Revista fundațiilor regale, Anul II nr. 7 Iulie 1935 pag. 70.

vine într'un moment de grea cumpănă cu menirea să ne dea încredere și energie".

Care va fi vestmântul spiritual pe care-l va avea românismul? Formula lui depinde de posibilitățile ce zac în noi. Pe măsura acestor posibilități românismul va avea o spiritualitate bogată sau săracă, durabilă sau efemeră. Nu este totuș mai mare greșală decât să deducem această formulă din acelea experimentate până astăzi de alte națiuni. „Românismul nu este fascism, nu este rasism, nu este antisemitism... ci este simplu românism".

Românismul trebuie considerat în primul rând ca o reacțiune a sufletului românesc împotriva sistemelor și concepțiilor materialiste de împrumut. El e o afirmare a acestui suflet românesc înăbușit de concepțiile materialiste cari porneau dela postulatul că în viața economică rolul hotărâtor îl au legile economice abstracte și nicidecum omul cu realitatea lui istorică și morală. Statul românesc, clădit pe aceste principii neglijase cu totul ființa însăși a Românului cu drepturile și obligațiunile lui istorice; pentru el nu există decât Românul anonim în ipostaza de producător, beneficiar și consumator. De aceea reacțiunea de astăzi: Românismul, care tinde să așeze ființa Românului în centrul vieții politice și economice a Statului său.

De sigur că în afară de aceste trei concepții s'ar mai putea afla la noi o sumă de doctrine și de sisteme politice cari toate tind către o modificare a formelor și instituțiunilor politice în baza unor „principii" sau „imperative" naționale. Motivul pentru care nu le-am menționat este că *ele nu constituie decât sisteme pe cale de a se desăvârși*. Abia schițate ele nu și au realizat încă forma definitivă, fiind mai curând simple tendințe, sau orientări ale politicei contemporane.

Acesta constituie de altfel și motivul pentru care nu am insistat mai mult nici asupra doctrinelor expuse în acest capitol, căci ne lipsește încă perspectiva care să ne îngăduie o apropiere de ansamblu, completă și nepărtinitoare a acestor noi credințe și formule politice.

Ceea ce în schimb ni se pare mult mai interesant este să desprindem sensul specific românesc pe care naționalismul l-a avut în trecut și îl are încă și astăzi pen-

tru poporul românesc. Cunoșcând acest fond profund original al simțirii românești vom putea să ne dăm seama de valoarea doctrinelor și sistemelor politice naționaliste formulate sub influența ideilor apusene și mai ales a celor italiene și germane contemporane.

Concepția specific românească a națiunii.

Am spus că, multă vreme, ideea unității etnice a poporului românesc, chiar atunci când era admisă, nu a putut să constituie niciodată sprijinul unei politici unitare a Principatelor Române. Rassa română, omogenă și bine diferențiată de rasele vecine ¹⁾ ar fi putut constitui un element real de apropiere între diferitele ramuri ale poporului. Cu toate acestea, deși Românii s'au ferit în mod instinctiv de amestecul de sânge, păstrând în decursul veacurilor unitatea rasei lor împotriva celor mai grozave mișcări de popoare, ei n'au avut totuși o conștiință precisă a acestei rase — așa cum o întâlnim la Germani, — și nici a trecutului lor istoric.

Nu se poate spune, cu toate acestea, că Românii au ignorat ideea de națiune, ci numai că această idee a avut la ei un caracter cu totul altul decât acela pe care-l aflăm în Occident. Românii nu au exagerat niciodată cultul strămoșilor. Ideea continuității istorice care creează forța organizațiilor politice în Occident lipsește așezămintelor românești.

Poporul român a fost întotdeauna un popor de țărani, un popor legat de pământul pe care trăiește. Toate creațiunile, toate instituțiunile sale sunt legate la rândul lor de acest pământ și nu pot fi înțelese decât prin această apropiere. Țărănimea română, adică poporul român, este ea însăși o creațiune a acestui pământ, căruia îi datorează nu numai existența dar și toate însușirile sale.

Însăși aristocrația, vechea boerime română, este și ea o aristocrație țărănească. Simțul istoric, care prevede dealungul unei infinite succesiuni de generații destinul unei rase și care caută prin documente data și origina strămoșilor, cultul rasei, al nobleței, teama de mezialianță nu contează printre virtuțile specifice ale boeriei române.

1) Vezi în aceasta privință și E. Pittard, *Les races et l'histoire*.

Ca și țărâtimea, în mijlocul căreia trăiește, boerimea românească este legată *exclusiv* de pământul pe care-l posedă,

Însăși principiul dinastic este profund înrăuit de acest caracter al poporului român, de aceea și succesiunea la domnie avea întotdeauna loc după reguli atât de elastice. În celelalte State *dinastia* a avut întotdeauna o valoare spirituală simbolică, persona suveranului reprezentând în primul rând tradiția și continuitatea istorică. La Români ea se confundă mai ales cu *conștiința că țara este moșia Domnului*, cum fusese odinioară pentru Merovingieni Galla.

Cum am putea în aceste condițiuni să regăsim la noi în țară o concepție a națiunii privită ca o ființă istorică, ce se perpetuează, rămânând unitară și veșnic identică dealungul veacurilor. Această concepție ar presupune o conștiință clară a comunității de sânge și mai ales a contuității rasei, elemente ce nu fac parte din fondul spiritual al poporului român.

Concepția națiunii era conformă cu acest fond sufletesc primitiv al poporului român, care leagă existența sa de aceea a pământului pe care trăiește. Națiunea la Români era rasă și pământ, însă mai mult pământ decât rassa. Românul a luptat întotdeauna pentru neamul și pământul strămoșesc. Luptele cu Ungurii, cu Turcii, cu Polonii, cu Tătarii, sunt cunoscute în istorie. Pentru apărarea pământului strămoșesc găsim pe Mircea Basarab luptând cu Turcii la Cosova dincolo de Dunăre și alături de Cruciați la Nicopole. Pentru glia și credința străbunilor au luptat urmașii săi, Vlad Țepeș, Mihai Viteazul, Matei Basarab și atâți alții în Muntenia, Ștefan și succesorii lui în Moldova.

În acest sens, sentimentul național a fost vechi și întotdeauna viu la Români, fiindcă cel ce-și apără pământul are în sufletul său credința că odată cu moșia își apără și neamul.

Această legătură între națiune și pământ apare evidentă atunci când studiem marile răscoale naționale. — Aceste mișcări tind să confunde în aceleași revendicări ura fața de străini și dragostea de pământ. Răscola lui

Horia ca și aceea a lui Tudor Vladimirescu au amândouă acelaș caracter.

Revoluția lui Tudor Vladimirescu, pe lângă aspectul ei politic și național, mai avea și un caracter social. Mai exact, putem chiar să spunem că acest caracter social a fost precumpănitor. Ea a fost o răscolă a țărânilor române, adică a Poporului, împotriva asupritorilor străini sau români; prin ea acest Popor își reclamă drepturile sale asupra pământului adică asupra patriei sale.

Răscola lui Horia, care aprinde în Ardeal un războiu de stârpire între două popoare, măcel îngrozitor de rase¹⁾, are la origina sa aceleași revendicări sociale.

Țăranii aveau conștiință că pământul e al lor „țara aceasta este a Românilor, spuneau ei, și dacă vor căpăta arme în mâini vor alunga pe toți Ungurii“. Florea Cozma din Gârbeni spusese nobilului ungar Szent Pali: „Țara aceasta e a noastră; a voastră e țara ungurească și în scurtă vreme o să vă scoatem noi de aci“²⁾, vrednică parală cu vorbele lui Tudor Vladimirescu spuse Grecilor din țările române: „în Grecia este locul Grecilor iar în România acel al Românilor“.

În scrierile mai vechi, cuvântul *național* era deosemena înlocuit în acela de *pământean*. — Domniile naționale erau *domnii pământene*, iar un cronicar după timpul lui Ștefan Cantacuzino (1714–1716) păstrând încă vie conștiința drepturilor Românilor, putea vobi de teama pe care o aveau boerii, partizanii lui Brâncoveanu ca nu cumva Turcii să nu-i primească domnia „și să rânduiască domni străini în Muntenia, pe când ei doreau să aibă *domni din pământ*“.

Acelaș cronicar, Radu Greceanu, înțelege de altfel un lucru, care în politica românească fusese mai totdeauna uitat, și pe care domnii, chiar pământeni, nu l-au priceput decât rare ori și anume că interesele obștești trec înaintea intereselor individuale. El spune că „cel ce gândește să-și răscumpere *patria* din robia tirânească, întâi trebuie să caute folosul cel de obște iar a începe cineva lucrul căutând numai folos osebit și nu de obște cearcă pe urmă ocară“.

1) Xenopol op. cit. Vol. X. p. 274.

2) Ibid.

Cuvintele *națiune*, *național*, *naționalist* nu apar decât mult mai târziu având însă dela început sensul precis pe care-l au și astăzi. Le regăsim mai întâi sub condeiul scriitorilor ardeleni și curând după aceea la scriitorii din Principate. Concepția națiunii apare dela început, chiar înaintea influențelor apusene, cu aceeași claritate pe care o va avea și în Germania în scrierile romanticienilor.

Astfel, după activitatea neobosită a școalei latiniste care, cu Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior dovedise continuitatea elementului roman în Dacia, conștiința națională, credința în superioritatea neamului românesc, afirmarea drepturilor națiunii române și încrederea în viitorul acestei națiuni constituie elementele în jurul cărora se împletește gândirea școalei ardeleni a cărei înrăurire a fost nemărginită atât dincolo cât și dincoace de Carpați, reușind să ne trezească la o viață nouă și conștientă grație căreia suntem ce suntem¹⁾

Națiunea, așa cum a conceput-o poporul român nu a fost deci niciodată un simplu principiu abstract, metafizic; ea nu e nici o simplă entitate spirituală, sau mai bine zis, ea nu e numai aceasta; ea nu se poate compara cu o sectă religioasă, sau cu o școală științifică. Națiunea română a fost întotdeauna mai mult decât aceasta; ea e pământ și sânge, e materie și viață.

Chiar atunci când în trecutul țărilor române nu exista o conștiință colectivă, un sentiment al unității poporului român, a existat totuși o națiune română puternică și viguroasă, cu toată vrăjmășia dintre cele două principate, care de multe ori a aprins războaie sângeroase în care au căzut Români de o parte și de alta a câmpului de bătaie. Această națiune a trăit aci de milenii și a știut să reziste și să lupte împotriva tuturor străinilor. Ca năvălirile barbare, tot așa au trecut peste ea, fără să lase nici o urmă, dominațiunile străine. Taiat de sabia turcească, exploatat de Greci, călcat și umilit de cismele rusești, poporul român, atunci când nu mai poseda nimic s'a legat tot mai mult de pământul său, chiar atunci când însăși această posesiune îi era tăgăduită. Deaceia când

1) Xenopol op. cit. Vol. X. p. 276.

poporul a pierdut proprietatea pământului, naționalismul a dispărut.

Astăzi încă nu există popor mai iubitor de pământ ca Românii. În cea mai mare parte agricultor, Românul s'a născut și a crescut în mijlocul naturii. În satul lui nu este brazdă să nu o cunoască fiindcă acolo au luptat părinții părinților lui, de acolo a trăit și el. Pământul în România este și va fi întotdeauna scump pentru că el se confundă cu țara și țara cu neamul. *Există la Român un element moral care scumpește pământul.* Sunt regiuni unde nu se găsește o palmă de pământ de vânzare. Proprietatea trece în mod natural din mână în mână și nu se vinde cu toate că se fărâmițează și de multe ori este lipsită de rentabilitate. Improprietărea țaranilor a satisfăcut o necesitate ancestrală, dar, cu timpul, se va dovedi că nu este îndestulătoare.

Românul nu emigrează și nu-și părăsește țara de bună voie. Elementele românești plecate în America sunt originare de peste Carpați. Ele au plecat din cauza greutăților locale ce se puneau în calea expansiunii lor, fiindcă țara le era stăpânită de străini. Românii din Regatul liber nu au emigrat niciodată, fiindcă pe pământul lor au găsit pentru modestul lor trai elemente suficiente de viață.

În concluzie, putem afirma că naționalismul românesc este produsul unei civilizații agrariene. Țărănimea este întotdeauna legată de pământ și prin aceasta profund naționalistă; dar pentru țărănimea română acest pământ e lucrul cel mai sfânt și cel mai scump pe care-l cunoaște. Pentru Români naționalismul nu este un mit și nici un fenomen de sugestie, ci, dimpotrivă, e un fapt, o realitate, adânc înscrisă în sufletul țaranului român.

Naționalismul, ca atitudine politică, nu este la noi decât proiectarea și condensarea acestui fapt incontestabil: dragostea de pământ a Românului. Această realitate cunoscută tuturor constituie elementul sociologic fundamental pe care se sprijină toate celelalte noțiuni politice.

Țărănimea ca și proletariatul, — spun unii,²⁾ au teorie internațională.

2) Vezi printre alții și P. Pandrea : Germania Hitleristă, p. 251; contra Delaisi, Les contradictions du monde moderne.

Nimic nu poate fi mai greșit decât o asemenea afirmație. Atitudinea și rolul țărâniei — element de o însemnătate formidabilă, însă vag în ceea ce privește conținutul său politic — a dat loc, chiar în literatura comunistă, la discuțiuni foarte aprinse, stârnind în Rusia, în preajma revoluției, aprige neînțelegeri în ceea ce privește formula politică a Statului sub dictatura proletariatului.¹⁾ Incercarea de a se crea un partid țărănesc revoluționar, independent de acel liberal, a fost de altfel făcută mai demult în Rusia. Ea a eșuat însă cu totul.

Țărâniea română nu este nici ea mai revoluționară ci dimpotrivă conservatoare și reacționară, — adesea mai mult decât ar trebui.

Răscoala țărănească din 1907 dovedește, poate, ca orice revoluție socială, existența unei lupte de clasă. Ea a avut însă în mod incontestabil un puternic caracter popular, național și, în fapt, nu face decât să confirme ceea ce am spus mai sus.

Așa dar, pământul constituie un element al națiunii române mai important decât rasa și chiar decât limba, tradiția, cultura sau obiceiurile. Naționalismul român, nu acela al cărturarilor ci acela pe care-l înțelege și-l simte poporul, are acest caracter; el își trage toată vigoarea din iubirea de pământ și adesea se confundă cu aceasta. Naționalismul doctrinal, conștient, nu a putut să fie înțeles niciodată de popor, care nu cunoaște decât o forță primitivă, lăuntrică și instinctivă: *chemarea pământului!*

1) Vezi Leon Trotsky; *La révolution permanente*, Paris 1932 cap. IV.

CONCLUZIUNI

CONSIDERAȚIUNI ASUPRA TENDINȚELOR POLITICE ACTUALE ȘI PERSPECTIVE ASUPRA VIITORULUI

Ajunși la capătul acestui studiu se va înțelege desigur mai bine de ce am adoptat o expunere istorică. Istoria ideii de națiune, urmărită dealungul doctrinelor politice și sociale ne poate duce la constatări deosebit de interesante capabile să ne deschidă o cale nouă în cercetarea actualelor probleme politice.

Desigur ideea de națiune constituie astăzi o *idee forță*. Prin vigoarea sa, ea covârșește orice activitate colectivă, constituind fundamentul actualei rânduirii politice. Vagă și neconturată ea are astăzi valoarea unui simbol, căci se impune mai mult prin ceea ce evocă decât prin ceea ce este. Suplă, ea pătrunde orice domeniu, stăpânește toată doctrina politică, însuflețește dreptul internațional, transformă dreptul intern.

E oare aceasta victorie definitivă?

Istoria acestei idei ne dovedește totuș că ea nu s'a afirmat dintr'o dată așa cum o cunoaștem azi. Rând pe rând acceptată și apoi din nou combătută, ea își modifică adesea cuprinsul pentru a se adapta mentalității unei epoci și a înfrânge piedicile care-i ședeau în cale. Istoria gândirii politice e astfel dominată de lupta continuă între cele două tendințe cari, alternativ, au îndrumat politica europeană în sensuri cu totul opuse : *naționalismul și cosmopolitismul*.

Astăzi, cum am văzut, naționalismul pare să fi ieșit

biruitor, punând capăt, în felul acesta, necontenitelor ciocniri între cele două principii în aparență inconciliabile. Vijelios, el pune stăpânire pe conștiința tuturor popoarelor, și, în exasperarea sa, răstoarnă adesea tot ceea ce ar putea să constituie un element de apropiere și bună înțelegere între State. Ideile universale sunt astăzi depreciate, filozofia și morala se pleacă înaintea „imperativelor” naționale. Concepțiile politice actuale exclud pentru moment orice posibilitate de înțelegere între popoare.

Izbânda naționalismului apare astăzi totală. Ea nu se mărginește numai la Statele europene, ci a cuprins o mare parte din celelalte continente. Însăși Rusia unde, nu de mult, nimeni n'ar fi cutezat să rostească cuvântul de „Patrie”, pare să-și fi schimbat oarecum atitudinea. În Iunie 1934, jurnalul oficial al armatei roșii, *Steaua roșie* formula într'un editorial o definiție „foarte onorabilă și clară” a Patriei¹⁾ sub deviza foarte burgheză: *Za Rodinu!*.. (Pentru Patrie!..)

Această nouă atitudine e în mare parte explicabilă prin politica de consolidare a Statelor amenințate să dispară în frământările sociale. Ea e desigur determinată de instinctul de conservare al societăților înfricoșate azi de spectrul revoluției mondiale. Dar înainte de toate ea e determinată de necesitatea luptei pentru existență, luptă care la astăzi o înfățișare nouă. Mai aspră ca oricând, ea nu cruță pe nimeni.

Această luptă apare astăzi ca o lege generală a umanității. Ea nu a încetat nici o clipă să determine evoluția societăților omenești, dar ea se evidențiază desigur mai bine în momentele extraordinare ale istoriei, când o prefacere, o reînviere a umanității e în curs. Și clipele de neliniște pe care le cunoaște astăzi omenirea constituie desigur unul din aceste momente.

Națiunile, ca orice organisme, trebuie să lupte pentru a exista și să învingă pentru a putea trăi. Destinul și existența lor depind de rezultatul acestei lupte. Lupta pentru viață, după expresia dură pusă la modă de Darwin, domină în ultimul mileniu istoria națiunilor. Ea constituie, cum am spus, legea aspră, ce guvernează geneza

1) Colonel A. Grasset, La puissance militaire soviétique, *L'Illustration*, 29 Febr. 1936.

și evoluțiunea acestor organisme. Națiunile actuale sunt într'adevăr produsul unor mari ciocniri între popoare, în cari cele mai slabe au căzut sau au fost supuse prin violență în timp ce altele au ieșit învingătoare salvându-și existența. Statele cari, de cele mai multe ori, nu încorporează în granițele lor popoare omogene prin rassa și origina lor, au rezultat tot prin luptă. Fiecare metru pătrat din teritoriul lor a fost stropit cu sânge omenesc, și, cu cât națiunile și Statele în cari sunt cuprinse sunt mai vechi, cu atât sacrificiile făcute pentru existența lor au fost mai mari.

Națiunile și societățile omenești nu dispar fără nici o luptă pentru existența lor sau, așa cum spunea altădată Conte de Gobineau, „în virtutea unor prescripțiuni definitive înscrise în codul universului, alături de celelalte legi, cari în imperturbabila lor regularitate, guvernează natura animată tot ca și lumea înorganică“. Determinismul rassial, singurul pe care îl admitea Gobineau, este insuficient ca să ne poată explica mărirea și decadența națiunilor iar similitudinea pe care el o admitea între animat și neanimat ni se pare cu totul greșită. Fără a încerca să pătrundem în adâncul ei problema misterioasă a vieții, putem spune cu toate acestea că similitudinea între viață și moarte de care ne vorbește el e cu totul lipsită de temei. Ceea ce caracterizează organismele vii este o energie interioară care face posibilă lupta pentru existență și care le permite pe de o parte să reziste și să învingă acțiunea distructivă a mediului, iar pe de altă parte să se perpetueze conservându-și intacte proprietățile.

O națiune nu poate trăi, ce e drept, o veșnicie, însă existența și dispariția ei nu este determinată de anumite legi fatale. S'a putut spune cu oarecare dreptate că fiecare popor poartă în sânge destinul său. Acest destin nu constituie însă o lege inexorabilă ce trebuie să se împlinească la un termen fatal. Popoarele viguroase au trăit desigur mai mult, ele au umplut, prin virtuțile și faptele lor, numeroase pagini ale istoriei; altele dimpotrivă, deși abia de curând formate, au căzut înfrânte în fața altor neamuri mai puternice decât ele. Sunt unele popoare care s'au prăbușit mai de vreme decât trebuia, din cauză că nu au fost în stare să pună în valoare calitățile rasei lor, iar

altele, din contră, au izbutit prin muncă, prin cultură, prin organizație, să-și prelungească viața și să-și asigure prosperitatea.

Determinismul rassial, nu constituie singura explicație a prăbușirii atâtor națiuni. Îmbunătățirea rassei umane, recent încercată în câteva State, poate produce, — în teorie cel puțin, — elemente umane puternice, cu multă viață în ele, dar aceste elemente singure nu sunt suficiente pentru ca adunate la un loc să producă o puternică entitate socială, capabilă ca prin ea însăși să asigure existența unei civilizații. Îmbunătățim o rasă de animale pentru a obține *indivizi* de valoare, fiindcă animalul este prețios prin el însuși; va trebui însă să îmbunătățim mai cu seamă în-sușirile morale ale omului pentru a obține *societăți* puternice, fiindcă altfel omul nu poate exista, iar civilizația, clădită prin munca nenumăratelor generații trecute nu se mai poate menține. Stăruințele ce se pun pentru ameliorarea individului trebuiesc completate prin măsuri pentru gruparea popoarelor în mari entități sociale, oricâte sacrificii ar cere aceasta, și pentru realizarea unor largi și viguroase *asociațiuni de muncă*, prin întărirea legăturilor organice în interiorul societăților. Numai astfel vom putea crea noi entități sociale cari să se poată afirma în fața omenirii puternice și pline de viață și numai astfel vom putea menține și sporii patrimoniul sfânt ce ne-a fost încredințat de generațiile trecute.

Noua concepție a națiunii privită ca organism social individualizat răstoarnă în fapt concepția aprioristică și falsă a individului izolat, înlocuind deasemenea raționamentul ipotetic ce stă la baza doctrinei contractului social printr-o concepție nouă, armonică și viguroasă, bazată pe faptul concret și dovedit al unei solidarități organice naturale. Acesta este de altfel și noul aspect al națiunii, cu totul diferit de acela pe care ea l-a avut în secolele trecute. Comunitatea națională pierde tot mai mult caracterul abstract și metafizic pe care i l-au imprimat doctrinele individualiste ale revoluțiunii franceze, pentru a deveni tot mai mult o *comunitate de muncă*.

Națiunea comunitate de muncă este națiunea contemporană; națiunea comunitate de idealuri aparține vechului trecut. Existența națiunilor se aseamănă în această

privință cu viața omenească. Ca și aceasta ele au avut o tinerețe idealistă pe care au petrecut-o luptând sub semnul libertății pentru independența lor; aceasta e perioada eroică a națiunilor. Acestei vârste îi urmează neapărat o nouă epocă de maturitate. Puternic încheigate avându-și asigurată independența, ele se străduiesc să-și creeze un patrimoniu prin muncă și continue eforturi. Acum e vorba, în primul rând, de satisfacerea necesităților națiunii. E perioada luptei economice, a imperialismului și a expansiunii coloniale. După aceasta va urma desigur o nouă perioadă calmă „de melancolie”. Va fi sfârșitul erei naționaliste și apusul zeilor ce astăzi domnesc a tot puternici.

☛: Cele mai multe națiuni sunt astăzi în a doua perioadă a existenței lor. Unele din ele pășesc cu nădejde și caută să se organizeze și să-și asigure prin muncă o dezvoltare cât mai mare. Altele, după ce și-au atins acest scop, caută să-și mențină toate avantajele câștigate prin eforturi seculare. Toată activitatea acestor organisme se desfășoară astăzi sub semnul muncii, iar națiunile constituiesc azi așa cum am spus imense *asociațiuni de muncă*.

Solidaritatea organică pe care se întemeiază astăzi grupările naționale constituie gradul cel mai absolut de solidaritate. Ea este mai puternică decât solidaritatea sprijinită pe o afinitate de sânge, mai durabilă decât solidaritatea forțată creată de necesitate și decât aceea impusă prin legi sau obiceiuri deoarece solidaritatea națională le cuprinde pe toate acestea. Ea este bazată în primul rând pe o diviziune a muncii sociale care trebuie să profite comunității întregi. Dar, în afară de aceasta, ea este uneori întărită printr-o afinitate de sânge, și sprijinită pe o tradiție de multe ori milenară. *Dar ceea ce caracterizează națiunea, asigurându-i existența și continuitatea, este acea energie creatoare ce determină activitatea și posibilitățile ei.* Sunt unele națiuni ce o posedă într-un grad mai mare decât altele; ea se manifestă uneori în domenii mai variate și apare mai bogată sau mai armonică. Aceasta nu e însă decât o diferență de gradatie. Energia vitală, creatoare, nu poate lipsi nici unei națiuni; ea constituie însăși condițiunea ei de existență și este alcătuită din suma tuturor forțelor productive ale națiunii.

Un popor nu poate pretinde să formeze o națiune atâta timp cât nu se poate menține prin propriile sale mijloace. Un trib nomad, trăind din jafuri ca unele din triburile africane sau arabă, neputându-se bizui pe o producție proprie, lipsit de organizațiune nu poate să formeze o națiune. Revolta arabă, sprijinită de Anglia împotriva fostului imperiu turc, nu a putut reuși să creeze o națiune nouă. Populațiunea duce astăzi aceeași viață amorfă sub dominațiunea engleză ca și înainte sub stăpânirea sultanilor. Aceiași soartă o au populațiunile mongole din Asia. Excesiv de numeroase, constituind o masă imensă împrăștiată asupra întregului continent asiatic, ele sunt astăzi cu totul lipsite de energie vitală și incapabile să utilizeze prin propriile lor mijloace totalitatea forțelor și posibilităților pe cari natura le oferă. Lipsite de cultură, inapte pentru o creațiune proprie, ele vegetează risipite pe teritorii nesfârșite pe cari nu știu să le utilizeze. De asemenea sunt alte State mari cu teritorii întinse a căror populație nu poate totuși să constituie o națiune. Ele sunt condamnate să fie învinse de Statele naționale mai coerente, mai viguroase, căzând astfel înfrânte în lupta pentru existență. Aceasta a fost soarta fostului imperiu turc. Alcătuit dintr'o populație războinică, trăind la început din jafuri și din cuceriri, el s'a putut menține puternic și neînfrânt atâta vreme cât populațiunile supuse de el au putut produce pentru el. Atunci când aceste populații, a căror energie vitală era în creștere, i-au refuzat un sprijin care-i era indispensabil, marele imperiu, care îndrăznise să amenințe întreaga Europă se prăbușește inert, incapabil să se redreseze printr'un act de voință, în timp ce populațiunile mai tinere, infinit mai puțin numeroase, animată însă de o energie și o putere de muncă superioare reușesc să alcătuească națiuni și State noi, puternice și viabile.

Destinul și însăși existența unei națiuni depinde deci în primul rând de aceste forțe interioare a căror sumă constituie ceea ce noi am putea numi *potențialul național*, care se traduce prin *capacitatea de organizare, de creațiune și de rezistență a națiunii*. Ele sunt acelea cari transformă o masă inertă de indivizi într'o puternică grupare unitară și tot ele sunt acelea cari dau viață or-

ganismului creat în acest chip. Acesta se bucură astfel de o existență viguroasă și autonomă.

Forța unei națiuni nu se măsoară nici după teritoriul pe care-l ocupă și nici după numărul membrilor ei. Teritoriul și cifra populației nu joacă un rol prea mare. Sunt State cari au avut teritorii imense și cari n'au lăsat nici o urmă în istoria umanității. Nici numărul nu joacă un rol mai mare căci istoria ne arată State foarte mici, microscopice, cări au lăsat documente importante, nemuritoare, în artă și filozofie¹⁾. *Ponderea socială*, adică volumul și densitatea societăților nu intră decât ca factor secundar în formula ce determină *potențialul național*.

Aceasta îmi pare să fie realitatea. Identitatea de rasă, identitatea de limbă, identitatea de origină și de aspirațiuni nu cred să fie suficiente pentru a constitui o națiune. Ceea ce caracterizează o națiune este pe de o parte puterea de organizare a unui popor și pe de altă parte un dinamism interior o forță vitală ce animează întreaga sa activitate. Diviziunea muncii și un complex armonic de forțe productive sunt elementele cari trebuie să existe în mod natural într-o națiune. Fără ele avem de a face cu simple popoare, cu triburi nomade, cu organizațiuni primitive de păstori. După noi această deosebire între *popor* și *națiune* are o mare însemnătate. Poporul ca și rasa constituie în accepțiunea curentă a cuvântului, o simplă noțiune antropologică, Națiunea, dimpotrivă, este o noțiune cu o sferă mai restrânsă și care are în mod incontestabil și o valoare politică. Materialul uman rămâne același și într'un caz și în altul; ceea ce diferă sunt aptitudinile lui și posibilitățile de care dispune. Un popor ce se poate organiza prin propriile sale mijloace devine o națiune atunci când rezistă și se impune altor popoare. O națiune își va pierde această calitate, atunci când, dezorganizată, își va vedea sleite toate forțele sale creatoare, putând să fie încorporată de o altă națiune, cu aptitudini superioare.

Aptitudinile de organizare și capacitatea de creațiune a unui popor sunt factorii care-i asigură durabilitatea și stabilitatea. Ele sunt elementele de competenție ale națiunii.

1). Mussolini, discurs la Neapole, 24 Oct. 1922,

Fără ele însăși existența națiunii ca națiune se află periclitată. Lipsită de această capacitate de organizare și creațiune, chiar având întrunite toate elementele exterioare *obiective* (rasă, limba, cultură comună, etc.) și oricât de fermă ar fi voința de a viețui împreună sau de puternic acel sentiment al unei apartenențe comune (*Zusammengehörigkeitsgefühl*) de care pomenesc autorii citați la începutul acestui studiu, oricât ar fi de bine fixate limitele geografice, o masă de indivizi, oricât de numeroasă, nu va putea constitui o națiune.

O națiune trăește și se dezvoltă atâta vreme cât găsește în sine forțe suficiente pentru a se afirma față de celelalte, esînd victorioasă din lupta pentru existență. Întinderea teritoriului pe care-l ocupă și cifra populației nu au, cum am mai spus, o influență prea mare asupra destinului ei. Viitorul ei este în primul rînd o funcție de energia ei vitală, adică de capacitatea ei de creațiune. Elementele ce joacă rolul cel mai de seamă în dezvoltarea unei națiuni sunt așadar *forțele creatoare, forțele productive ale națiunii*.

Aceste forțe diferă dela popor la popor, dela națiune la națiune și dela Stat la Stat. Cari sunt aceste forțe, cari sunt condițiunile în care ele pot fi stimulate, cum pot fi organizate în vederea unei cât mai largi producțiuni, acestea sunt probleme de cea mai mare importanță pentru aceia ce conduc o națiune. Tonificînd aceste forțe acolo unde ele există în mod natural, creîndu-le acolo unde lipsesc, se poate accelera ritmul vieții într'un Stat ridicînd la maximum potențialul său național.

Noțiunea de forță productivă a fost întrezărită încă dela mijlocul veacului trecut de economistul german Frederic List. Pentru o națiune, spunea List „este mult mai importantă posibilitatea de a crea bunuri decât însăși aceste bunuri (*Die Kraft Reichthümer zu schaffen ist unendlich wichtiger als der Reichthum selbst* ¹⁾). Dar ce sunt aceste forțe productive. Răspunsul ni-l dă tot List: „Ele sunt spiritul ce animă pe indivizi, ordinea socială ce fecundează activitatea lor, forțele naturale ce stau la dispoziția lor.“ În felul acesta cultura, calitățile morale și spirituale ale unui popor apar tot atât de importante ca și forțele pe care natura le pune la dispo-

ziția sa; ele contribuiesc ca și acestea să sporească patrimoniul național. Prin ele un popor poate pretinde să formeze o națiune; lipsită de ele o națiune se desorganizează și intră în mod fatal sub dominațiunea alteia mai puternice și cu o forță organizatoare superioară.

List ne apare astăzi ca un precursor, căci nu e posibil să nu ne reamintim învățămintele lui atunci când citim cuvinte ca acelea ale Fuehrer-ului german care vorbește despre: „munca tuturor pentru conservarea și consolidarea poporului și a Statului nostru, conform atât cu forțele și calitățile naturale ale indivizilor cât și cu acelea ale comunității“, sau când profesorul Guido Bartolotto interpretează politica fascistă spunând că „Statul corporativ totalitar cuprinde în structura sa constituțională forțele productive și în acelaș timp le organizează modul de funcționare și îngrijește de dezvoltarea lor.“¹⁾ Tot atât de edificatoare sunt cuvintele lui Giuseppe Bottai, ministrul Corporațiunilor, care afirmă că «fascismul nu numai că nu ignorează sau se teme de valorile și forțele cari se manifestă în anumite direcții, ci dimpotrivă le recunoaște, le disciplinează, le organizează în vederea scopurilor supreme ale națiunii și Statului, care înglobează astfel în sfera propriei sale existențe etico-politice întreaga viață socială, adică toate forțele sociale și economice exprimate și realizate prin indivizi²⁾. Aceleași tendințe de a stimula și de a organiza calitățile energetice ale națiunii reies și din textul recentelor constituțiuni portugheză și austriacă, prima din 19 Martie 1933, cea de a doua din 1 Mai 1934. Amândouă institue un regim politic absolutist³⁾, al cărui scop este în primul rând încurajarea, protejarea și organizarea diferitelor categorii productive.

Ceea ce așadar caracterizează astăzi o națiune sunt acele calități ale populațiunii cari îi îngăduie o existență proprie și independentă. E vorba aci atât de calitățile intelectuale, morale, spirituale și culturale ale unui popor

1) Bartolotto, *Politica corporativa*, p. 69.

2). Giuseppe Bottai, *L'Etat corporatif, son organisation, ses fonctions*, în „*L'Etat mussolinien*“. Studii și documente publicate sub direcțiunea lui Tom. Sillani, Paris 1931 p. 39.

3). Mirkine Guétzevitch, *Le néoabsolutisme corporatif, Autriche, Portugal* în *L'année pol. fr. et étrangere*. Oct. 1034.

cât și de acelea care-i pot asigura o producțiune materială îndestulătoare. *Echilibrul între această producțiune materială și cea intelectuală constituie calitatea cea mai de seamă a unei națiuni.*

Așadar, atunci când am spus că națiunea constituie o asociațiune de muncă noi nu ne-am referit numai la munca materială ci și la cea intelectuală. Producțiunea intelectuală este la fel de importantă ca și cea economică, căci dacă aceasta din urmă asigură existența materială a populațiunii, cealaltă îi crează o personalitate. Fără această producțiune intelectuală, producțiunea materială decade, lăncezește sau dispare cu totul, orice progres fiind astfel zădărnicit.

Nu poate deci să fie vorba numai de organizarea producțiunii economice ci de realizarea unui ansamblu foarte complex în care atât valorile sociale, morale și culturale, cât și cele economice să fie combinate într'un echilibru cât mai perfect. Astfel noua constituțiune portugheză, vorbind despre asociațiunile și organizațiunile pe cari Statul urmează să le încurajeze, precizează în art. 15 că este vorba despre asociațiunile „ce vizează mai ales obiective științifice, literare, artistice, sau de educație fizică, de asistență, binefacere ori caritate, de perfecționare tehnică sau de solidaritate...”¹⁾

Este totuși adevărat că astăzi în legislația celor mai multe State, sprijinul ce se acordă forțelor economice primează. Sistemul corporativ italian organizează în primul rând pe acestea, deși în fapt urmărește o transformare a întregii societăți italiene. Organizarea corporativă italiană este organizarea în vederea producțiunii. O parte a vieții indivizilor aparține acesteia, restul depinde însă de organizarea socială. Diferitele instituții și organe ce sunt atașate acestora, completează opera de transformare și de educare a societății, întreprinsă de guvernul fascist²⁾.

Reformele cari actualmente se încearcă în Turcia au acelaș caracter educativ. Alături de reforma politică și de regenerarea forțelor economice se urmărește și acolo o

1). După traducerea franceză a d-lui Pompei publicată în *Annuaire de l'inst. int. de dr public*, 1934 și reprodusă de d-l Mirkine Guétzevitch, op. cit.

2). E suficient să reamintim în această privință câteva din organizațiunile cele mai de seamă cum este spre exemplu „Balilla” sau „Opera Nazionale Dopo-Lavoro” (O. N. D.) al căror scop pur educativ nu poate fi tăgăduit.

reformă a societății și a națiunii. Mustafa Kemal a văzut limpede că trebuie înainte de toate să întărească poporul fiindu-i un despot binevoitor. Trebuia să se poarte cu Turcii ca un învățător cu școala sa.¹⁾

În rezumat putem spune că viața națiunilor este determinată și influențată de un complex întreg de factori. Dintre aceștia unii își exercită influența lor, favorabilă sau nu, de la începutul cristalizării naționale a unui popor. Aceștia lucrează ca niște constante algebrice asupra vieții unei națiuni, dela nașterea și până la moartea ei. Asupra acestor factori națiunile nu pot avea o mare influență în cursul vieții lor. Ele se dezvoltă și mor sub povara determinată a acestor factori aproape invariabili.

Alți factori însă sunt variabili și pot ajunge la valori însemnate pentru existența națiunilor dacă puterea de muncă creatoare și conducerea lor știe să le folosească și să le grupeze într'un tot armonic și folositor, potrivit timpului, locului în care națiunea trăește și geniului ei național.

Acești factori sunt unii de ordin moral, alții de ordin material.

Printre cei mai de seamă se clasifică, în stadiul actual al dezvoltării omenirii, *factorii economici*, cari prin natura și prin importanța lor pot aduce prăbușirea, prematură chiar, a unei națiuni.

Acești factori, ca toate elementele ce caracterizează viața unei națiuni, trebuie să se inspire din posibilitățile națiunilor, pentru ca, folosindu-i așa cum trebuie, să fie asigurate nu numai existența, dar și prosperitatea lor.

Există deci o economie specific națională.

Dar această economie nu poate să păstreze un caracter absolut național și să rămână în afară de orice influențe străine.

Pe de o parte viața de astăzi a națiunilor este prea complexă, așa că nevoile lor sunt mari și greu de împlinit numai prin mijloacele naționale și pe de altă parte nici o națiune nu se poate sustrage influențelor externe, căci există o influență economică planetară, dela care națiunea nu se

1). Armstrong (Capitaine): Mustafa Kemal,

poate sustrage în condițiunile actuale de viață oricât de mari ar fi străduințele sale în acest sens.

Autarkie economică absolută nu poate să existe și nici nu este bine să existe. Sunt astăzi o sumă de servituți internaționale, datorate în bună parte progresului civilizator, cari a pus în mâinile omenirii mijloace de schimb și de comunicație mai perfecte, care caută să o strângă într'un tot mai mult sau mai puțin uniform, dincolo de hotarele naționale sau împotriva intereselor particulare.

Mijloacele de cari colectivitatea națiunilor poate dispune sunt enorme și în plin progres. Mijloacele de cări o națiune poate să dispună sunt însă limitate și în parte subordonate unor interese politice trecătoare.

O națiune mare are desigur multe resurse pentru a-și asigura prin ea însăși existența și suveranitatea ei; dar aceste mijloace nu sunt absolute și oricât de puternic ar fi susținute prin posibilitățile morale și materiale ale națiunii ele trebuie să se încline mai curând sau mai târziu sub presiunea multor nevoi, pe cari numai legăturile internaționale le pot satisface.

Căci nu trebuie pierdut din vedere faptul necontestabil că scopul politicei este în primul rând realizarea binelui public. A impune sacrificii mari poporului sub pretextul că aceste sacrificii ar fi necesare consolidării și refacerii naționale este un non-sens. Aceste sacrificii, mai ales atunci când sunt de durată, nu pot să consolideze o națiune, ci dimpotrivă să-i răpească și ultima picătură de energie.

O națiune nu poate să fie separată de suma indivizilor cari o alcătuiesc, și prin care ea trăește. Prosperitatea națiunii nu poate să existe decât ca o consecință a binelui individual. Atunci când marea masă a națiunii nu-și poate satisface nici cele mai elementare necesități, o politică „naționalistă” care ar tinde la o totală izolare economică, îngreuiind, odată cu schimbul internațional, mersul întregii economii, nu poate să conducă decât la un dezastru.

Am spus mai sus că un popor nu poate pretinde să existe ca națiune decât dacă se poate menține prin propriile sale mijloace, adică dacă este capabil să producă și

să se organizeze. Aceasta este desigur adevărat fără a exclude însă câtuși de puțin posibilitatea unei colaborări internaționale, a cărei necesitate se afirma din zi în zi mai puternică. Numai că această politică de colaborare trebuie făcută cu demnitate și pe un picior de perfectă egalitate. În aceste condițiuni pacea internațională poate fi așezată pe baze mai solide și mai durabile.

Astfel în ultimele secole, cu toată anarhia fundamentală ce a domnit în relațiile internaționale, s'a putut observa un progres lent dar continuu către o nouă organizațiune internațională, sprijinită nu pe simple interese politice, ci dominată de o idee morală care în ultimul timp se afirmă cu multă vigoare. Există astăzi desigur o morală internațională, după cum există și un drept internațional, pe care nimeni nu poate să le ignoreze. Dacă raporturile dintre State sunt determinate în primul rând de interese politice sau economice, există astăzi un cod de reguli care să le reglementeze în conformitate cu Dreptul și Morala.

Care să fie oare cauza acestei schimbări fundamentale a raporturilor dintre State ?

Dacă vom urmări progresul ideii de justiție în relațiile internaționale vom observa în primul rând că el merge paralel cu afirmarea tot atât de lentă, dar tot atât de sigură a drepturilor națiunilor. Însăși războaiele ultimelor secole nu au avut alt rezultat decât acela de a crea marile State-Națiuni pe cari le cunoaștem astăzi. Războiul mondial a fost din acest punct de vedere ultima luptă desnădăjduită a forțelor ostile naționalismului și deci și internaționalismului, cauze cari astăzi apar atât de apropiate între ele încât una fără alta nici nu poate să existe.

Nu este o întâmplare că progresul internaționalismului a fost atât de mare în ultimele decenii. El a fost desigur determinat de marile mișcări naționaliste din secolul trecut. Experiența ne arată că libertatea deplină a națiunilor nu este numai un principiu fundamental al organizațiunii internaționale ci în acelaș timp o condițiune esențială a existenței sale. Nu pot exista raporturi normale, de perfectă egalitate, capabile să asigure pacea, decât între națiuni a căror libertate e deplină, adică între națiuni puternice, capabile să-și îndeplinească cu demnitate

misiunea ce le-a fost hărăzită. Însă ca și libertatea individuală, *libertatea națională nu e destul să fie afirmată pentru a exista. Ea trebuie câștigată. Ea nu e numai un principiu, ci înainte de toate e un fapt.*

Dacă până acum umanitatea a luptat pentru principii, de acum înainte ea trebuie să lupte pentru fapte. Comunitatea ideală a națiunilor libere, întrezărită de către vișătorii secolului trecut capătă astfel o formă nouă și din miraj ar putea să devină realitate.

BIBLIOGRAFIE

- Andler** : „Le pangermanisme philosophique“, Paris 1917
- Andrei (P.)** : „Probleme de Sociologie“.
- Antonescu (Mihai)** : „Organizarea păcii și Societatea Națiunilor“,
- Arena (C.)** : Mussolini e la sua opera, Roma 1928.
- Armstrong (Capitaine)** : Mustafa Kemal
- Aster (Ernt von)** : „Die Krise der bürgerlichen Ideologie“, *Deutsche Rundschau*, Iulie 1931.
- Aulard** : La S. D. N. et la Rev. Française.
- Auerbach** : „Races et nationalités d' Autriche-Hongrie.“ ed. II Paris 1917.
- Aulneau** : „Histoire de l'Europe centrale“.
- Bartolotto** : „Politica corporativa“
- Basilescu (Prof. Aristide)** : „Principii de economie politică“.
- Basilescu (Aristide)** : „Istoria Doctrinelor Economice“, Buc. 1933.
- Bauer (Otto)** : „Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie“, 1924.
- Bălcescu (Nicolae)** : „Istoria Românilor sub Mihai Viteazul“
- Benda (Julien)** : „Universalisme ei nationalisme“, *Le Temps*, 13 August 1935.
- Berg (Roger)** : „Le socialisme entre l'économie nationale et le cosmopolitisme“, Paris 1935.
- Bernhardi (General Fr. von)** : „L'Allemagne et la prochaine guerre“
- Bentham** : „Traité de législation civile et pénale“ (publ. Dumont)
- Blakestone** : „Commentaries on the laws of England“ Oxford 1778.
- Bottai** : „L'ordinamento corporativo“ în *Rivista de diritto pubblico* 1930 p. 302.
- Boutmy (Emile)** : „Etudes politiques“, Paris 1907.
- Brentano** : „Luther“
- Breysig (Kurt)** : „Kulturgeschichte der Neuzeit, Altertum und

- Mittelalter als Vorstufen der Neuzeit" Berlin 1901. vol. II
- Brocard**: Prefață la „Conception de l'Economie nationale et des rapports internationaux chez les mercantilistes français et chez leurs contemporains“.
- Brocard**: „Les doctrines économiques et sociales du marquis de Mirabeau;
- Burke (E.)**: „Reflexions sur la révolution de France“ trad., Laurent (fără dată).
- Carrère (J.)**: „Le pape“.
- Carta Muncii** italiană din 1927.
- Chamberlain (H. S.)**: Genèse du XIX siècle.
- Cons (Louis)**: „De Goethe à Bismark“, Paris 1910.
- Guza (A. C.)**: „Despre poporație“ Iași 1899.
- Dante**: Purgatoriul.
- „ : De Monarhia.
- Dantec (Felix le)**: „La lutte universelle“—Paris 1920
- Densusșanu (Ovid)**: „Istoria literaturii române moderne“
- Djuvara (Prof. Mircea)**: „Teoria generală a dreptului“, București 1930
- Dragnea (Radu)**: Spiritul românesc creator „Gândirea“, 5. VIII.—
- Esmein**: „Eléments de droit constitutionnel français et comparé, 1927
- Feder**: „Das Programm der N. S. D. A. P.
- Fels I.**: „Begriff und Wesen de Nation 1927.
- Fichte (Johann Gottlieb)** „Cuvântări către națiunea germană“
- Fustel de Coulanges** „La cité Antique Paris“ 1929.
- Ghica**: (Ion) „Amintiri din pribegie.
- Gierke (Otto)**: „Les théories politiques du moyen âge :
- Gobineau (Contede)**: „Essai sur l'Inégalité des races humaines“.
- Gonnard**: „Histoire des doctrines Economiques“ Paris Valois 1930
- Guizot**: „Histoire de France“ Tom. II
- Harnack**: „Das Wesen des Cristentum“ Leipzig 1901.
- Hauser (H.)**: „Le principe de nationalités“ Paris 1915.
- Herder**: „Scrisori asupra progresului umanității“.
- Herder (I. G.)** „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit
- „ Stimmen der Völker in Liedern
- Harmuzaki** Documente
- Iorga (N.)**: „Histoire de la vie byzantine“. Vol. I. București 1934.
- „ „ „Origine et développement de l'idée nationale surtout
- „ „ „dans le monde oriental“. 1935.
- „ „ „Scrisori de boeri. Scrisori de domni“. Ed. III. 1932.
- „ „ „Desvoltarea ideii unității politice la Români“. Buc.1915.
- „ „ „Histoire des Roumains et de leur civilisation“. București 1922.

- Iorga (N.):** „Idei asupra problemelor actuale“, Buc. 1935.
- „ „ „Originea formelor vieții contemporane“ Buc. 1935
- Janet (Paul):** „Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale“. Vol. I. Paris, ed. Felix Alcan.
- Kant:** „Antropozoologie“.
- Keyserling:** „La révolution mondiale et la responsabilité de l'esprit“. 1934.
- Köstlin (Julius):** „Martin Luther. Sein Leben und seine Schriften“. Berlin 1904.
- Lavisse et Rambaud:** „Hist. générale du quatrième siècle à nos jours“. Vol. I.
- Le Bon (Gustave):** „La vie des vérités“. Paris 1919.
- „ „ „ „Les opinions et les croyances“
- Locke:** „Essay on civil government“.
- Loiseau (Hippolite):** „Le pangermanisme, ce qu'il fut, ce qu'il est“ Paris 1921.
- Maier (Petru):** „Istoria bisericii române“. 1813.
- Marchal (André):** „La conception de l'économie nationale chez les mercantilistes français“. Paris 1931.
- Marx (și Engels):** „Manifestul Comunist“.
- Marx (Karl):** „Das Elend der Philosophie“.
- Michels (Robert):** „Patriotismus“ Art. in Handw. der Soziologie.
- Michel (H.):** „L'idée de l'Etat“, Paris 1898.
- Mirabeau:** „l'Ami des hommes“.
- Miron (Costin):** „Poema Polonă“. Arh. Ist. I.
- Mitscherlich:** „Volk und Nation.“ art. in Handw. der Soziologie. Stuttgart,
- Mitscherlich:** „Nationalismus“. Leipzig 1929.
- Mombert (Paul):** „Geschichte der Nationalökonomie“. Jena 1927.
- Mommsen:** „Histoire Romaine“, Vol. III. Paris ed. Flammarion.
- Montchrestien:** „Traité d'Economie Politique“
- Morgan (J. de):** „Essai sur les nationalités“. Paris 1917.
- Muir (Ramsay):** „Nationalisme et internationalisme“. 1918.
- Mussolini:** Discurs către muncitorii din Milano, 7 Oct. 1934.
- „ „Le Fascisme“. Paris 1933.
- „ Discurs“ Roma, 18. III. 34.
- Neumann (F. J.):** „Volk und Nation“ 1888.
- Nicolai:** „Probleme der Zeit“. 1935.
- Novalis:** „Die Christenheit oder Europa“.

- Pandrea (Petre)**: „Filozofia politico-juridică a lui Simion Barnuțiu“. București 1935.
- Panunzio (Sergio)**: „Lo Stato fascista“, Bologna 1924.
- Piron (Gaëtan)**: „La crise du capitalisme“.
- Pollock**: „Oxford Lectures and other Discourses“.
- Prélot (Marcel)**: „La théorie de l'Etat dans le droit fasciste“, Mélanges Carré de Malberg. Paris 1933.
- Ramnaud et Lavisce**: „Hist. générale du quatrième siècle à nos jours“. Vol. I.
- Renan (Ernest)**: „Qu'est ce qu'une nation“, 1882.
- Redslob**: „Le principe des nationalités“. Paris 1930.
- Rousseau (Jean Jaques)**: „Du contrat social“.
- Rosenberg (Alfred)**: „Der Mythos des 20. Jahrhunderts“.
- Rühle (Otto)**: „Die Revolutionen Europas“. Dresda 1927.
- Savigny**: „Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Wissenschaft“.
- Schacht**: Discurs ținut în Cons. Economic al Reichului.
- Sofronie (G.)**: „Principiul Naționalității“.
- Sombart (Werner)**: „L'apogée du capitalisme“. Tr. fr. Paris 1932.
- Sorel (Albert)**: „La révolution française et l'Europe“.
- Spengler (O.)**: „Le déclin de l'Occident“. Paris 1935.
- Spenlé (J. E.)**: „La pensée allemande“. Paris 1934.
- Taine**: „Histoire de la littérature anglaise“.
- Talbot**: „Les théories de Boisguilbert et leur place dans l'Histoire“. Teză. Paris 1903.
- Thierry (Amed.)**: „Histoire de la Gaule sous l'administration romaine“.
- Villeneuve (Marcel de la Bigne de)**: „Traité général de l'Etat“. Vol. I.
- Wagner (Adolf)**: „Finanzwissenschaft, Steuergeschichte von Altertum bis zur Gegenwart“. Leipzig 1910.
- Wagner (H. G.)**: „Essai sur l'universalisme économique d'Othmar Spann“. Paris 1933.
- Wagner (Klaus)**: „La lutte comme principe créateur dans le monde“.
- Xenopol**: „Istoria Românilor din Dacia Traiană“.
- Zangwill**: „The principle of nationalities“. New-York 1928.
- Ziegler (De)**: „Frédéric le grand“. Paris 1935.

TABLA DE MATERII

	<u>Pag.</u>
INTRODUCERE	5
CAPITOLUL I.	
Antichitatea	15
CAPITOLUL II	
Europa la începutul evului mediu	21
CAPITOLUL III.	
Cauzele cari au împiedicat formarea unei conștiințe naționale	27
CAPITOLUL IV.	
Raporturile dintre biserică și Stat în decursul evului mediu, politica universalistă a bisericii catolice	38
CAPITOLUL V.	
Imperiul de Orient	46
CAPITOLUL VI.	
Perioada prenaționalistă	50
CAPITOLUL VII.	
Renașterea. Origina formelor vieții moderne	58
CAPITOLUL VIII.	
Reforma	66
CAPITOLUL IX.	
Concepția națiunii în opera mercantiliștilor	72
CAPITOLUL X.	
Naționalismul politic din secolul XV până în secolul XVIII	76
CAPITOLUL XI.	
Curente naționaliste în trecut românesc	82
CAPITOLUL XII.	
Europa și revoluția franceză	91
CAPITOLUL XIII.	
Originele naționalismului doctrinal	97
CAPITOLUL XIV.	
Cuvântările către națiunea germană	110

	<u>Pag.</u>
CAPITOLUL XV.	
Școala istorică și noile teorii germane asupra Statului .	115
CAPITOLUL XVI.	
Europa naționalistă în secolul XIX	124
CAPITOLUL XVII.	
Naționalismul și Statul democratic în secolul XIX . .	135
CAPITOLUL XVIII.	
Concepția națiunii în doctrinele socialiste	138
CAPITOLUL XIX.	
Reacțiunea contemporană împotriva principiilor democratice și liberale	145
CAPITOLUL XX.	
Ideea de națiune în doctrina română contemporană . .	162
CONCLUZIUNI	175
BIBLIOGRAFIE	189

